

Ett steg frem og to tilbake

En kvalitativ studie av livet etter soning

Anita Østlund Hardeland

Masteroppgave i sosiologi

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2013

© Anita Østlund Hardeland

2013

Et steg frem og to tilbake – en kvalitativ studie av livet etter soning

Anita Østlund Hardeland

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Oslo Kopisten, Oslo

Sammendrag

Tema for denne oppgaven er livet etter soning og tilbakefall til rus og kriminalitet. Den er basert på kvalitative intervjuer med gjengangere i fengsel. Oppgaven fokuserer på en utsatt gruppe i samfunnet – innsatte i norske fengsel med rusproblemer – som sliter med å finne veien tilbake til storsamfunnet. Hva er det egentlig som oppleves som vanskelig med livet etter soning? Hvorfor trekker de løslatte stadig tilbake til et destruktivt rusmiljø etter løslatelse? Og hvordan forteller innsatte om sin egen situasjon?

Oppgavens analyser er tredelt og bygger på ulike teoretiske perspektiver. Første analysekapittel, *marginalisering*, viser at de innsatte opplever en opphopning av levekårsproblemer. Spesielt fremheves *ensomhet, skam, utdannelse og jobb, bosituasjon og manglende tillit til NAV* som store utfordringer etter løslatelse. Dette er marginaliseringsformer som er tett knyttet til hverandre. Samspeillet mellom disse gjør veien ut av kriminalitet og rus vanskelig. Oppgavens andre analysekapittel, *rusen*, belyser faktorer som trekker de innsatte mot rusmiljøet etter løslatelse. Bruk og salg av narkotika under soning gjør at de tar del i et rusmiljø – også inne i fengsel. Flere blir dermed løslatt med et pågående rusmisbruk, noe som knytter dem tettere til rusmiljøet. Som et resultat av dette ekskluderes de innsatte fra storsamfunnet, samtidig som de lar seg friste av spenning, mulighet for suksess og prestisje i rusmiljøet. Det siste analysekapittelet er en narrativ analyse av seks fortellinger fra de innsattes liv. Analysen viser hvordan de innsatte trer inn og ut av sin marginaliserte posisjon ved hjelp av ulike fortellinger. Det identifiseres to typer fortellinger. Den første typen er fortellinger om rus og tilbakefall, der de innsatte fremmer seg selv som styrt av sine omgivelser uten mulighet til å kontrollere egen skjebne. Den andre typen arter seg annerledes. Gjennom fortellinger om familien, venner og endring fremstår de innsatte som aktører som tar kontroll over egen skjebne. Disse skiftene viser hvordan en forteller strategisk kan fremme et budskap.

Tilbakefall er et komplekst problem, derfor er det også nødvendig med en bred tilnærming. Marginalisering, rus og de innsattes fortellinger er viktig for å forstå tilbakefall og perspektivene er tett knyttet til hverandre. Oppgaven argumenterer for at alle tre perspektivene er nødvendig for å forstå tilbakefall. De tre perspektivene vil ha implikasjoner for hvilke løsninger man finner på tilbakefallsproblemet og samlet gir de en helhetlig forståelse av de utfordringer innsatte møter etter løslatelse.

Forord

Å skrive masteroppgave har vært en lang, men lærerik prosess. Jeg vil gjerne gi en oppmerksomhet til alle som har støttet meg gjennom dette året. Først vil jeg uttrykke stor takknemmelighet til Sveinung Sandberg som har veiledet meg strålende gjennom hele denne tiden. Tusen takk for uvurderlige råd og tips, og for at du alltid har vært tilgjengelig på kort varsel. Jeg setter utrolig pris på det. Jeg vil også takke min biveileder Thomas Ugelvik for god støtte i innspurten.

En stor takk går også til Trond Martinsen. Du fikk meg til å føle meg velkommen fra første stund, og la til rette for at datainnsamlingen gikk både raskt og smertefritt. I tillegg fortjener Eva, Tanja og Ketil en stor takk, både for hjelp i startfasen av prosjektet og for verdifulle diskusjoner på Huset. Jeg vil også takke Trond Danielsen og Kristian Mjåland for nyttige innspill og litteraturtips. Dere har vært til stor hjelp.

Til alle på lesesalen: Takk for at dere har gjort enhver kaffepause så hyggelig. Samholdet på pauserommet har vært fantastisk, spesielt nå i innspurten.

Kjære mamma og pappa. Dere er så snille. Takk for all støtte, økonomisk så vel som emosjonell. Magnus fortjener også en stor takk som har diskutert sosiologi, rus og tilbakefall daglig i et helt år. Og til alle kjære venner, jeg er tilbake! Takk for all hjelp og støtte underveis!

Til slutt, og aller viktigst: Tusen takk til alle informantene som stilte til intervju. Uten dere hadde denne oppgaven aldri blitt noe av.

-Anita

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Norge i dag	1
1.2	Straff og tilbakeføring	3
1.3	Teori	4
1.3.1	Multippel marginalitet	4
1.3.2	Gatekapital og kulturøkonomisk avhengighet	5
1.3.3	Narrativ analyse	6
1.4	Problemstillinger	7
1.5	Oppgavens struktur	8
2	Metode	10
2.1	Veien til informantene	10
2.1.1	Rekruttering	10
2.2	Datainnsamling	12
2.2.1	Intervjuguide	12
2.2.2	Intervjusituasjonen	13
2.2.3	Båndopptaker	15
2.2.4	Kvaliteten på studien	15
2.3	Forståelse av feltet	16
2.3.1	Egen kunnskap	16
2.3.2	Min rolle som forsker	17
2.3.3	Å intervju innsatte	19
2.3.4	Hvem er Stifinnerne?	19
2.3.5	Etiske betraktninger	20
2.4	Analysen	21
2.4.1	Transkribering og koding	22
2.4.2	Å skrive en analyse	22
3	Marginalisering	24
3.1	Chris	24
3.2	Et ensomt liv	25
3.2.1	En rusfri støttespiller	25
3.2.2	Rusvenner er ikke ekte venner	26

3.3	Skammen	28
3.3.1	Å være en rusmisbruker	28
3.3.2	En forsømt familie	29
3.4	Utdannelse og jobb	30
3.4.1	Utenfor arbeidsmarkedet	31
3.4.2	Jobb gjennom NAV	32
3.4.3	Ønsket om en jobb	32
3.5	Bolig	34
3.5.1	En ustabil bosituasjon	34
3.5.2	Hospits – en enveisbillett til Plata	35
3.6	Manglende tillit til NAV	36
3.7	Multippel marginalitet	38
3.8	Avslutning	41
4	Rusen	42
4.1	”Alle ruser seg inne”.....	42
4.2	Rusmiljøet.....	46
4.2.1	Tilhørighet – på godt og vondt	46
4.2.2	Fristelsene	49
4.3	Rusen – min edelsten	51
4.4	Motgang og rus går hånd i hånd	53
4.5	Gatekapital og kulturøkonomisk avhengighet.....	54
4.6	Avslutning.....	57
5	Inn og ut av offerposisjonen	59
5.1	En ferdigskrevet skjebne.....	59
5.1.1	ADHD	60
5.1.2	Ulykken	61
5.1.3	Med søppelsekken i hånda.....	62
5.1.4	Fortellinger fra en offerposisjon	63
5.2	Nye holdninger, nye muligheter?	65
5.2.1	En god familie	65
5.2.2	Selvvalgt isolasjon.....	67
5.2.3	Det er annerledes nå	68
5.2.4	Fortellinger om motivasjon for endring.....	71
5.3	Interdiskursivitet	72
5.4	Narrativ kriminologi	74
6	Konklusjon	78

6.1	Marginalisering.....	78
6.2	Rusen.....	79
6.3	Fortellingene.....	81
6.4	Mot en helhetlig forståelse av livet etter soning.....	82
	Litteraturliste	85
	Vedlegg 1.....	93
	Vedlegg 2.....	95

1 Innledning

Jeg har surret og ruset meg i snart tjue år, inn og ut av fengsel. Jeg har rotet bort store deler av livet mitt [...] Når jeg kommer ut denne gangen skal jeg endre på alt. Men det er ikke lett – jeg vet jo hva som venter der ute.

Thomas sitter på sin tiende dom. Han sliter med tunge rusproblemer og har gått inn og ut av fengsel store deler av livet. Løslatelsen nærmer seg og han er spent, endelig slipper han ut. Han gleder seg, men er også nervøs og usikker. Han bestemmer seg for å bo hos kamerater de første dagene, så skal han skaffe seg egen bolig og jobb. Han vil forbli rusfri og leve et vanlig liv, men det blir ikke slik. Alt føles kaotisk på utsiden og Thomas kjenner på russuget. Han går til Plata og møter noen gamle kamerater. Snart er han tilbake i sin gamle rutine med rus og kriminalitet. Livet etter soning ble ikke som han hadde håpet på.

Overgangen fra innsatt til løslatt er utfordrende for mange. Mens hverdagen i fengsel er preget av regler og rutiner, råder det en usikkerhet på utsiden. Mange innsatte har ikke vært en del av normalsamfunnet på flere år, noe som resulterer i problemer ved løslatelse. Opphopninger i levekårsproblemer gjør at mange utfordringer melder seg i det fengselsporten lukkes, både på det emosjonelle og det sosiale planet. Mange har begrensede sosiale nettverk, og står uten bolig og jobb. Men er dette de største utfordringene de møter ved løslatelse? Er det spenning, status og penger som trekker dem mot rusmiljøet? Hva er det som oppleves vanskelig i tiden etter soning og hvordan forteller de innsatte om sin situasjon? Oppgaven handler om marginalisering, rus og hvordan livet fortoner seg etter soning. Den handler også om innsattes fortellinger om egne liv. Oppgaven er basert på intervjuer med 14 gjengangere i norske fengsel. Alle sliter med tunge rusproblem.

Dette kapitlet presenterer situasjonen i Norge i dag og redegjør for hvorfor vi straffer. Det introduserer også de viktigste teoriene for analysen, marginaliseringsteori, gate/subkulturteori og narrativ analyse. Teoriene introduseres kort i dette kapitlet og anvendes mer i detalj i analysene.

1.1 Norge i dag

I Norge sitter det i gjennomsnitt 3624 personer i fengsel hver dag (SSB 2012b). Studien *Livet etter soning- hindrer arbeid tilbakefall* (Skardhamar og Telle 2009) viser at 7498 personer ble

løslatt fra norske fengsel i 2003, og at en stor andel av de løslatte havner i fengsel igjen i løpet av kort tid. Faren for tilbakefall er størst de to første årene, deretter flater kurven sakte ut. I løpet av de tre første årene vil en av fire løslatte være tilbake i fengsel, og en av tre er gjeninnsatt i løpet av det fjerde året (Skardhamar og Telle 2009). Tilbakefall er et komplisert begrep som måles og defineres på ulike måter. Mens Skardhamar (2003) opplyser om 28 prosent tilbakefall, hevder Kristoffersen (2013) at det er noe lavere og ligger på 20 prosent. Det eksakte tallet er ukjent siden dette bare inkluderer de som faktisk blir tatt for kriminelle handlinger. I internasjonal sammenheng har Norge lite tilbakefall og scorer lavest i Norden. Den samme studien viser at Sverige opplever 30 prosent tilbakefall, mens Danmark har 24 prosent. I Finland stiger tallet til 31 prosent (Kristoffersen 2013:170). Hele 92 prosent av de som opplever tilbakefall i Norge er menn. Gjennomsnittsalderen er på 33 år og de fleste sitter på korte dommer, bare fem prosent hadde sonet over et år. Her er alle typer dommer, som for eksempel promillekjøring, tatt med i statistikken. Slike dommer bidrar til å holde tilbakefallsstatistikken nede, da de ofte bare soner en gang.

Friestad og Skog Hansen (2004) har undersøkt innsattes levevilkår og viser at innsatte i norske fengsel ofte opplever en opphopning av levekårsproblemer. En av tre er uten bolig og hele seks av ti innsatte sliter med rus (Friestad og Skog Hansen 2004:429). Rusproblemer, lite arbeidserfaring og rulleblad gjør at innsatte er dårlig stilt på arbeidsmarkedet. Lønnet arbeid er hovedinntektskilden til folk flest, men bare en av tre innsatte er i arbeid på fengslingstidspunktet. Mange mister jobben i løpet av soningstiden og antallet sysselsatte synker til 16 prosent ved løslatelse (Skardhamar 2003). Enda færre melder lønnet arbeid som hovedinntekt, da en kombinasjon av velferdstjenester og kriminalitet er den dominerende inntektskilden (Skardhamar 2003). Fangebefolkningen skiller seg fra den øvrige befolkningen ved at mennesker med lav sosioøkonomisk status og marginaliserte grupper er overrepresentert. Innsatte i norske fengsel kjennetegnes ofte av å ha rusproblemer, dårlig helse og dårlig økonomi. Hele 40 prosent lever under fattigdomsgrensen (St.meld. nr. 37, 2007-2008, 61). Dette er ofte kombinert med lite eller ingen utdanning (Skardhamar 2002). Spesielt innsatte med tidligere dommer har dårlige levekår da de opplever en opphopning i både sosiale og materielle problem. Mange har svake sosiale nettverk, altså lite eller ingen kontakt med familie eller gode venner. Det finnes trolig en sammenheng mellom oppvekstproblemer og levekårsproblemer i voksen alder (Friestad og Skog Hansen 2004:429), altså har mange også hatt en problematisk oppvekst.

Tidligere studier (Skardhamar 2002, Skardhamar 2003, Friestad og Skog Hansen 2004, Skardhamar og Telle 2009, Kristoffersen 2013) viser altså at innsatte i norske fengsel er marginaliserte på en rekke områder, noe som er en stor utfordring når de skal tilbakeføres til samfunnet etter endt soning.

1.2 Straff og tilbakeføring

Straff som virker er avgjørende for å bekjempe kriminalitet (St.meld. nr. 37, 2007-2008). Straffens formål er å skape trygghet i samfunnet, i tillegg til å forhindre fremtidige tilbakefall. For å lykkes med dette må den innsatte påvirkes gjennom målrettet arbeid slik at det fremtidige handlingsmønsteret endres. Ugelvik (2011:72) beskriver disse behandlings- og rehabiliteringsteknikkene som eksternt og internt rettet. De eksternt rettede teknikkene tar sikte på å forbedre de innsattes livssituasjon etter soningen. Bolig, arbeid og sosiale relasjoner er eksempel på dette. De internt rettede teknikkene skal mentalt forberede de innsatte til å i større grad kunne hanskkes med seg selv.

Straffens tilsiktede virkninger er delt inn i tre hovedgrupper: *individualpreventive tiltak*, *allmennpreventive tiltak* og *oppretholdelse av den sosiale ro*. De individualpreventive virkningene av straffen inneholder flere elementer. Den uskadeliggjørende virkningen er knyttet til at lovbrøyteren i en bestemt tid blir hindret i å begå nye lovbrudd. Den avskrekkende virkningen forekommer når den innsatte selv opplever straffen så negativ at han avstår fra fremtidige lovbrudd. Straffens forbedrende virkning er et resultat av at den domfelte tar inn over seg at handlingen var gal. I de seneste år har den forbedrende virkningen i økende grad stått i fokus. Dette kommer til syne gjennom en av kriminalomsorgens oppgaver som består i å legge forholdene til rette for den domfelte, slik at den innsatte selv skal kunne gjøre en innsats for å forhindre fremtidige kriminelle handlinger (St.meld. nr. 37, 2007-2008, 19). Straffens allmennpreventive virkning er rettet mot samfunnet som helhet og skal virke holdningsskapende slik at aktører vurderer kost og nytte ved et potensielt lovbrudd. Hensikten er at den potensielle lovbrøyter vil avstå fra kriminalitet som et resultat av dette. Oppretholdelse av den sosiale ro er også et mål for straffegjennomføringen.

Kriminalomsorgen har et bredere mål med straffegjennomføringen. De skal gjennomføre de reaksjoner som er besluttet av en domstol, samt legge forholdene til rette for at lovbrøytere skal gjøre en innsats for å kunne endre sitt kriminelle handlingsmønster (St.meld. nr. 37, 2007-2008). Kriminalomsorgen skal altså ivareta samfunnets sikkerhet i tillegg til å minke fremtidig kriminalitet ved hjelp av kriminalitetsforebyggende tiltak som arbeidstrening og

skole. For å gjøre overgangen fra fengsel til frihet så enkel som mulig er det viktig at livet som innsatt og løslatt har klare likhetstrekk. Normalitetsprinsippet er derfor en viktig del av straffegjennomføringspolitikken og samsvarer med prinsippet om at det er frihetsberøvelsen som er straffen. Straffen skal ikke være mer tyngende enn nødvendig, og så langt det lar seg gjøre skal fengselshverdagen gjenspeile hverdagen på utsiden.

1.3 Teori

Oppgavens analysekapitler hviler i ulike teoretiske tradisjoner. Jeg vil benytte meg av tre analytiske verktøy, marginaliseringsteori, gate/subkulturteori og narrativ teori. Disse vil brukes for å besvare ulike forskningsspørsmål. Marginaliseringsteori er nyttig for å forstå hvordan sosioøkonomiske og sosiale strukturer legger føringer på de innsattes liv. Perspektivet multippel marginalitet (Vigil 2003) belyser hvordan omfattende marginalisering kan resultere i kriminalitet. De innsatte kommer fra et miljø som er sterkt påvirket av rus og tar del i en subkultur. Gate/subkulturteori er fruktbart for å forstå hvordan aktørene sosialiseres inn i rusmiljøet og samtidig ekskluderes fra resten av samfunnet. Ved hjelp av perspektivene gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tunglund 1997) vil jeg vise hvordan aktørene finner verdi i rus og kriminalitet. Avslutningsvis følger en narrativ analyse av seks fortellinger om de innsattes liv. Fortellinger kan brukes for å forstå de innsattes miljø og selvoppfatning. Narrativ kriminologi (Presser 2009) og Maruna (2001) er viktige bidrag for å tolke og forstå fortellingene til de innsatte. Videre vil jeg kort redegjøre for hovedtrekkene til disse teoriene, for så å gå i detalj mot slutten av hvert analysekapittel.

1.3.1 Multippel marginalitet

En rekke klassikere forstår kriminalitet som et produkt av sosiale strukturer. Spesielt Chicago-skolen har en rekke viktige bidrag, se for eksempel Burgess og Akers (1966) eller Shaw og McKay (1942). Tradisjonen vektlegger omgivelser i sin forståelse av kriminell adferd og kan derfor belyse hvordan samfunnets strukturer legger føringer på de innsattes situasjon. Vigil (2003) sin artikkel "Urban violence and street gangs" skriver seg inn i en slik tradisjon og ser kriminalitet som et resultat av *multippel marginalitet*. Perspektivet forklarer gjengkriminalitet og unge menneskers rekruttering til kriminelle miljøer, men lar seg også overføre til generell kriminell adferd. Perspektivet er holistisk og forstår samspillet mellom ulike marginaliseringsformer som årsaken til kriminalitet. Flere marginaliseringstyper

sameksisterer og sammenhengen mellom økologiske, sosioøkonomiske og sosiokulturelle faktorer må undersøkes. Kriminell adferd ses i en større sammenheng, fremfor at en enkelt faktor som for eksempel rusmisbruk forstås som årsaken til kriminalitet. Ulike sosiale krefter må identifiseres, deretter må samspillet mellom disse undersøkes. Årsaksfaktorer som dårlig oppvekst, små muligheter på arbeidsmarkedet, gatekultur og lav sosioøkonomisk status er ulike marginalitetsformer som samlet kan forstås som multippel marginalitet. Samtidig som marginaliseringen øker minsker forhåpningene om å kunne lykkes i storsamfunnet. En slik opphopning av levekårsproblemer vil ifølge Vigil (2003) kunne resultere i vold og kriminalitet.

Perspektivet multippel marginalitet er nyttig for å belyse hvordan sosioøkonomiske strukturer legger føringer på aktørene. Som et resultat av frustrasjon over en vanskelig situasjon vil aktørene trekke mot kriminelle miljøer.

1.3.2 Gatekapital og kulturøkonomisk avhengighet

De innsatte har vært involvert i rusmiljøet store deler av livet og har tilegnet seg kunnskaper om både rus og kriminalitet. Flere klassikere beskriver hvordan gjengkulturer vokser frem, delvis på grunn av vanskelige sosiale forhold. Se for eksempel Bourgois (2003), Andersson (1999) eller Whyte (1943). Perspektivene gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tunngland 1997) inngår i en slik gate/subkulturtradisjon. Perspektivene er nyttige verktøy for å forstå hvordan de innsatte tar del i en større sosial struktur som gjør det vanskelig å reintegreres til storsamfunnet.

Gatekapital defineres som *kunnskap, kompetanse, ferdigheter, egenskaper og objekter som tilkjennes verdi i gatekulturen* (Sandberg og Pedersen 2009:84). Det tar tid å tilegne seg gatekapital og den er ofte en konsekvens av mangel på andre kapitalformer. Begrepet er inspirert av Bourdieu sitt begrep kulturell kapital, men er spesifikt og lar seg ikke overføre til andre felt. Gatekapitalen fører til at aktørene ekskluderes fra storsamfunnet, samtidig som den gir økt status i rusmiljøet. Med likhetstrekk til gatekapital beskriver kulturøkonomisk avhengighet hvordan aktører blir avhengige av den kultur og økonomi som finnes i rusmiljøet (Smith-Solbakken og Tunngland 1997). Kulturøkonomisk avhengighet tilbyr en forståelse av rusavhengighet som vektlegger sosiale og kulturelle forhold. Rusmisbrukerne veves inn i et illegalt omsetningssystem som opprettholdes gjennom blant annet vennetjenester og gjeld. Både gatekapital og integreringen i dette omsetningssystemet knytter aktørene til rusmiljøet. Kulturøkonomisk avhengighet handler om å være avhengig av den illegale økonomien, men i

likhet med gatekapital handler det også om å mestre sine omgivelser. Perspektivene belyser hvordan det utvikles normer og verdier i rusmiljøet som kontrasterer de som finnes i storsamfunnet. Både gatekapital og kulturøkonomisk avhengighet har sine fordeler i rusmiljøet, men henger ofte sammen med at aktørene har begrensede muligheter i den hvite økonomien. Dette gjør at de i større grad trekker mot miljøet hvor de behersker de gjeldende normer og regler. I rusmiljøet er det nemlig en mulighet for anerkjennelse, tilhørighet og suksess. Problemene oppstår i det aktørene forsøker å bryte med rusmiljøet og må etablere seg på ny i en rusfri hverdag. Da vil ikke den kompetansen de har opparbeidet seg være til nytte og aktøren risikerer å havne i en marginalisert posisjon.

Perspektivene gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tungland 1997) belyser hvordan aktører i rusmiljøet tilegner seg de normer og verdier som verdsettes der, og som et resultat av dette ekskluderes fra resten av samfunnet.

1.3.3 Narrativ analyse

En narrativ analyse tar utgangspunkt i at verden er sosialt konstruert og at språket skaper virkeligheten. Se for eksempel Riessman (2008) og Gubrium og Holstein (2009), teoretikere som hevder at menneskets forståelse bare er mulig gjennom språket. En analyse av fortellingene gir et grunnlag for å forstå både miljøet de innsatte befinner seg i og deres selvforståelse, samtidig som de er en viktig kilde for å forstå kriminell handling. Perspektivet narrativ kriminologi (Presser 2009) og Maruna (2001) sin studie av kriminelles narrativer er nyttige verktøy for å analysere og forstå forbryteres fortellinger.

Narrativer kan analyseres på tre måter: som fakta, som fortolkning og konstruktivistisk (Presser 2009:182-184). Den konstruktivistiske varianten er utgangspunktet for perspektivet narrativ kriminologi. Språket er i fokus og fortellinger forstås ikke som sanne eller usanne, men som et verktøy fortelleren bruker for å si noe om seg selv. Mennesker gir mening til sine liv og skaper en selvbevissthet ved hjelp av fortellinger. I motsetning til å fortolke narrativ som fakta, ligger fokus på fortolkninger av selvet. Selvene skapes ved hjelp av språket og blir gjort tilgjengelige av kultur og samfunn. Et narrativ beskrives ofte som en livsfortelling, men kan forstås som mer enn det.¹ Det er et resultat av en seleksjonsprosess der aktøren setter sammen og forteller en historie basert på egne livserfaringer. Denne prosessen gir aktøren mulighet til å forme sin egen historie. Gjennom å belyse noen aspekter av livet, og å

¹ Gjennom oppgaven brukes begrepene narrativ, fortelling og historie om hverandre.

ekskudere andre, velger aktøren selv hvilke deler av sitt liv andre skal få kunnskap om (Presser 2009:179). Dette er helt naturlig og gjelder alle mennesker, ikke bare innsatte.

Maruna (2001) sammenligner narrative til avstående og aktive lovbrøtere og viser til et viktig skille mellom de to grupperes kognitive forståelse. Mens de avstående lovbrøterne skisserer et positivt bilde av fremtiden, forholder de aktive lovbrøterne seg til en virkelighet hvor de er dømt til kriminalitet og avvik. Alle mennesker, også forbrytere, trenger en livsfortelling som viser hvem de er. Disse fortellingene vil alltid si noe om deres selvoppfatning. En forståelse av lovbrøteres selvoppfatning danner et godt grunnlag for å forstå kriminell handling (Maruna 2001:74). Et viktig poeng her er at narrative og handling er tett knyttet til hverandre. Mennesker vil alltid handle i tråd med fortellinger om seg selv, således vil narrative også forme virkeligheten.

En narrativ analyse har som mål å forstå hvorfor en historie blir fortalt og hvilken mening den tillegges av fortelleren. Alle mennesker har et visst repertoar av fortellinger og må forholde seg til de historier som finnes i deres felt. Det vil si at mennesker ikke finner på egne fortellinger, men at de trekker på allerede eksisterende historier. Dermed kan disse narrative fortelle mye om miljøet de innsatte befinner seg i. Narrative er dynamiske, kontekstuelle og kan stadig endres. De er en viktig del av individers personlighet, noe som betyr at også identiteter kan endres. En narrativ analyse er en av de beste måtene å forstå en gruppe mennesker på (Maruna 2001:39).

En narrativ analyse av de innsattes fortellinger bidrar til å forstå deres miljø og selvoppfatning. Den belyser også hvilke implikasjoner disse fortellingene kan ha for de innsatte.

1.4 Problemstillinger

Opgavens problemstilling er tredelt:

1: Hva oppleves som vanskelig med å løslates fra fengsel? Hvordan fortøner livet seg etter løslatelse? Hvorfor oppleves dette som vanskelig?

Det første analysekapittelet *marginalisering* handler om utfordringer de innsatte møter ved løslatelse og drøfter hvordan disse faktorene gjør det så vanskelig å bryte med kriminalitet. Det viser at de innsatte er marginalisert på en rekke områder, noe som ofte resulterer i kriminell adferd.

2: Hva er attraksjonen ved kriminalitet og rusbruk? Hvorfor er det så vanskelig å bryte med rusmiljøet?

Det andre analysekapittelet *rusen* beskriver de innsattes tilknytning til rus og rusmiljøet. Kapittelet drøfter hvordan rusavhengighet og tilknytning til miljøet hindrer de innsatte å bryte med sin kriminelle livsstil.

3: Hvilke fortellinger trekker de på og hvilke implikasjoner kan disse ha for de løslatte?

Det tredje analysekapittelet *inn og ut av offerposisjonen* legger et narrativt perspektiv til grunn. Det redegjør for seks narrativer de innsatte trekker på når de forteller om sine liv og viser at de trer inn og ut av en offerrolle når de forteller sin livshistorie. Slik kan de skape avstand til sin rolle som ”kriminell”.

1.5 Oppgavens struktur

Over har jeg presentert oppgavens tema og situasjonen i Norge i dag, etterfulgt av en gjennomgang av de teoriene som brukes i analysene. Kapittel 2 redegjør for metodiske avveininger og valg av fremgangsmåter underveis i datainnsamlingen. Det redegjør for valg av informanter, valg av metode og etiske refleksjoner som ble tatt underveis i arbeidet med oppgaven. Kapittelet redegjør beskriver hvordan analysene tok form og redegjør for hvorfor datamaterialet leses på ulike måter i analysene. Kapittel 3 er det første av tre analysekapitler. Det er deskriptivt og omhandler utfordringer de innsatte møter ved løslatelse og viser hvordan de innsatte er marginalisert på en rekke områder. Ensomhet og skam preger de innsatte i tillegg til at de er dårlig stilt på arbeidsmarkedet. Vanskelige bosituasjoner og dårlig forhold til NAV kompliserer situasjonen ytterligere. Ved hjelp av perspektivet *multippel marginalitet* (Vigil 2003) viser det hvordan en rekke marginaliseringsfaktorer sameksisterer og kompliserer løslatelsesprosessen. Kapittel 4 beskriver de innsattes tilknytning til rusmiljøet. Rusmisbruk både i og utenfor fengsel gjør at de innsatte i økende grad ekskluderes fra storsamfunnet. Gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tunglund 1997) belyser hvordan de innsatte holdes fast i en sosial struktur det er vanskelig å komme seg ut av. Kapittel 5 er en narrativ analyse av seks fortellinger fra de innsattes liv. Narrativ kriminologi (Presser 2009) og Maruna (2001) er spesielt viktige bidrag som viser hvordan de innsatte trer inn og ut av en offerposisjon ved hjelp av ulike narrativer. Kapittel 6 oppsummerer de viktigste funnene i analysene og

avsluttes med en drøfting av hvorfor tilbakefall må forstås med utgangspunkt i alle tre perspektivene.

2 Metode

Dette kapittelet beskriver og reflekterer rundt metodiske valg som ble tatt underveis i prosessen. Valg av informanter, rekruttering og erfaringer fra intervju situasjonen drøftes, etterfulgt av refleksjoner rundt min rolle som forsker. En redegjørelse av Stifinner'n er viet en del plass, da dette spiller en viktig rolle i mine analyser. Datamaterialet leses på forskjellige måter, både som fakta og sosiale konstruksjoner, i analysene. Kapittelet beskriver også hvordan jeg gikk frem i analyseprosessen.

2.1 Veien til informantene

Studien handler om gjengangere med tunge rusproblem i norske fengsel og livet etter soning. Formålet med studien er å undersøke hvordan livet fortøner seg etter løslatelse og hvorfor så mange har vanskelig for å bryte med sin kriminelle livsstil. Et lavterskeltilbud til gjengangere i norske fengsel, her kalt Huset, er kilden til valg av tema for oppgaven.

Jeg er frivillig på Huset og har fått et godt innblikk i de utfordringer innsatte møter etter løslatelse. Som samtalepartner ser jeg hvilken negativ effekt rusmisbruk har på rehabiliteringsprosessen. Det er en stor forskjell på levekår hos innsatte med og uten rusproblemer, da rusmisbrukere møter større utfordringer etter løslatelse (Nilsson 2002). Dette fikk meg til å ville gå dypere inn i problematikken og er bakgrunn for valg av problemstilling. Jeg valgte å dele den inn i tre. Først ønsket jeg å undersøke hva som oppleves som vanskelig ved løslatelse, samt hvorfor dette oppleves som vanskelig. Jeg ville også finne ut hvorfor så mange velger å ta del i et rusmiljø, og hvorfor det er så vanskelig å bryte med dette. Til sist ville jeg gjøre en narrativ analyse av fortellinger om de innsattes liv for å finne ut hvordan de selv forstår sin situasjon. Studien er basert på 14 intervjuer med mannlige gjengangere. To fra Huset og tolv fra Stifinner'n. Studien er utelukkende av menn av naturlige årsaker, da Stifinner'n er en mannlig avdeling. På Huset er det også få kvinnelige deltagere. Eneste kriterium for å bli med i utvalget var å ha sonet to eller flere dommer, i tillegg til å ha et rusproblem. Alle informantene har vært til behandling en eller flere ganger.

2.1.1 Rekruttering

Jeg har rekruttert informantene fra to arenaer, et tilbud for løslatte (Huset) og avdeling Stifinner'n i Oslo Fengsel. I utgangspunktet ønsket jeg å rekruttere alle informantene fra Huset og var i dialog med en ansatt allerede i juni 2012. Etter å ha presentert prosjektet var

jeg klar til å starte datainnsamlingen. Jeg ble satt i kontakt med en ansatt på Huset som skulle låse meg inn på møterommet når jeg ønsket å gjennomføre intervjuer, samt sette meg i kontakt med potensielle informanter. Han hadde god oversikt over deltagerne og tjente som en nyttig hjelper i starten av prosessen. Jeg så tidlig at datainnsamlingen kunne bli tidkrevende og bestemte meg for å kontakte leder for Stifinner'n i Oslo Fengsel. Gjennom min rolle som frivillig var jeg sikkerhetsklarert i fengselet og hadde noe kjennskap til avdelingen fra før. Vi avtalte at jeg skulle komme å presentere prosjektet neste dag. Prosjektet var på dette tidspunkt blitt godkjent av NSD (Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste).

Etter presentasjonen ble jeg ønsket hjertelig velkommen til avdelingen, og fikk dermed tilgang lettere enn forventet. Jeg fikk også tilbud om egne nøkler. Jeg takket nei til dette, da vi kom frem til at jeg kunne bli ferdig med datainnsamlingen i løpet av en uke dersom jeg jobbet effektivt. Det var bra med tanke på den symbolske makten nøklene har (Ugelvik 2011:67). Det var viktig for meg å i så stor grad som mulig distansere meg fra en rolle hvor jeg hadde makt over de innsatte, for eksempel ved å kunne låse de inne.

Selve rekrutteringen av informanter fant sted neste dag på morgenmøtet. De innsatte samles kl. 09.00 hver morgen så vi kom frem til at jeg kunne bli med på møtet og presentere meg selv og prosjektet mitt. Ingen av de innsatte hadde kjennskap til meg fra før. Jeg var bevisst på språkbruk og forklarte alt så lite faglig som mulig, samtidig som jeg presiserte at dette var en mulighet til å få frem sin historie. Etter presentasjonen tok vi runden og det viste seg at fem stykker ville bli med, resten var nølende. Videre hjalp de innsatte til og rekrutterte hverandre. *Kom igjen, du har jo masse juicy å fortelle*, sa Johan til Birk. *Ok, jeg stiller om du stiller*. Slik fortsatte de helt til vi var kommet til ti deltagere. Mellom intervjuene hadde jeg små pauser og fikk tilbudet om å spille sjakk med noen av de innsatte. Slik ble isen brutt og ytterligere to innsatte sa seg villig til å bli med på studien.

Kvalitative studier baserer seg på *strategiske utvalg*. Det vil si at utvelgingen bygger på en vurdering av hvilke informanter som er mest relevante og interessante (Grønmo 2004:88), og på grunnlag av hvilke egenskaper de har som er strategiske i forhold til problemstillingen (Thagaard 2002:55). I min søken etter fortellinger om tilbakefall og rus er de innsatte en god kilde til data, da jeg ønsker å belyse hvordan tiden etter løslatelse oppleves. Både Huset og Stifinner'n er tiltak ovenfor gjengangere i fengsel med rusproblemer. Altså har informantene egenskaper og kvalifikasjoner som potensielt kan gi gode data om både rus, tilbakefall og livet etter soning.

2.2 Datainnsamling

Metodevalg legger føring for hvilke data man vil få og hvorvidt disse dataene sier noe om fenomenet man studerer. Kvalitativ forskning er som oftest basert på observasjon og/eller intervjuer (Widerberg 2001). Da jeg ønsker data som forteller noe om de innsattes erfaringer av sin livssituasjon, er slike intervju velegnet for min problemstilling (Thagaard 2002). Kvalitative intervju er også en god fremgangsmåte for å forstå situasjoner fra informantens ståsted (Kvale og Brinkmann 2009). Jeg valgte å gjøre semi-strukturerte dybdeintervju. Det innebærer å skape en relativt ustrukturert samtale rundt et utvalg temaer som er bestemt på forhånd (Tjora 2010). Slik er det meningen at informanten skal få mulighet til å reflektere rundt egne erfaringer og opplevelser rundt temaet, således er det et godt metodevalg dersom erfaringer er i fokus.

2.2.1 Intervjuguide

Intervjuguiden beskriver hvordan intervjuet skal gjennomføres og kan være strukturert i varierende grad. Jeg valgte semi-strukturerte intervju, slik at informantene selv kunne lede samtalen inn på tema de syntes var viktige (Tjora 2010). I forbindelse med utforming av intervjuguiden var jeg nøye med å vurdere hvilken type informasjon jeg ville hente inn. Jeg var opptatt av både innhold og form og passet på å knytte innholdet tett mot oppgavens problemstillinger. Målet var å oppnå en dynamisk situasjon med en levende samtale (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson, Wängnerud 2007:298).

Jeg utarbeidet en relativt åpen intervjuguide (vedlegg 1) før jeg fikk innpass i fengselet. Åpne spørsmål lar informantene å gå i dybden når de har mye å fortelle, samtidig som de får mulighet til å gå over til andre interessante tema (Tjora 2010:91). Intervjuguiden hadde fire hovedpunkter: *1) venner, 2) familieforhold, 3) soning og forberedelse på løslatelse og 4) systemet (NAV, leilighet, gjeld, jobb og lignende).*

Jeg ville snakke om venner for å få et innblikk i informantens tilknytning til rusmiljøet, i tillegg til å kartlegge hvorvidt informanten hadde rusfrie venner. Jeg ba dem fortelle litt om sine beste venner, om de vokste opp med dem, og om de hadde kontakt med disse etter løslatelsen. Punktet familieforhold var interessant grunnet en rekke årsaker, spesielt med tanke på tidligere løslatelser. Jeg stilte blant annet spørsmål om kontakten med familien for å få et innblikk i hvilken grad av støtte informantene hadde på utsiden. Spørsmålene under forberedelse på løslatelse var rettet mot siste tiden av soningen og hvordan denne tiden

opplevdes. Spørsmål om tanker rundt løslatelsen, hva de gjorde når de kom ut og lignende ble stilt for å få innblikk i hvorvidt de følte seg forberedt på løslatelse. Systemet ble et samlebegrep for hvordan de innsatte selv opplevde, og benyttet seg av, de tilbudene de fikk etter løslatelse. Her var også jobb og bolig sentrale tema. Under hvert punkt satt jeg opp en rekke overordnede spørsmål jeg kunne stille dersom samtalen gikk tregt. Når jeg ser tilbake på intervjuene innser jeg at frykten for å gå tom for spørsmål var unødvendig, da majoriteten av informanter i stor grad snakket om temaene uten at jeg måtte spørre så mye. Enkle og direkte spørsmål er en forutsetning for et vellykket intervju (Troost og Jeremiassen 2010), i mitt tilfelle var det viktig å ikke stille kompliserte spørsmål informantene fikk problemer med å følge.

Jeg bygde opp intervjuene slik at ”enkle” tema kom først. Jeg stilte enkle spørsmål i begynnelsen, som ”kan du fortelle meg litt om deg selv?”, for å få situasjonen til å fremstå som ufarlig. Slik ønsket jeg å skape en trygghet hos informanten. Etter at isen var brutt stilte jeg vanskeligere spørsmål. Jeg gikk dypere inn i de ulike temaene og spurte personlige spørsmål som ”hva skjedde når du opplevde sist tilbakefall?”, eller ”kan du fortelle meg om forholdet til foreldrene dine?”. Mot slutten av intervjuet ledet jeg oppmerksomheten bort fra de foregående temaene ved å spørre ”er det noe du ønsker å tilføye?”. Jeg sørget også for å takke for intervjuet. En slik oppbygning ligner Tjora (2010:115) sine tre faser i et dybdeintervju: *oppvarmingsspørsmål*, *refleksjonsspørsmål* og *avrundingsspørsmål* og bidrar til god dynamikk i intervjusituasjonen.

2.2.2 Intervjusituasjonen

Jeg hadde ingen erfaring med å intervju og var nervøs første dagen i fengselet. Jeg hadde gjennomført et prøveintervju hjemme uten at dette ga meg noe mer selvtillit. Jeg var blant annet redd for å stille dumme spørsmål, ”trække noen på tærne” eller å bli for fastlåst til intervjuguiden. Dette gikk fort over siden jeg ble godt tatt i mot av informantene.

De ansatte på Stifinner'n bar som oftest ikke overfallsalarm, men sa at de tok den på når de skulle over til andre avdelinger. Jeg fikk beskjed om at jeg til enhver tid måtte bære. Jeg fikk på alarmer første dagen og opplevde den som stressende under intervjusituasjonen. Jeg var blant annet redd for å nappe ut overfallsalarmer ved et uhell. Det ble ikke bedre av at en av betjentene uttrykte: *Ja, dersom du skulle nappe ut denne ledningen kommer det en hel haug med betjenter og leter etter deg. Da setter du oss virkelig i gang!* Jeg ville heller ikke at de

innsatte skulle tro jeg var utrygg og hadde bedt om alarmen selv, siden ingen andre hadde en hengende i beltet.

Intervjuene ble gjennomført ulike steder på avdelingen, alt etter hva informanten ønsket. Å utføre intervjuene på et sted der informantene føler seg trygge skaper et godt utgangspunkt for intervjuet (Tjora 2010). De ansatte på avdelingen var svært hjelpsomme og satt opp lapp på døren om at vi ikke skulle forstyrres. Likevel enst jeg dårlig stemning fra de innsatte de timene vi okkuperte tv-stua. Etter hvert fant intervjuene sted på cella, noe både jeg og informantene var tilfreds med. Å intervju på cella bidro kanskje til en mer avslappet stemning, siden informantene fikk røyke og ha på musikk i bakgrunnen. Det føltes veldig bra å gjennomføre intervjuene på denne måten. Intervjuene varte alt fra en til to timer, med unntak av ett som tok like over 30 minutt. Dette intervjuet var helt klart det mest krevende, da informanten var lite snakkesalig. Mens andre informanter svarte lange, utfyllende svar, greide jeg ikke å få til det samme i dette intervjuet. Informantens korte svar førte til at jeg ble tom for spørsmål veldig raskt, uten at vi hadde fått til noen god samtale.

Det var vanskelig å snakke om familierelasjoner. De fleste ga uttrykk for å ikke ville prate inngående om temaet og svarte ofte med et eller to ord på spørsmål om familien. Jeg forsøkte å grave dypere i begynnelsen, men stoppet etter en stund da jeg ikke ønsket at intervjuet skulle være belastende. Dette temaet var uansett ikke avgjørende for mine data. En informant ga derimot gode data om familien, men dette var et krevende intervju. Informanten snakket villig om familien, men gråt ved flere tilfeller. Det var en utfordring for meg, som ikke hadde reflektert over at en slik situasjon kunne oppstå. Jeg ble umiddelbart usikker og visste ikke hvordan jeg skulle håndtere situasjonen. Jeg bestemte meg for å ikke si noe, men heller vente til han var klar for å fortsette å snakke. Det å skulle trøste under intervjuet føltes upassende, trolig var dette ikke ønsket fra informantens side heller. Uansett ville jeg ikke avbryte informanten midt i en historie.

Jeg synes selv jeg hadde en bratt læringskurve når det kommer til å intervju. Det første intervjuet bar preg av en forsker som var i overkant opptatt av å følge intervjuguiden, og for redd for å stille vanskelige oppfølgingsspørsmål. Dette førte dessverre til at jeg gikk glipp av mange gode fortellinger i begynnelsen, da jeg ikke fulgte opp de ulike temaene. Jeg var også redd for å spørre om rusmisbruk og temaet ble bare diskutert overfladisk. Dette var problemer jeg ikke var klar over før jeg satt meg ned samme kveld og transkriberte. Rusmisbruk er en viktig del av mine analyser, så dette måtte jeg jobbe mer med i de neste intervjuene. Etter å ha hørt opptaket av mitt første intervju bestemte jeg meg for å løsrive meg fra intervjuguiden,

stille langt flere oppfølgingsspørsmål og så heller bare se over guiden før vi avsluttet intervjuet og dermed forsikre meg om at alle tema var dekket. Da opplevde jeg å få bedre flyt i samtalen og situasjonen opplevdes mindre formell. Etter hvert gikk jeg helt bort fra guiden og stolte mer på meg selv. Jeg ble også mer komfortabel med å stille personlige spørsmål. Min største utfordring i intervjusituasjonen var å takle den lange stillheten som kunne oppstå etter hvert spørsmål. Jeg er derimot glad jeg var bestemt på å passe på dette, da mange kom med gode skildringer etter en lang pause.

2.2.3 Båndopptaker

Jeg var så heldig å få benytte meg av båndopptaker under alle intervjuene. Båndopptakeren kan gi samtalen et formelt preg og virke forstyrrende, men har den fordelen at alt som sies blir bevart (Thagaard 2002). I ettertid ser jeg at de transkriberte intervjuene har vært av stor verdi. Bruk av båndopptaker er nyttig fordi den gir større mulighet til å fokusere på informanten under intervjuet (Sandberg og Copes 2012:186). Når jeg ba om tillatelse til å bruke båndopptaker presiserte jeg at det var valgfritt, og at de til enhver tid kunne be meg slå den av. Jeg la den utenfor synsfeltet til informanten etter jeg hadde fått godkjennelse til å bruke den, noe jeg tror kan ha lettet intervjusituasjonen. Jeg valgte å ikke notere underveis og skrev ned inntrykk og tanker umiddelbart etter at intervjuene var avsluttet. Dette inngikk i metodedagboken og har vært til stor nytte i ettertid.

Under et av de første intervjuene gjorde jeg en såkalt ”nybegynnerfeil” der jeg slo av båndopptakeren raskt etter at jeg hadde takket for intervjuet. Samtalen tok seg opp igjen og vi snakket i en lang periode uten båndopptaker. Jeg ville ikke avbryte samtalen ved å lete opp igjen båndopptakeren og hadde heller ikke notatblokk. Det førte til at jeg gikk glipp av en rekke gode sitater, selv om jeg umiddelbart noterte det jeg kunne huske etter intervjuet.

2.2.4 Kvaliteten på studien

Reliabilitet og validitet er viktige begreper innen forskning og sier noe om kvaliteten på studien. Reliabiliteten er høy dersom datainnsamlingen gir pålitelige data (Grønmo 2004:220), men det er vanskelig å finne ut hvorvidt informantene forteller sannheten. I mitt tilfelle var det ikke mulig å sammenligne resultater av flere datainnsamlinger, noe som gjør det utfordrende å måle reliabiliteten. Gjennom analysene viser jeg dog til litteratur på feltet som underbygger mine funn, hvilket styrker reliabiliteten (Kvale og Brinkmann 2009:250). Grad av validitet beskriver hvorvidt datamaterialet belyser problemstillingene på en

tilfredsstillende måte (Grønmo 2004:221). Høy validitet vil si at datainnsamlingen er gjennomført på en slik måte at jeg får svar på problemstillingene mine. Jeg fikk sitte på cellene til flere av informantene, som fortalte meg om livet på utsiden, kriminalitet og rus. Dette er data som kan leses på ulike måter, dels som opplevelser rundt løslatelse, dels som en løpende narrativ selvkonstruksjon. Mine data belyser ikke svakheter ved hjelpeapparatet og sier ikke så mye om selve rehabiliteringen, imidlertid belyser de hvordan de innsatte *opplever* denne prosessen.

Studien er basert på intervjuer av 14 gjengangere i norske fengsel og funnene kan ikke generaliseres til hele fangepopulasjonen. Likevel finnes det trolig systematiske likheter til andre innsatte i lignende situasjoner. Det er naturlig å tro at funnene til en viss grad lar seg overføre til grupper med likhetstrekk til informantene (Hammersley 1992:90). Blant annet samsvarer mine funn med levekårsundersøkelsene som presenteres i oppgaven. Mine data kan trolig avdekke noen ”typiske trekk” hos bestemte grupper (Hammersley 1992:92), samtidig som de gir et godt innblikk i utfordringene denne gruppen innsatte har møtt ved tidligere løslatelser. Utvalget består av bare menn, noe som kan forstås som en ulempe da kvinner trolig ville tilført nye aspekter til mine data. Likevel trenger det ikke være en svakhet siden majoriteten av innsatte i norske fengsel, 92 prosent, er menn (Skardhamar 2003). Sånn sett kan det være en fordel å ikke blande kvinner og menn.

Det vil alltid være nødvendig å avgrense omfanget til en studie. I mitt tilfelle valgte jeg å avgrense oppgaven til å handle om de innsattes opplevelser av livet etter soning, uten å i særlig grad vektlegge ”systemet” og de tilbud løslatte får ved endt soning. Dette var et tema som ikke ble dekket godt nok i intervjuene og kan ses som en svakhet i datamaterialet. Slike avgrensninger har både fordeler og ulemper. Fordelen er at jeg i større grad fikk fokusere på andre aspekter i intervjuene, som for eksempel tilknytningen til rusmiljøet.

2.3 Forståelse av feltet

I dette delkapittelet reflekterer jeg over egen kunnskap til feltet, min rolle som forsker – og som kvinne. Avslutningsvis følger en redegjørelse for Stifinner’n og hvilke implikasjoner opplegget på avdelingen kan ha for datamaterialet.

2.3.1 Egen kunnskap

Da jeg startet prosjektet hadde jeg dannet meg et visst bilde av hvilke svar jeg kunne forvente å få gjennom intervjuene. Trolig var dette grunnet min rolle som frivillig. Som samtalepartner

har jeg fått et godt innblikk i de problemer denne gruppen mennesker ofte har, derfor passet jeg på å ta hensyn til disse forstillingene underveis i intervjuene. For eksempel måtte jeg være påpasselig når jeg stilte spørsmål, slik at jeg ikke ledet informantene inn på tema jeg *trodde* de ville prate om. Mennesker forholder seg ofte til verden ut i fra sine egne forståelser (Kvale og Brinkmann 2009), og således kan mine erfaringer ha påvirket hvordan jeg forstod informantene under intervjuene. Likevel mener jeg denne kunnskapen hadde flest fordeler, blant annet gir kunnskap til det miljøet som undersøkes økt forståelse av informanten (Fog 2004). Det bidrar også til at forskeren kan sette seg inn i informantens perspektiv. Det er viktig å forstå informantens synspunkt selv om jeg som forsker kan ha en ulik oppfatning av situasjonen (Trost og Jeremiassen 2010). Særlig tror jeg min erfaring gjorde det lettere å skape en god relasjon til de innsatte. Jeg var verken ukjent med tema eller fengselskonteksten. Trolig ga min rolle som frivillig økt tillit fra de innsatte da de ved flere anledninger fortalte at de satt stor pris på oss frivillige. Jeg tror at det å ha kunnskap til feltet er utelukkende positivt, så lenge man er klar over hvilken betydning denne kunnskapen kan ha for forståelsen av feltet.

2.3.2 Min rolle som forsker

Jeg vil her drøfte min forskerrolle under intervjuene, da den kan ha stor innvirkning på intervjusituasjonen. En stor del av mine spørsmål under intervjuene var av *retrospektiv art*. Å snakke om tidligere hendelser innebærer at informanten ikke nødvendigvis forteller hva som skjedde, men hvordan han forstår det nå i ettertid. Glemsel og nye fortolkninger er en viktig del av våre liv og gjelder ikke bare sensitive situasjoner (Trost og Jeremiassen 2010). Analysen er et resultat av *min* fortolkning av de innsattes historie og kalles en dobbel hermeneutikk (Thagaard 2002:128). En analyse vil alltid være en fortolkning, dermed vil det alltid finnes generaliseringer og avgrensninger. Det er heller ikke mulig å garantere at forskerens tolkninger ikke bryter med informantenes oppfatninger. Det er ikke mulig å forsikre seg mot at informantenes svar påvirkes av relasjonen til forskeren (Thagaard 2002:105), da risikoen for forskereffekt alltid er tilstede under intervjusamtaler. Denne effekten kan påvirke data på flere måter. Informantene kan ønske å fremstille seg i et mer fordelaktig lys, men de kan også velge å fremheve problematiske sider ved livet for å overbevise forskeren om sin vanskelige livssituasjon (Thagaard 2002:105). Min rolle som forsker ble tydelig når jeg intervjuet Thomas. *Jeg kan sikkert ikke fortelle noe til deg som er av interesse, men jeg skal se å få gravd frem noe relevant*. Dette viser hvordan fortellinger

formes i hver enkelt situasjon og at Thomas trolig hadde presentert en annen fortelling dersom jeg ikke var en forsker med et spesifikt mål for intervjuene.

Intervjuer av menn, gjennomført av kvinner, skiller seg fra andre intervjusituasjoner (Lee 1997:563). Høyst trolig ble både intervjusituasjonen og datamaterialet påvirket av at jeg er kvinne og alle informantene er menn. Jeg tror det gjorde det lett å rekruttere informanter, noe de ansatte på avdelingen også påpekte. Det har nok også gitt meg et annet datamateriale. Det kan være lettere å åpne seg for en jente, men informantene kan tenkes å åpne seg på en annen måte enn de ville gjort for en mann. Majoriteten av ansatte i hjelpeapparatet er kvinner, noe som kan resultere i at jeg ble servert flere ”klientfortellinger”. Som mann ville det muligens vært lettere å få informantene til å bryte med denne type historier. Blant annet er det tenkelig at de innsatte fremstilte seg selv som mer marginaliserte enn de ville gjort til en mannlig forsker.

Hvem forskeren er som person har stor påvirkningskraft på datamaterialet. Jeg opplevde til dels flytende grenser mellom min rolle som forsker, kvinne og frivillig. Dette er ifølge Skrinjar (2003) vanlig når kvinner intervjuer menn. Dette kom blant annet til syne under et av intervjuene da informanten spurte om jeg ville bli koblet opp mot han når han løslates.² Ved en tidligere anledning snakket vi om en felles interesse for klatring, et fritidstiltak som finnes på Huset. Han mente det ville vært hyggelig å få en frivillig han delte interesser med. Her er det tydelig at informanten så meg som en frivillig, ikke som en forsker. Dette løste jeg enkelt ved å si at det ikke er jeg som avgjør hvem som blir koblet opp mot hverandre og at han måtte eventuelt ta det opp med noen på Huset. Informantens ønske om å bli koblet med meg kan ha påvirket materialet. Blant annet er det tenkelig at han tonet ned på fortellinger om vold eller rus, med tanke på at han senere ønsket en kobling.

Ved en rekke tilfeller stilte enkelte informanter meg personlige spørsmål som om jeg hadde kjæreste, i tillegg til å kommentere tatoveringen min. Store tatoveringer var noe jeg og informantene hadde til felles, og flere ganger under intervjuene brøt informanter inn og stilte spørsmål om tatoveringen. Ifølge Skrinjar (2003) kan det å lede oppmerksomheten over på forskerens utseende tolkes som at informanten forsøker å ta kontroll over situasjonen. Jeg opplevde det imidlertid ikke slik, men som et uttrykk for en felles interesse. Like fullt kan det ha påvirket relasjonen mellom meg og informant. Som forsker vil en alltid bli oppfattet som en viss type person, noe som igjen vil påvirke materialet (Skrinjar 2003). Jeg var på samme

² Å kobles betyr at en deltager og en frivillig skal jobbe sammen for å skape positive nettverk etter løslatelse.

alder som de fleste av informantene, noe som kan ha resultert i at vi raskt fikk god kontakt. Samtidig er det mulig at denne ”kompis-tonen” som oppstod i noen av intervjuene bidro til å gjøre grensen mellom frivillig og forsker mindre tydelig.

2.3.3 Å intervju innsatte

Informantene i studien tilhører en marginalisert gruppe som på mange måter er stigmatisert i samfunnet. De tilhører en sårbar gruppe, noe jeg som forsker bør ha i tankene både under intervjuet og når det produseres beskrivelser og fortolkninger av deres fortellinger. Å intervju innsatte i fengsel er den vanligste måten å intervju kriminelle (Sandberg og Copes 2012:178). Å få innpass i fengselet er ofte en tidkrevende prosess, men i det man er i gang har det en rekke fordeler. Blant annet er det lettere å rekruttere informanter inne i fengsel enn på utsiden. Det kan være tidsbesparende, jeg fikk for eksempel gjøre opptil fire intervjuer per dag. Jeg opplevde at de innsatte var svært åpne og villige til å snakke om relativt private tema. Det at flere innsatte fortalte historier som ikke satt de i et spesielt godt lys tolker jeg som at de er relativt åpne og ærlige.

2.3.4 Hvem er Stifinnerne?

Stifinner'n er en egen avdeling i Oslo fengsel og er et tilbud til innsatte som har et ønske om å gjøre noe med sine rus- og avhengighetsproblemer. Det er et samarbeid mellom Oslo Fengsel og Tyrilistiftelsen som innebærer at avsluttende fase av soningen foregår i en behandlingsinstitusjon. Dette er en måte å forberede den innsatte på livet i frihet. Soning her skiller seg fra andre avdelinger på en rekke områder og derfor vil jeg bruke litt plass på å redegjøre for hva Stifinner'n egentlig er.

På Stifinner'n er normalitet viktig. Det betyr at hverdagen på avdelingen skal være så ”normal” som mulig, blant annet bærer ikke betjentene uniform. Dette skal gjøre skillet mellom innsatt og ansatt mindre tydelig. Det eneste som skiller de er ID-kortet de ansatte bærer rundt halsen. Slik tar Stifinner'n sikte på at makt og styringsstrukturen skal oppleves mindre hierarkisk enn i vanlige fengsel (Bergsgård og Danielsen 2012). Cellene låses heller ikke. Bergsgård og Danielsen (2012) beskriver den typiske stifinner som en norsk ugift mann i begynnelsen av trettiårene med svak eller ingen tilknytning til arbeidslivet. Han har to eller flere fengselsopphold bak seg, og sitter i hovedsak på dommer for vold og narkotikalovbrudd. Gjennomsnittlig samlet soningstid er i overkant av fire år. Oppveksten preges av problemer av ulik sort og en Stifinner opplever ofte opphopinger av levekårsproblemer. Innsatte på

avdelingen er ofte noe tyngre belastet enn den øvrige fangebefolkningen. For å få plass på avdelingen må den innsatte klareres for straffegjennomføring på lavt sikkerhetsnivå, kunne bidra i fellesskapet, ikke være dømt for sedelighetskriminalitet samt kunne snakke norsk (Bergsgard og Danielsen 2012).

Et troverdig ønske om endring er viktig og innsatte må gjennom en søkeprosess før de eventuelt får plass på avdelingen. En plass på avdelingen forutsetter en skriftlig søknad med begrunnelse for hvorfor den innsatte ønsker denne plassen i tillegg til en redegjørelse for sine problemområder. Søkeren må også utdype sine fremtidsplaner (Haugen 2013:49). Potensielle Stifinnere må også gjennom et intervju med ansatte på avdelingen. Med andre ord er motivasjon og læring er viktige nøkkelord og skaper grunnlaget for skillet mellom Stifinner'n og vanlig soning. I Håndboka for Stifinner'n beskrives følgende hovedmål: *Å gi stifinnerne en mulighet til å øke sin livsmestring uten å være styrt av rus og kriminalitet. Dette innebærer å starte en endringsprosess som videreføres i behandling utenfor fengselet* (paragraf 12). Målet med soningen er å redusere tilbakefall til kriminalitet og rusmiddelbruk for innsatte. Gjennom samtalegrupper, individuelle samtaler, arbeidstrening og lignende skal innsatte forberedes på løslatelse.

Opplegget på avdelingen har trolig påvirket mine data på en rekke måter. For det første er Stifinnerne svært åpne om sin rolle som marginalisert. Delvis tror jeg dette er et resultat av den endringsprosessen som settes i gang på avdelingen. Det å snakke om problemer er en del av hverdagen på Stifinner'n, til forskjell fra andre avdelinger i fengselet. Gjennom samtaler med ruskonsulenter og annet personell på avdelingen fabrikkeres trolig mange av fortellingene de trakk på under intervjuene. Hvorvidt de innsattes fortellinger er institusjonaliserte drøftes mer inngående i kapittel 5.

2.3.5 Etiske betraktninger

Under presentasjonen på det nevnte morgenmøtet forklarte jeg at alt ville bli anonymisert og at de til enhver tid hadde muligheten til å trekke seg. Samtykkeskrivet (vedlegg 2) ventet jeg med til selve intervjuet. Det informerte om studien med en medfølgende forespørsel om deltakelse. Informert samtykke er viktig innenfor forskningsetikk og bør være utgangspunktet for ethvert forskningsprosjekt (Thagaard 2002). Altså har informanten krav på informasjon om undersøkelsen han skal være med i, for å kunne vurdere fordeler og ulemper med å ta del i studien. I skrivet informerte jeg blant annet om tema for oppgaven, hvilke overordnede tema vi skulle gå inn på og at alt ville bli anonymisert. Informantene ble altså informert både

muntlig og skriftlig om formålet med studien. Informasjon om taushetsplikt og anonymisering skal gis helt i starten av intervjusituasjonen, og informanten skal føle seg sikker på at alle data vil bli behandlet forsvarlig (Trost og Jeremiassen 2010). *Anonymitet* betyr at verken navn eller andre kjennetegn skal kunne gjenkjennes ved informanten, mens *konfidensialitet* betyr at den informasjon som kommer frem ikke skal bringes videre til noen andre enn forskeren selv (Trost og Jeremiassen 2010). Ingen skal kunne finne ut hvem som har sagt hva i oppgaven. Dette var de innsatte veldig opptatt av og allerede på morgenmøtet fikk jeg en rekke spørsmål angående dette. Grunnet mitt arbeid som frivillig hadde jeg allerede signert taushetsplikt i fengselet, noe som lot til å tilfredsstille de innsatte. Allerede i det jeg transkriberte intervjuene byttet jeg ut navn, alder, og annen informasjon som kunne gjenkjennes. Dette førte til at jeg i løpet av kort tid forbandt de innsatte med de fiktive navnene. Jeg har valgt å opplyse om at informantene kom fra Stifinner'n da det er en spesiell avdeling med spesifikke kjennetegn som er viktig for oppgaven.

2.4 Analysen

Jeg har valgt å tolke datamaterialet på ulike måter, med utgangspunkt i forskjellige perspektiv. De to første analysekapitlene *marginalisering* og *rusen* er deskriptive. Det vil si at alle data forstås som faktiske beskrivelser av virkeligheten. Marginaliseringskapittelet belyser hva som oppleves som vanskelig etter løslatelse, samt hvorfor dette er vanskelig. Ruskapittelet beskriver de innsattes tilknytning til rusmiljøet, samt hvorfor de har så store vanskelig med å bryte med dette.

Det tredje analysekapittelet svarer på en annen type forskningsspørsmål og forstår de innsattes fortellinger som konstruksjoner av virkeligheten. Samfunnet er en sosial konstruksjon, der mennesket skaper virkeligheten (Berger og Luckmann 1966). De beskriver en subjektiv virkelighet, da mennesker stadig fortolker sine omgivelser. Med dette som utgangspunkt begynte jeg å analysere data på en annen måte. Det innebærer at jeg gikk fra å lese data som fakta, til et perspektiv hvor sannhet ikke lenger er viktig. Et konstruktivistisk perspektiv utfordrer ideen om at det finnes en sann virkelighet. Menneskers oppfatninger er alltid formet ut i fra bestemte kategorier og perspektiv. Videre produseres mening og betydning gjennom språklig kommunikasjon, i bestemte kontekster (Johansson 2005:26). I en narrativ analyse er ikke nødvendigvis "fakta" en indikasjon på gode data (Sandberg 2012b:448). Deres fortellinger forstås heller som konstruksjoner av virkeligheten. Disse

konstruksjonene sier mye om hvordan aktørene oppfatter seg selv og sin egen situasjon, samtidig som narrativer påvirker fremtidig handling (Sandberg 2012b:452).

2.4.1 Transkribering og koding

Transkribering av intervjuer ble gjort underveis. På kveldstid etter at intervjuene var gjennomførte satt jeg meg ned og transkriberte. Med intervjuene friskt i minne satt jeg i gang å skrive alt inn i et dokument. Samtidig hadde jeg metodedagboken min oppe og noterte meg tanker og ideer underveis. Her inngikk både erfaringer fra intervjusituasjonen og ideer til videre analysearbeid. Metodedagboken var et nyttig verktøy under hele prosessen, både i analysearbeidet og når metodekapittelet ble skrevet. Selve transkriberingen av intervjuene ble skrevet ordrett inn i dokumentet, mens andre inntrykk ble notert i metodedagboken. Vanskene som oppstod når vi snakket om familie, gråt og lignende inngikk i denne dagboken.

Når transkriberingen var unnagjort var neste steg å få oversikt over alle data. Jeg printet ut intervjuene og leste de gjentatte ganger. Underveis noterte jeg meg hvilke temaer som var interessante og som gikk igjen blant informantene. Slik fikk jeg en god oversikt over hvilke tema jeg hadde gode data på. Jeg så tidlig at rus og marginalisering var to gjengangere i datamaterialet og bestemte meg for å la dette være hovedtema i den deskriptive analysen. I tillegg kom det tredje kapittelet der jeg ville analysere narrativer. Her delte jeg inn i fortellinger som gikk igjen blant de innsatte. Totalt hadde jeg 16 koder fordelt på de tre kapitlene.

Marginaliseringskapittelet fikk følgende koder: *Bosituasjon*, *skam*, *NAV*, *utdanning/jobberfaring* og *ensomhet*. Ruskapittelet fikk fire koder: *rusmiljøet*, *rus i fengsel*, *rusuget* og *motgang = rus*. Når jeg lette etter narrativer til det tredje analysekapittelet identifiserte jeg fem fortellinger som gikk igjen: *ADHD*, *det er systemet sin feil*, *jeg har valgt bort vennene mine*, *denne gangen er det annerledes* og *en god familie*. Disse kodene ble tilpasset etter hvert som analysen tok form. Jeg benyttet meg ikke av noe program for transkribering, men gikk systematisk gjennom alle intervjuene og fargela sitat ut ifra kodeskjemaet. Deretter samlet jeg alt fra de ulike kodene i egne dokument og var klar for å starte analyseringen.

2.4.2 Å skrive en analyse

Marginaliseringskapittelet ble skrevet først. Jeg gikk systematisk gjennom hver kode og limte de mest interessante sitatene inn i dokumentet. Navnene på de ulike kodene tjente som

midlertidige overskrifter. Deretter begynte jeg å skrive mer utfyllende rundt hvert sitat og skape en sammenhengende ”story”, for så å supplere med relevant litteratur på feltet. Ruskapittelet ble utarbeidet på samme måte. Disse to kapitlene har som formål å beskrive hva de innsatte opplever som vanskelig etter løslatelse, samt hvorfor de alltid vender tilbake til rusmiljøet etter soning. Data forstås som faktiske beskrivelser av hendelser.

Den narrative analysen ble skrevet til slutt. Fremgangsmåten for å bygge ut fortellingene var den samme som nevnt ovenfor, mens selve analysearbeidet var annerledes. Jeg betraktet ikke lenger fortellingene som faktiske beskrivelser av hva som skjedde. Nå ville jeg finne ut *hvorfor* og *hvordan* de innsatte fortalte en bestemt historie. En narrativ analyse handler om å undersøke betydningen til en fortelling (Kvale og Brinkmann 2009). I tillegg viser den hvordan mennesker bruker fortellinger for å presentere seg selv på bestemte måter. Ut i fra et konstruktivistisk perspektiv forstås fortellinger som verktøy for å nå bestemte mål, og ved hjelp av ulike narrativer bestemmer aktøren selv hvordan han vil fremstå for andre.

Gjennom å tolke data på ulike måter, med ulike forskningsspørsmål, oppnås også ulike svar. Alle data er i bunn og grunn basert på de innsattes fortellinger, noe som betyr at alt kunne blitt tolket enten narrativt eller deskriptivt. Gjennom å lese data på ulike måter oppnår jeg ulike resultater. Tilbakefall er et komplekst problem, og denne brede tilnærmingen tilbyr en helhetlig forståelse av de innsattes utfordringer etter løslatelse.

3 Marginalisering

Å være marginalisert betyr å befinne seg i en gråsoner mellom sosial integrasjon og samfunnsmessig utstøtning (Pedersen 1996:76). Marginaliserte grupper er overrepresentert i norske fengsel, og domfelte med flere dommer bak seg er spesielt dårlig stilt i forhold til den øvrige befolkningen da de gjerne opplever en opphopning av levekårsproblemer (Skardhamar 2002, Nilsson 2002, Friestad og Hansen 2004). Dette kapitlet redegjør for fem faktorer de innsatte beskriver som utfordrende etter løslatelse; *ensomhet, skam, utdanning og jobberfaring, bosituasjon og manglende tillit til NAV*.

Svake sosiale nettverk og skam gjør det vanskelig å etablere nye bekjenskaper og mange har lite utdanning og skolegang. Dette, kombinert med en ustabil bosituasjon, resulterer i at flere av de innsatte opplever en systemavhengighet. Forholdet til NAV er preget av lite tillit, noe som kompliserer situasjonen ytterligere. Løslatelse og tilbakefall er et komplekst problem og det kan være hensiktsmessig å se problemene ut ifra et større integrert rammeverk. Ved hjelp av perspektivet multipel marginalitet (Vigil 2003) viser kapitlet hvordan samspillet mellom disse faktorene kan lede til kriminell adferd. Kombinasjonen av levekårsproblemer, heller enn en enkelt faktor, må belyses for å skape en forståelse av dette.

3.1 Chris

Chris er 42 år. Han er imøtekommende og hyggelig, men sjenert. Han sitter i andre enden av sofaen, unngår øyekontakt og snakker lavt. Vi starter samtalen med å snakke om venner og nettverk, da jeg tenkte dette var det letteste temaet å snakke om. Men Chris har ingen venner. Vennegjengen han hang sammen med sluttet å ruse seg og stiftet familie. Chris har hatt et annerledes liv. Han har gått inn og ut av fengsel de siste årene og beskriver en hverdag sentrert rundt rus. *Det er egentlig et veldig ensomt liv jeg lever*, konstaterer Chris.

Chris begynte å ruse seg i tidlig alder. *Jeg begynte å røyke hasj når jeg var 15, amfetamin var vel når jeg var 19. Spenning og moro er fristende vet du*. Etter hvert begynte han å selge stoff. Han ble tidlig en del av systemet og har sonet en rekke lengre dommer. Det har vært vanskelig å kutte med både rus og kriminalitet, og han har som regel gått tilbake til det gamle kjente etter løslatelse.

Bosituasjonen har stort sett vært stabil, inntil sist soning. Da mistet han leiligheten. Han ble løslatt uten å ha et sted å gå og bodde hos bekjente og på hospits. *Det var ikke lett. Jeg vanka*

jo bare med rusa mennesker. Da gikk det ikke lenge før jeg sprakk. Jeg begynte å ruse meg med en gang jeg kom ut av fengselet igjen, tror jeg. Chris er, som de andre innsatte, marginalisert på en rekke områder og har opplevd mange tilbakefall til både rus og kriminalitet. Videre viser kapittelet hvordan denne marginaliseringen kompliserer hverdagen til de innsatte.

3.2 Et ensomt liv

Svake sosiale nettverk utenfor fengselet er ikke unikt for Chris, men et typisk kjennetegn hos innsatte i norske fengsel. Å føle tilhørighet til andre og å ta del i et fellesskap er viktig for de fleste mennesker, og ensomhet er ikke et uvanlig fenomen i samfunnet. De innsatte beskriver et tydelig skille mellom venner i og utenfor rusmiljøet. Innad i rusmiljøet er tilliten ofte svak, men grunnet rusmisbruk har de innsatte stort sett holdt seg til rusvennene. Å forholde seg til rusfrie venner oppleves også som vanskelig, da det er utfordrende å sosialiseres inn i nye grupper uten den samme ruserfaringen.

3.2.1 En rusfri støttespiller

Flere innsatte opplyser om rusfrie venner, men sier at de har lite eller ingen kontakt med dem. Chris har en venninne han vanker litt med. Han beskriver en frisk og opplagt jente som han trives godt sammen med, men sier at rusen kom i veien for dem. Hun er også domfelt og kan ikke besøke han i fengselet selv om hun nå er rusfri. Når Chris er ute har de det fint sammen. Slike relasjoner bidrar til en emosjonell støtte og trygghet, og Johan sier at en rusfri kjæreste hjelper på motivasjonen. *Hun har vært en veldig god støtte for meg. Jeg tror vi kommer til å være sterkere sammen, for vi har levd et hardt liv begge to. Det er på tide å gjøre noe annet med livet.* Han er overbevist om at hun vil hjelpe han gjennom den tøffe tiden, og har allerede lagt planer for de første dagene etter løslatelse. *Når jeg slipper ut skal vi dra på telttur. Bare kose oss, uten å tenke på stoff. Hun er blitt den rusen jeg trenger da. Hennes kjærighet er nok.* Å ha en støttespiller på utsiden er viktig ved løslatelse, men dessverre var det ikke mange som fortalte om slike forhold. For de fleste har det vært lettere å trekke tilbake til rusmiljøet. William ønsker å gjenoppta kontakten med sine barndomsvenner, men synes det er utfordrende:

Altså du har jo facebook, og noen av dem er på siden min. Men det blir vanskelig. Sånn blir det når man føler seg liten. Hva er det du har fått til liksom? De har fått seg bolig, kanskje dame, barn, de er foreldre. [...] Familie har jeg jo, men ikke sant... Det blir sånn... Da holder jeg meg heller unna.

Birger har vært rusfri i snart to år og er klar for å gjenoppta kontakten med barndomskameratene. *Det er min eneste mulighet. Skal jeg klare å holde meg rusfri må jeg ha noen å støtte meg på. Noen som ikke ruser seg.* Han vet det blir vanskelig, men er likevel ved godt mot. En rekke utfordringer møter den som ønsker å stifte nye rusfrie bekjenskaper, blant annet utvikles det et språk i miljøet som skiller seg fra det som brukes ellers i samfunnet. Dette gjør at mange synes det er vanskelig å føre en vanlig samtale med andre mennesker. *Det er ikke det språket jeg snakker,* sier William. Han sier han er ekspert på å prate om fengselssystemet, narkotika og kriminalitet, men blir fort ukomfortabel i samtaler med nye mennesker. Kontakt med ikke-kriminelle venner minker sjansen for nye lovbrudd (Nilsson 2002). Blant de med positive nettverk opplever en av fire tilbakefall, mens dette gjelder hele seks av ti løslatte med overveiende kriminell omgangskrets (Nilsson 2002:147). Dette viser at et stabilt og rusfritt nettverk er viktig i tiden etter løslatelse, da det kan minke sjansene for nye tilbakefall.

3.2.2 Rusvenner er ikke ekte venner

Ensomhet er utbredt blant de innsatte på tross av en stor omgangskrets på gata. Thomas har ingen venner han stoler på. *Det er ingenting som heter venner i et sånt liv som jeg har levd.* Det er vanlig med lite tillit blant venner i rusmiljøet da rus ofte er grunnlaget for et vennskap (Lalander 2003). Russuget kan få den avhengige til å handle utenfor normen, blant annet gjennom å stjele fra venner. Thomas beskriver en slik situasjon. *Jeg turte aldri sovne på sofaen mens jeg hadde besøk, da våknet jeg garantert helt ribbet,* sier Thomas. Mangel på tillit fører til at rusmisbrukeren holder seg mer for seg selv og således blir ensom (Lalander 2003:66).

Innsatte i fengsel distanserer seg ofte fra nyktre venner og prioriterer rusvennene (Crewe 2011:323), selv om vennskapene i rusmiljøet beskrives som overfladiske og falske. For mange er rusen det eneste de har til felles. *Nei altså, de ser jeg egentlig ikke på som mine*

venner, sier Marius. *Det er ikke så mange av dem jeg hadde tatt med i krigen, for å si det sånn.* Han er ikke alene om å beskrive vennskapene i miljøet slik. Flere hevder å ha brutt all kontakt med rusvennene. Dette er enten av praktiske årsaker som at det er vanskelig å holde kontakten mens de er i fengsel, eller fordi de ønsker å bryte med rusmiljøet og starte et rusfritt liv på utsiden. Jørn sier det er viktig å bryte med dem for å kunne bli rusfri. *De er bare venner fordi man aldri ruser seg alene, man ruser seg alltid sammen med noen. Man er sammen til det ikke er mer rus, så forsvinner man hver for seg.* Flere hevder å ha brutt med vennene i miljøet, samtidig som de ikke har kontakt med rusfrie venner fra barndommen.

Johan er redd for å gå rundt i byen alene. Han kjenner mange i miljøet og frykter at fristelsen blir for stor når han møter de på gata. Uten å ha andre å støtte seg på er det lett å trekke mot Plata. William husker den første tiden etter løslatelse som svært ensom:

Så har du den biten hvor du sitter aleine hjemme. Du har fått deg helt ny bolig. Du har kjøpt deg masse møbler, ikke sant. Det begynner å bli fint, du har fått farge på veggene og alt er kjempeflott. Så sitter du der en dag da, helt aleine. Hvor er alle sammen? Hvem er jeg sammen med liksom? Ingen!

Jørn sier det er viktig å ha noe å fylle dagene med den første tiden. *Sånn at du er uten dødtid når du kommer hjem. Minst mulig dødtid, minst mulig aleine. Det er utrolig viktig.* Mens enkelte er positivt innstilt til å gjenoppta kontakten med gamle venner, opplever noen dette som svært vanskelig. Knut beskriver en vanskelig oppvekst preget av vold, rus og ensomhet. Han har verken kontakt med familie eller gamle venner. *Jeg kunne like gjerne gått og dødd. Jeg kunne tatt livet av meg liksom. Jeg har ingen likevel, jeg har vært aleine hele livet.* Det er tydelig at ensomheten er et stort problem for de innsatte.

På mange måter havner de innsatte mellom barken og veden. De ønsker å bryte med rusmiljøet, men det er vanskelig å sosialiseres inn i grupper som ikke deler den samme ruserfaringen. Dette gjør at de trekker tilbake til rusmiljøet. Der er det mennesker med felles erfaringer, og mange føler derfor en større grad av aksept. Sammen med rusfrie venner føler mange seg ukomfortable. Uten felles språk og erfaringer er det vanskelig å etablere nye vennskap. Andelen som føler seg ensom er hele åtte ganger så stor blant innsatte som i den øvrige befolkningen (Skardhamar 2002), dette gjelder både kontakt med familie og venner. Det å forhindre sosial isolasjon fremheves som en avgjørende faktor for ettervern, da ensomhet er en av de største barrierene for løslatte (Aarvold og Solvang 2008:10). Dette

samsvarer med de innsatte som også sier at ensomheten er en av de største utfordringene etter løslatelse.

3.3 Skammen

De innsatte sliter med mye skam, spesielt knyttet til det å være rusmisbruker. Mange er tilbaketrukkne i samhandling med nye mennesker grunnet dette. Det er også utbredt med skam ovenfor familien. Både innsatte med og uten barn har forsømt familien i en årrekke og sliter med dårlig samvittighet for dette.

3.3.1 Å være en rusmisbruker

Thomas sliter med mye skam. *Jeg har kastet bort hele livet mitt* sier han, og legger hodet i hendene. Det er vanskelig å snakke om skammen og den lave selvfølelsen blir tydelig idet han snakker om livet sitt:

Jeg har ikke oppnådd en drit. Ingenting. Jeg har ingenting. Jeg er en fullstendig taper. Bare en byrde for samfunnet, føler jeg da. Jeg har bare rotet og surret. Mye tull. Så det er kjipt da.

En slik skam og selvstigmatisering kan forsterke ”oss og de andre” følelsen hos de løslatte, noe som kan virke destruktivt i løslatelsesprosessen (Aarvold og Solvang 2008). Likevel forsøker Thomas å jobbe med dette og ønsker å være åpen om sin historie når han møter nye mennesker. Han vil ikke bygge nye relasjoner basert på en løgn. Johan har imidlertid dårlige erfaringer med å være åpen om sin fortid. Skammen for det meste vært knyttet til rusmisbruket:

Jeg mista en jævlig fin jente da, en jævlig pen jente. Hun fortalte jeg alt til. At jeg hadde rusa meg. Da var det ingen sjans i det hele tatt, hun sa bare ha det bra med en gang. Så det var teit da, men jeg gadd ikke jule om det liksom. Det kommer frem for en dag uansett.

For mange er det utfordrende å finne en balanse i hva de forteller til nye mennesker, og det er vanskelig å føle at det ikke er tilstrekkelig å være seg selv. Mens noen sier alt, slik som Johan, velger mange å holde tilbake når de stifter nye bekjenskaper. Ole har ikke fortalt sin historie til de nye vennene sine. Han føler at fortiden preger han, selv om han har vært rusfri i flere år. Han synes det er vanskelig å snakke om både rusmisbruk og tidligere soninger. Dette gjør at

han ofte trekker seg unna i samtaler med nye mennesker. *Jeg føler vel at alle kan se på meg hva jeg har drevet med. Det er bare en følelse jeg sitter med. Det er mye skam inni bildet i så fall. Jeg har liksom levd på en livsløgn hele livet.* Skammen gjør det vanskelig for Ole å stifte nye vennskap. Han ønsker ikke å være åpen om sin fortid og slipper derfor ikke andre inn på seg. Birger trekker seg også unna fordi han føler andre ser ned på han. *Jeg vil ikke bare buse ut med at jeg er rusmisbruker liksom.* Det er tydelig knyttet mye skam til misbruket.

Skam kan ifølge Goffman deles inn på bakgrunn av 1) *fysiske misdannelser*, 2) *karaktermessige feil* og 3) *status*. Denne typen skam er av *karaktermessige feil* og sikter til ulike egenskaper ved en person som for eksempel rusmisbruk eller kriminelt rulleblad (Goffman 1990:14). Dette er typer stigma som bidrar til å skape et skille fra det Goffman kaller *de normale*. Dette skillet vil ifølge Goffman redusere den innsattes livssjanser. Et eksempel kan være begrepet *rusmisbruker*. Ole synes det er vanskelig å være ærlig mot nye mennesker han møter, noe som kan ses som et resultat av dette. På den ene siden er det problematisk å være åpen om fortiden da han risikerer at andre trekker seg unna. På den andre siden viser Ole sin historie at han holder andre litt på avstand ved å holde kortene tett inntil brystet. Ved å holde seg tilbaketrasket setter han begrensninger på nye vennskap. Dette gjør det vanskelig å bygge opp et nytt nettverk utenfor miljøet.

I samfunnet råder det en oppfatning av rusmisbrukere som sosialt mislykket og av lavere sosial status (Lalander 2003:87), dermed kan følelsen av skam øke i det den innsatte ønsker å komme tilbake til samfunnet som rusfri. Det er også knyttet mye skam til det å ha vært i fengsel, noe som gjør rehabiliteringen vanskelig. Spesielt vanskelig er det å knytte nye relasjoner med rusfrie mennesker. I rusmiljøet har misbrukere en annen status, da narkotika har en helt annen posisjon enn i resten av samfunnet.

3.3.2 En forsømt familie

William har hatt et dårlig forhold til sønnen sin, men jobber nå med å forbedre relasjonen. De har hatt fine møter under permisjoner, men William er bekymret. Han vet av erfaring at det er vanskelig å være en god far på utsiden. Selv føler han ikke at han er i stand til å ta seg av sønnen:

Jeg klarer ikke å ta vare på meg selv en gang, hvordan skal jeg kunne ta vare på deg. Jeg kan ikke være en normal pappa for deg. Jeg kan ikke ha deg 100 prosent gutten min, for jeg klarer det ikke.

Birger sliter også med skyldfølelse fordi sønnen har bodd flere år i fosterhjem. Han har god kontakt med moren til barnet, som også er tidligere rusmisbruker, og har etter hvert opparbeidet en god relasjon til sønnen. Likevel sliter han med skam. Tidligere har han valgt å ruse seg når disse tankene dukker opp, men det går ikke lenger. *Ikke klarer jeg å ruse bort den dårlige samvittigheten lenger heller. Og den er sterk nok altså, den dårlige samvittigheten.* Sønnen er blitt en viktig motivasjonsfaktor for Birger. Birk sier også at han skal ta seg sammen for sønnen sin skyld, han føler han skylder han det. Flere av de innsatte har barn, men de har varierende grad av kontakt med dem. Rusmisbruk har en negativ effekt på samvær med barn (Friestad og Skog Hansen 2004:65), noe som også gjelder de innsatte. Det har vært vanskelig å opprettholde kontakten med barna, men for mange har dette beveget seg i riktig retning i fengsel.

Thomas har ikke barn, men synes også det er krevende å snakke om familien sin. Han skammer seg over sin oppførsel ovenfor faren. *Pappa har alltid hjulpet meg, om det er penger eller kjøring. Jeg har jo aldri gjort noe for å fortjene det.* Alt foreldrene har måttet gjennomgå får han til å ville lykkes denne gangen. *Jeg er livredd for å feile da, at ting skal gå til helvete. Jeg har jo sviktet de i alle år.* Familien en viktig motivasjonsfaktor og mange føler de har en del å bevise. Det legger et visst press på dem, men de fleste opplever dette som noe positivt.

3.4 Utdannelse og jobb

Lav eller ingen utdanning gjør at innsatte er dårligere stilt på arbeidsmarkedet enn den øvrige befolkningen. Utdanningsnivået i samfunnet øker, og mangel på utdanning svekker arbeidssøkeres posisjon på arbeidsmarkedet. Å være i jobb har en rekke fordeler, blant annet sikrer det en legitim inntekt og gir en følelse av økt egenverd. Gjennom å være i arbeid tar man også del i et fellesskap, noe som åpner for å skape relasjoner til mennesker utenfor rusmiljøet. En jobb vil altså være en nyttig ressurs på flere måter. Dessverre er det få av de innsatte som er tilknyttet arbeidsmarkedet.

3.4.1 Utenfor arbeidsmarkedet

Birger sitter godt tilbakelent i sofaen og virker sliten og lei. *Jeg har ruset meg mesteparten av tiden og drevet med kriminalitet, så jeg har ikke hatt tid til å jobbe så mye*, sier han. Han er usikker på hva som egentlig skjedde. Livet handlet plutselig bare om rus, og jaget etter stoff ble viktigere enn skole og jobb. Birger er ikke alene om å ha lite jobberfaring. Det er de eldste informantene, som også forteller om tyngst rusmisbruk, som har minst erfaring fra arbeidsmarkedet. De har i tillegg svært lite skole. Jørn har aldri jobbet og har heller ikke fullført ungdomsskolen:

Jeg har gått på skole masse her inne og sånn. Men dommen har aldri vært på en slik måte at den passer til at jeg kan fullføre da, så jeg har aldri fått noe vitnemål.

Mangel på både skole og jobberfaring er dermed en stor utfordring for Birger og Jørn, da dette er de faktorene som i høyest grad fører til tilbakefall (Nilsson 2002:142). Uten fullført skole og arbeid vil nesten halvparten oppleve tilbakefall, i motsetning til resten av fangebefolkningen der en av tre er antatt å begå nye lovbrudd (Nilsson 2002). Manglende skolegang er et typisk kjennetegn hos rusmisbrukere og er også en gjenganger blant de innsatte. Spesielt misbrukere av tyngre stoff kjennetegnes av lite skolegang, hele en av tre sprøytenarkomane har ikke gjennomført grunnskole (Bretteville-Jensen 2005:33). Dette gjør det vanskelig å få inntektsgivende arbeid. En del av de innsatte, spesielt de yngre, har arbeidserfaring av ymse slag og er positive til fremtidige jobbutsikter. Thomas har fagbrev og håper han finner seg en jobb når han løslates:

Det er ikke så mange som er interessert i å ansette folk som har drevet med narkotika og kriminalitet tidligere. Herregud, tropper jeg opp i en bank med en søknad så vil de bare le av meg. Verksted er kanskje litt mer åpen for å ta imot sånne folk [...]Der er det god mulighet tror jeg. Du kan opparbeide deg tillit der.

Alle er ikke like positive. Med et langt rulleblad og en kort CV har de et dårlig utgangspunkt på arbeidsmarkedet. Harald har hatt store problemer med å finne seg en jobb. *Jeg kan søke hundre jobber, jeg får ikke svar på åtti av dem, ikke sant. Jeg får ikke et eneste intervju. Hva i all verden slags åpne dører er det jeg har da?* Jo lenger man er arbeidsledig, desto

vanskeligere blir det å komme seg inn på arbeidsmarkedet. Gjennom attføringsbedrifter har NAV forsøkt å ta tak i dette problemet, men med vekslende hell.

3.4.2 Jobb gjennom NAV

Birk har en del arbeidserfaring, blant annet har han vært sysselsatt gjennom NAV via en attføringsbedrift. De har ulike tilbud som malejobber, bilreparasjoner og kjøkkentjeneste. Samtidig som han ble flyttet til overgangsbolig begynte Birk å jobbe som maler, og ble raskt ansatt som lærling. *På slike steder kommer det alle mulige folk da, så jeg møtte et par tre gamle bekjente. Vi har gjort alt mulig av kriminalitet sammen ikke sant. Så det var slitsomt da, å måtte møte de der.* Birk syntes det var vanskelig å jobbe sammen med dem og sier at det resulterte i et nytt tilbakefall:

Det begynte med at de ruset seg hver dag da. Røyka seg en joint og sånn. Han stjal biler, og etter hvert begynte jeg å bli slapp jeg også. [...] Etter jobb skulle jeg tilbake til overgangsboligen og han ville kjøre meg opp dit, ikke sant. [...] Så begynte jeg å ta sånne sjanser da.. Det er jo russisk rulett det.

Etter kort tid på overgangsboligen ble han tatt for å ruse seg. *Det gikk slik det måtte gå. Jeg leika jo med ilden.* Birk beskriver en tid der han er ekstra sårbar. Han hadde nettopp blitt flyttet fra fengsel til overgangsbolig og hverdagen fortonet seg annerledes. Det er mindre kontroll, han går fritt til og fra jobben og samtidig møter han mange andre mennesker. Dette er ikke bare en positiv opplevelse. Fristelsene blir store, og det er spesielt vanskelig å omgå med bekjente som ruser seg på jobben uten å selv falle tilbake til rusen. For Birk endte dette i et nytt tilbakefall.

3.4.3 Ønsket om en jobb

Flere av de innsatte ønsker å bruke sine erfaringer med rus og kriminalitet på en positiv måte.³ Nikolai sier at han ble introdusert for rus og vold i ung alder, og at han nå vil gi noe tilbake til andre ungdommer som sliter. Han husker godt hvordan miljøterapeuter og sosialarbeidere prøvde å snakke han til fornuft uten å lykkes. *Jeg hørte jo ikke på de for de*

³ Tyrilistiftelsen har tradisjon for å ansette miljøarbeidere med brukererfaring. Dette forutsetter imidlertid at de tar den utdanning som trengs for å jobbe innen rusbehandling (Haugen 2013:173).

hadde bare lest seg til det i en bok, tenkte jeg. Nikolai mener han heller hadde tatt i mot råd fra en som hadde levd det samme livet, og tror hans erfaringer vil være verdifulle på feltet:

Det er mennesker jeg trives med da. Jeg har veldig lyst til å jobbe med ungdom og rus, ikke bare med rus men altså.. Ungdom i gjenger, prøve å få folk ut, prøve å bevisstgjøre folk på konsekvensene før det går for langt.

Nikolai har verken utdanning eller jobberfaring, men han har mye kunnskap på et område – kriminalitet og rus. Likevel kan det ses som et paradoks at han ønsker en slik jobb, da han på denne måten vil holde på sin identitet som rusmisbruker.

Harald er lei av å stå på utsiden av samfunnet og ønsker å komme i arbeid. *Jeg kunne godt tenke meg å hjelpe andre mennesker som ikke har det så godt. I og med at jeg er så glad i å gi av meg selv.* Han sier det er lite konstruktivt som har kommet ut av hans livsstil og at han ønsker å endre dette. En jobb ved løslatelse er et potensielt vendepunkt i en kriminell karriere (Skardhamar og Telle 2009), og har en rekke positive konsekvenser. En fast jobb vil først og fremst gi en stabil og legitim inntekt, noe som kan føre til en følelse av økt sosial kontroll og en strukturert hverdag (Skardhamar og Telle 2009:21). Det er også en sosial arena der nye bekjenskaper kan stiftes. De innsatte møter en rekke hindringer på arbeidsmarkedet, spesielt er det mangelen på arbeidserfaring som er vanskelig. Innsatte i norske fengsel har et dårlig utgangspunkt med lite eller ingen utdanning (Skardhamar 2002, Friestad og Hansen 2004). I Sverige er situasjonen den samme, bare en av tre løslatte opplyser å ha vært i jobb siste året i frihet (Nilsson 2002:76). Altså er en stor andel utenfor arbeidsmarkedet, noe som setter mange i en svak økonomisk posisjon (Nilsson 2002:82). Vansker med å betale faste utgifter er en potensielt farlig faktor med tanke på ny kriminalitet.

En del av de innsatte var vant til å ha en del penger grunnet kriminalitet og overgangen til å være arbeidssøkende er vanskelig. De får brått mindre penger og møter et system det kan være vanskelig å forholde seg til. I tillegg er rusen en stor utfordring da en fulltidsjobb og tungt rusmisbruk vanskelig lar seg forene. Når mesteparten av dagen går med til å skaffe stoff finnes det ikke tid til en fulltidsjobb, på tross av at det økonomiske behovet er langt større enn for den øvrige befolkningen. Slik blir veien tilbake til kriminalitet kort.

3.5 Bolig

Å ha egen bolig betyr å ha et sted man kan trekke seg tilbake, eller ha besøk av venner og familie. En bolig gir også en trygg og stabil ramme rundt hverdagen. Flere av de innsatte beskriver ustabile bosituasjoner som har gjort tiden etter løslatelse vanskelig. Å bo hos venner eller på hospits er en stor utfordring og har resultert i flere tilbakefall.

3.5.1 En ustabil bosituasjon

Chris sier han har vært heldig. *Jeg har stort sett alltid hatt egne leiligheter og hus og allting. Jeg har hatt snille foreldre som har hjulpet meg med det da.* Likevel har han den siste tiden vært bostedsløs, og sier det er vanskelig å komme bort fra rusen under slike boforhold. *Man ønsker jo å få ting på plass. Men når man ikke har et sted å bo, da blir det jævlig vanskelig å komme seg ut av det.* Marius har bodd på sofaen hos venner og bekjente det siste året. Det har vært en prøvelse, så han er bestemt på å skaffe bolig før han løslates. Uten et sted å gå etter løslatelsen blir veien tilbake til Plata kort. Og på Plata blir det gjerne rus. Mange kommer ut fra soning eller behandling uten å ha et sted å bo (Bretteville-Jensen 2005, Friestad og Hansen 2004, Skardhamar 2002), og for Ole var dette det vanskeligste. *Det var rimelig tungt når jeg kom fra behandling og ut til ingenting. Jeg hadde ikke noe ordna. Ikke et sted å bo eller noen ting.* Ole følte han sto på bar bakke og opplevde hverdagen som kaotisk.

Birger var i dialog med NAV under soningen og ble lovd en bolig ved løslatelse. Det fikk han ikke. *Det gikk skikkelig på ræva igjen fordi jeg ikke hadde noe sted å bo. Nå må dere hjelpe meg liksom.* Hvorvidt dette er sløvhet fra de innsatte eller mangel på oppfølging fra etaten er uvisst. Det er tydelig en misnøye blant informantene, og mange sier de har blitt lovd bolig uten at dette går i orden. *Da går det til helvete,* sier Jørn. Chris har en dårlig opplevelse med dette og sier det var denne misnøyen som gjorde at han takket ja til å la seg intervju. Da han mistet leiligheten under forrige soning kontaktet han det nye boligprosjektet HJEM⁴.

⁴ Ordning der løslatte blir tildelt en leilighet mot at de jobber som frivillige på fritiden.

De skulle komme å prate med meg i fengselet og så ble vi enige om at jeg skulle få leilighet der liksom. [...] Jeg forstod det som at det skulle gå greit, og at jeg hadde et sted å komme til når jeg slapp ut. Men så hørte jeg plutselig ikke noe fra dem da, men jeg tok det liksom med ro fordi jeg visste at jeg hadde den leiligheten ikke sant? Når jeg kom ut så viste det seg at de ikke hadde avtale med det fengselet som jeg satt i, så da fikk jeg ikke bo der.

Å bli løslatt uten en plass å gå var en nedtur, sier Chris. Et fengselsopphold forverrer boligsituasjonen for de fleste innsatte og et stort antall løslates uten en stabil bosituasjon (Dyb, Brattbakk, Bergander og Helgesen 2006), så dette er ikke unikt for Chris. Da han opplevde dette gikk han til sosialkontoret og søkte seg til en kommunal leilighet. *Det er ganske ettertrakta, eller det er vanskelig å få leiligheter for tida. Så jeg ble plassert på hospits.* Videre viser det seg at flere av de innsatte har dårlige erfaringer med hospits.

3.5.2 Hospits – en enveisbillett til Plata

Å bli plassert på hospits er ifølge flere av informantene svært uheldig. *Det oppfattes som skikkelig nedverdiggende, sier Chris. Det er greit, de som ikke har det som mål å slutte å ruse seg, de kan bli sendt på sånne steder, ikke sant?* Chris syntes det var ubehagelig å bo på hospisset. *Det var en del tull der. Knivstikking og sånn var det jo. Jeg ble liksom sterkt advart mot å flytte inn der, så jeg drøya det et par ganger før jeg flytta dit da.* Kort tid etter han tok inn på hospisset var rusen en del av hverdagen igjen. *Det er stort sett bare rusmisbrukere som bor på hospits, dermed er det vanskelig å holde seg nykter, sier William.* Han mener det er umulig å komme seg på beina under slike boforhold.

Du kan få en hurtigplass fra sosialkontoret, men da kan du like gjerne kjøpe en billett og gå ned på plata og bo der, ikke sant? For det er som å bo på Plata det. Hospits er kun rus. Det er liksom det du får tilbud om da.

På hospits florerer rusen og det er mye bråk og uro, noe som er uheldig for en nylig løslatt. De innsattes erfaringer viser viktigheten ved å ha en bolig etter endt soning. Bolig er den viktigste faktoren for å reintegreres til samfunnet (Nilsson 2002:84), noe de innsatte også uttrykte gjentatte ganger. Mangel på bolig har en rekke negative konsekvenser, blant annet finnes det en sammenheng mellom det å være bostedsløs og enslig (Dyb, Brattbakk,

Bergander og Helgesen 2006). Uten bolig kan det også være vanskelig å etablere og opprettholde sosiale relasjoner, noe som er viktig for å finne sin plass i samfunnet etter løslatelse. Det å ha en bolig er essensielt for å få bukt med vanskeligheter i hverdagen (Bretteville-Jensen 2005). Har man ingen bolig å trekke til, er det utfordrende å ta tak i andre problematiske sider ved livet som for eksempel rusmisbruk og arbeidsledighet. Studien viser at av 1375 respondenter bor ca. 20 prosent på hospits, og hele 17 prosent er uten fast bopel. Bare 40 prosent opplyser å ha egen bolig. Samlet vil det si at 35.5 prosent bor under forhold som ikke er tilfredsstillende (Bretteville-Jensen 2005:39).

Det er tydelig at mange har dårlige erfaringer med å bo på hospits, men ofte er det det eneste tilbudet. I Nederland startet de prosjektet *Housing First* i 2009. Det går ut på å tilby en bolig til hjemløse, primært rusmisbrukere eller mennesker med psykiske problem. Tilbudet gir en mulighet til å flytte rett inn i en ”sosial boenhet” til fordel for å måtte bo på gata, hos venner eller på hospits. I en rehabiliteringsprosess hevdes det å være smart å vise tillit til at misbrukerne kan reintegreres til samfunnet, på en enklere måte enn tidligere, ved hjelp av bolig. Tiltaket har hatt stor effekt i flere byer, for eksempel New York og Amsterdam⁵

3.6 Manglende tillit til NAV

Mangel på både jobb og bolig gjør at de innsatte opplever en systemavhengighet. De har lite kunnskap om systemet, men trenger effektiv og kompetent behandling. Problematiske forhold til saksbehandlere er dessverre utbredt og er en utfordring for de innsatte. En liten andel fortalte at de ikke hadde særlig kontakt med NAV, men at de fikk pengene når de skulle. Resten stilte seg kritiske til systemet. Mange klaget på hyppige utskiftninger av konsulenter. Det var også utbredt med lite tillit.

Det mest påfallende problemet når det kommer til NAV later å være dårlige relasjoner mellom konsulent og klient. Det uttrykkes frustrasjon fra mange av informantene, Birger er spesielt oppgitt. *De er der ikke for å hjelpe deg, de bare motarbeider deg. Og de bryr seg ikke, de er der bare fordi det er yrket deres og de må da. [...] De er ikke så jævlig flinke til å fullføre slik at man får det man skal.* Birger mener det er vanskelig å få til et godt samarbeid med konsulenten, spesielt siden han stadig får tildelt nye kontaktpersoner. Dette oppleves som belastende og har resultert i svekket tillit fra Birger. Marius viser også misnøye og sier at i tillegg til å stadig få nye behandlere, så føler han at de ikke har tid til å besøke han. *Forrige*

⁵ (<http://www.dublin.ie>).

gang jeg satt inne så skulle jeg få en ny ruskonsulent som skulle komme hit og besøke meg, men da hadde hun akkurat begynt i stillingen sin så hun hadde ikke tid. Jeg slapp jo ut før hun hadde muligheten til å komme. Dette gjør at de innsatte opplever en stor avstand mellom seg selv og konsulenten, noe som har en negativ effekt på tillitsforholdet. Marius sier de bygger opp en gjensidig tillit, men at relasjonen deretter blir brutt og han må begynne på nytt igjen. *Man bytter ruskonsulent faen meg flere ganger i året.* Han synes det er viktig å være kjent med konsulenten sin, og liker ikke å hele tiden måtte forholde seg til nye personer. *Det er sånne faktorer som gjør at det er vanskelig å holde seg når man kommer ut.* Flere av de innsatte forstår dette som at de blir motarbeidet av hjelpeapparatet. Dette er et vanlig problem for klienter på NAV (Lundberg 2012). Utilgjengelige saksbehandlere er et problem for mange og gjør søknadsprosessen vanskelig for de innsatte. Omorganiseringer og reformprosesser trekkes frem som hovedårsaker til dette (Lundberg 2012:218). Manglende ressurser er ofte et problem for saksbehandlere. I hovedsak har de for mange klienter per konsulent, i tillegg til begrenset tid til hver enkelt (Lipsky 2010). Dette vil følgelig sette begrensninger på relasjonen mellom klient og konsulent og er belastende for begge parter. De innsatte opplever en systemavhengighet og arbeidsbetingelsene preges av klientenes status som ikke-frivillige (Lipsky 2010:55).

Et av hovedpoengene til Lipsky er at konsulentene har stor makt og at de i tillegg må utøve skjønn. Skjønnbaserte avgjørelser kan ha stor betydning i klientens hverdag og konsulentene kan således utsettes for klientenes umiddelbare reaksjon på avgjørelsen. Gjennom intervjuene kom det frem flere tilfeller der frustrasjonen har gått utover konsulentene. Knut uttrykker sterk misnøye og snakker lenge om alt sinnet han har opparbeidet mot NAV, og sier han ikke lenger ønsker å forholde seg til hjelpeapparatet. Han har hatt ulike praksisplasser i attføringsbedrifter, men forteller at bedriften han sist jobbet i erstattet de ansatte med annen arbeidskraft. Plutselig var han uten arbeid og måtte gå på jobbsøkerkurs. Dette, samt flere andre kurs han søkte om, fikk han ikke dekket. *Og da, fra den dagen var jeg dritt lei. Bare dritt i dem liksom.* Etter hendelsen var ikke Knut i systemet på lenge. *Åtte år uten NAV liksom, for de gir meg ingenting.* Etter en overdose kom han i kontakt med NAV igjen. De ville sende han til behandling, noe han ikke var interessert i. *Jeg tenkte at livet mitt er fucked uansett. Det kan bare være [...] Jeg spurte om hun hadde sett gjennom alle filene mine liksom. Det hadde hun ikke gjort. Dere gir jo faen sa jeg, og fikk en dårlig smak i munnen. Hvorfor i helvete skal dere hjelpe meg nå?* Flere sitter igjen med følelsen av å bli motarbeidet, og ifølge Harald er det ikke alltid like lett å være samarbeidsvillig i møtet med NAV. *Det er litt sånn at, det var*

sikkert ikke et dårlig møte da. Det var kanskje bare jeg som var litt trassig. De mente jeg skulle dra i behandling men det ville jeg ikke. Det er en klar enighet blant informantene om at saksbehandlerne på flere plan svikter. Tidligere har utskiftninger av konsulenter og generelt dårlige møter blitt presentert som årsaken til de problematiske forholdene. Det er på sin plass å også ta høyde for de forventninger og holdninger som finnes blant de innsatte. Et tidligere nevnt problem er at de ikke har oversikt over sine rettigheter og muligheter for støtte. Dette kan også ses i form av at forventningene til NAV i noen tilfeller kan forstås som urealistiske.

De samme holdningene kommer frem når vi snakker om relasjon til konsulent. Flere av informantene forteller om møter preget av sinne og raseri. *Jeg har vel hatt to møter med hun ruskonsulenten som jeg ikke har, ja. Det har vært dårlige møter da, for å si det sånn. Jeg har vel egentlig bare gått derfra.* Marius viser her hvordan de dårlige møtene blir løst på lite konstruktive måter. Dette er adferd som er klart destruktiv og kan føre til dårligere fremtidige møter. Så langt har vi sett at de innsatte har vært svært misfornøyd med sine konsulenter hos NAV, men at de også innrømmer å ofte komme til møtene med en dårlig holdning. Dette er uheldig for de innsatte, da en vellykket dialog forutsetter at begge parter bidrar.

3.7 Multippel marginalitet

Kapittelet viser at de innsatte er marginaliserte på en rekke områder og således opplever en opphopning av levekårsproblemer. For å forstå kompleksiteten til disse problemene er det hensiktsmessig å se de i et større integrert rammeverk. Vigil (2003) kaller dette multippel marginalitet. Perspektivet tar utgangspunkt i å identifisere en sammenheng mellom ulike marginaliseringsformer, for så å undersøke hvordan disse faktorene påvirker hverandre (Vigil 2003:225). Fem områder fremheves som spesielt vanskelige etter løslatelse, *ensomhet, skam, utdannelse og jobb, bosituasjon og manglende tillit til NAV.* Dette er omfattende og komplekse problemer som leder til store utfordringer. Gjennom å undersøke hvordan disse marginaliseringsfaktorene påvirker hverandre kan multippel marginalitet bidra til å forstå kriminell adferd. Et viktig poeng er at ingen marginaliseringsfaktor alene kan forstås som årsaken til kriminalitet. Identifisering av samspillet mellom disse levekårsproblemer kan skape en helhetlig forståelse av situasjonen de innsatte møter etter løslatelse.

Ensomhet og skam var utbredt blant de innsatte. Dette er to faktorer som er tett knyttet til hverandre og sammen gjør de veien tilbake til samfunnet tung. Flere av de innsatte har et stort nettverk i rusmiljøet, men vennskapene beskrives som primært knyttet til rusen. Lite tillit og svake relasjoner er utbredt. Å ta kontakt med gamle barndomsvenner oppleves som vanskelig

og er tett knyttet til skam. Flere sier de ikke mestrer språket og at de føler seg utrygge i samhandling med andre, rusfrie mennesker. Skammen er spesielt knyttet til familien og omfattende rusmisbruk. Det er et stigma knyttet til begrepet *rusmisbruker*, noe som reduserer aktørens livssjanser (Goffman 1990). Blant annet er omgangskretsen til de innsatte begrenset til rusmiljøet. Å stadig omgås med andre aktører fra det kriminelle miljøet øker sjansene for at de innsatte fortsetter med avvikende adferd (Vigil 2003:232). Å være marginalisert er knyttet til lavt selvbilde (Vigil 1988), noe som var tydelig utbredt blant de innsatte. Dette kom blant annet til syne når det var snakk om å knytte nye relasjoner. Flere var redde for å vise sitt egentlig jeg og valgte å holde tilbake om sin historie i frykt av å oppleve negative reaksjoner. Den rådende oppfatningen av rusmisbrukere i samfunnet vil forsterke denne skamfølelsen (Lalander 2003). De innsatte befinner seg utenfor arbeidsmarkedet og har begrenset utdanning og arbeidserfaring. Dett har en rekke implikasjoner for de innsatte. Arbeidsplassen er ikke bare et sted hvor mennesker tjener penger, det er også en sosial arena hvor nye relasjoner knyttes. Flere opplyser også om ustabile boforhold, altså mister de enda en plattform hvor potensielle vennskap og relasjoner kan utvikles. Å være utenfor arbeidsmarkedet kan således forsterke følelsen av ensomhet og skam. Å ha jobb og bolig er kilder til egenverd og fellesskap, noe de innsatte opplever lite av. Dette er faktorer som gjør løslatelsen vanskelig, blant annet viser forskning at innsatte i fengsel uten jobb er mest utsatt for å oppleve tilbakefall til kriminalitet (Nilsson 2002). Det å befinne seg i ytterkanten av samfunnet, uten arbeid og bolig, gjør det trolig enda vanskeligere å stifte nye bekjentskaper. Det er varierende grad av motivasjon for å finne arbeid blant de innsatte. De eldste og mest belastede ser få muligheter for å komme i arbeid, mens de yngre ytrer et ønske om å finne jobb etter løslatelse.

Rusmisbruk og mangel på både jobb og bolig gjør at de innsatte opplever en systemavhengighet. Mange mestrer ikke systemet og beskriver dårlige møter preget av manglende tillit. Hyppige utskiftninger av konsulenter fremheves som problematisk, samtidig som de innsatte er tydelige på at de ofte kommer til NAV med en dårlig holdning. Det å ikke mestre systemet har trolig flere implikasjoner for de innsatte. De har begrenset kunnskap om hvilke tilbud som finnes, samtidig som dette kan lede til dårlig selvtillit og manglende mestringsfølelse. Flere blir også plassert på hospits. Dette fremheves som en av de største utfordringene. Rusmisbruk er utbredt og slike fristelser er vanskelig å motstå for de innsatte. Slik finner flere veien tilbake til rusmiljøet og kriminalitet.

De innsatte har altså lav sosioøkonomisk status, dårlig økonomi og ingen bolig eller jobb. Samtidig er omgangskretsen begrenset til rusmiljøet. Dette er utfordringer som kompliserer situasjonen etter løslatelse og kan forstås som en multippel marginalitet (Vigil 2003:230). Mennesket er ifølge Vigil (2003) så formbart at det heller vil ta del i en subkultur hvor de skaper en ny identitet som motsvar til marginaliseringen. De ulike faktorene leder til frustrasjon da kombinasjonen av nevnte levevilkår gjør at de innsatte ikke ser muligheter for suksess i samfunnet. Den omfattende marginaliseringen resulterer i at de søker tilhørighet et sted de ikke er stigmatiserte (Vigil 2002:7). Da trekker de ofte mot miljøet, rus og kriminalitet.

Dette kapittelet belyser en rekke faktorer som gjør hverdagen etter soning vanskelig for de innsatte. De ulike marginaliseringsområdene er påvirket av hverandre, blant annet er både ensomhet og skam tett knyttet til mangel på jobb og bolig. For noen oppleves dette så overveldende at de hevder å ha det bedre i fengsel. William og Nikolai beskrev en kaotisk hverdag på utsiden, der struktur og rutiner var totalt fraværende. Dette er en stor kontrast til livet i fengsel, der det er mat til faste tider, innlåsing og klart definerte rammer i hverdagen. William sier han har det godt i fengsel. *Her er livet mitt da. Det gode livet. Her er jeg nykter og har venner, mens ute er det kun rus og ikke noe venner.* William opplever en mestringsfølelse i fengsel. Han holder seg unna rus og kriminalitet. Nikolai opplever det også slik:

A: Hvordan er det å sitte inne?

N: Overraskende greit. Jeg vet ikke, jeg hadde det veldig bra i fengsel jeg. Når jeg slapp ut så følte jeg at jeg mista litt kontrollen. Det var faktisk verre å være ute enn hva det var å være inne. Jeg var vel kanskje ute en måned.

Å løslates fra fengsel er ikke nødvendigvis en positiv opplevelse for de innsatte, men en stor utfordring mange ikke er i stand til å håndtere. Den omfattende marginaliseringen utgjør store problemer etter løslatelse og mange føler en stor frustrasjon rundt dette. Denne frustrasjonen over levkår kan som ytterste konsekvens lede til at aktørene trekkes lenger inn i kriminalitet, rus og nye tilbakefall.

3.8 Avslutning

Kapitlet beskriver en rekke utfordringer de innsatte møter etter løslatelse. Ensomhet og skam setter begrensninger på nye relasjoner, i tillegg til at mangel på jobb og bolig fører til uforutsigbarhet i hverdagen. I tillegg har de liten tillit til hjelpeapparatet. Når flere slike marginaliseringsformer opptrer samtidig kan det resultere i at de innsatte blir mer tilbøyelige til å søke muligheter for suksess i rusmiljøet. Dette er tema for neste kapittel.

4 Rusen

De innsatte har slitt med tunge rusproblem store deler av livet og har sonet en rekke dommer relatert til dette. Dette kapittelet redegjør for ulike motivasjonsfaktorer til hvorfor så mange ruser seg i fengsel og fortsetter å ta del i et destruktivt rusmiljø etter løslatelse. Salg av stoff i fengsel motiveres av økonomiske årsaker, så vel som identitet og maskulinitet, og har klare paralleller til rusmiljøet utenfor. Samtidig misbruker mange stoff i fengsel for å lette soningstiden. Grunnet bruk og salg av rus under soning tar de innsatte del i et slags rusmiljø – også inne i fengsel. Dette gjør at de innsatte i større grad blir tilknyttet rusmiljøet etter endt soning.

Kapittelet drøfter også de innsattes tilknytning til rusmiljøet i lys av perspektivene gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tunglund 1997). De innsatte gjør seg avhengige av en svart økonomi som tilbyr noe den hvite økonomien ikke kan gi, som raske penger, prestisje og suksess. I rusmiljøet opparbeider de seg gatekapital, en kompetanse som bare tilkjennes verdi i gatekulturen. Gatekapitalen har en stigmatiserende effekt på andre sosiale arenaer og fungerer ekskluderende ellers i samfunnet (Sandberg og Pedersen 2009).

Sandberg og Pedersen (2009) samt Smith-Solbakken og Tunglund (1997) har tidligere beskrevet dette i rusmiljøet. Dette kapittelet overfører perspektivene til fengselspopulasjonen, og viser at miljøet i fengsel har klare likhetstrekk til rusmiljøet på utsiden.

4.1 ”Alle ruser seg inne”

For Nikolai var en vanlig dag i fengselet strukturert rundt trening og rus⁶. Treningen var viktig for å bygge muskler og få respekt, og han brukte dette til å opprettholde en barsk fasade. *Det var å stå opp, gå på jobb. Jeg miksa og triksa litt, solgte til de jeg jobba sammen med i fengselet. Trene, spise, og så ut og selge til de andre som var i luftgården.* I en periode tjente Nikolai gode penger på salget, men så gikk det galt. *Det sklei mer og mer ut, for jeg gjorde mer og mer dumme ting i fengselet.* Dette førte til forlengelse av dommen, samtidig som han ekskluderte seg ytterligere fra venner og familie. Han fikk ikke lenger ha besøk, noe han opplevde som belastende. *Det er egentlig veldig slitsomt når jeg tenker meg om, du kan aldri slappe av. Du må hele tiden passe på da. Ikke ha for mye røyk på cellen, sitte på rommet*

⁶ Nikolai refererer til tidligere soninger i et større fengsel.

nesten hele tiden, passe på hvor betjentene er, passe på å ikke skape mistanke. Gjennom å selge stoff til sine medfanger holdt Nikolai fast ved sin rolle som dealer under tidligere soninger. Nå i ettertid sier han at det var utfordrende å stadig omgås med bekjente fra miljøet. Spesielt i lukket fengsel var dette vanskelig:

Det er vanskelig å få ting gjort der, få jobba med seg selv. Så er du ute i luftegården, sammen med folk som du enten har solgt stoff sammen med, som skylder deg en tjeneste eller som du har noe på da. Noe som kan dra deg i feil retning hele veien. I sånne typer fengsel er det veldig lett å dette tilbake. Eller aldri komme ut av det.

Salg av stoff i fengsel kan gi makt og respekt (Crewe 2006:360), noe Nikolai også opplevde. Medfanger skyldte både penger og tjenester, noe som ga en fordelaktig posisjon på avdelingen. Crewe (2006:365) viser til to motivasjoner for salg av narkotika inne i fengsel. Den første årsaken er det økonomiske. Dette er samme motivasjon som driver aktørene på utsiden, nemlig status, makt og penger. Dette er en rasjonell handling som ikke skiller seg nevneverdig fra drivkraften ellers i samfunnet. Den andre forklaringen er knyttet til identitet og maskulinitet (Crewe 2006:365). *Det blir litt sånn, han kan fikse det. Han har det du trenger.* Kunnskapen om rus, vold og trening er en form for gatekapital Nikolai kan dra nytte av i fengsel. Denne kompetansen viser til kontroll og kan fremme hans posisjon blant medfanger (Sandberg og Pedersen 2009). Slik har gatekapital samme funksjon inne i fengsel som på utsiden. Salg av stoff i fengsel må også forstås som en motstand mot fengselets struktur.

Det var spesielt den økonomiske biten som fristet Nikolai, og med riktige kontakter var det ikke vanskelig å få det til. *Det er alltid måter å få det inn på. Man kan betale noen som skal på permisjon, sette inn penger på kontoen hans, eller fikse noe for han om han trenger noe i fengselet. Klær, røyk, penger.* Denne formen for innsmugling er vanlig (Penfold, Turnbull og Webster 2005), men gjør at de innsatte blir avhengige av hverandre for å skaffe penger og rusmidler. Dette ligner det Smith-Solbakken og Tunland (1997) kaller kulturøkonomisk avhengighet. Økt integrering i et slikt system fører til ekskludering fra resten av samfunnet og gjør det vanskelig å trekke seg ut av miljøet.

Ifølge Ståle er det mye rus inne i fengsel. I likhet med Nikolai beskriver han et system basert på penger og tjenester. *Folk skylder penger, folk skylder hverandre tjenester. Noen kommer ut med mer gjeld enn de gikk inn med.* Dette viser konturene av et omsetningssystem hvor

aktørene bindes sammen av gjensidige forpliktelser, slik som innsmugling og salg av narkotika. Blir en rusmisbruker løslatt med gjeld til andre i miljøet, så må pengene oppdrives. Dette bidrar til å holde de innsatte fast i miljøet. Det er et stort marked for salg av narkotika i fengsel. I sin studie av britiske fengsel har Crewe (2005) beregnet at stoff kan være av firedobbel verdi. Studier viser at hele 48 prosent opplyser å ha brukt narkotika i norske fengsel (Ødegård 2008). Det er altså gode penger i å selge narkotika på innsiden, og til tider er det høy etterspørsel. Rusbruk i fengsel har vært naturlig for mange, da rus har vært en stor del av hverdagen før soning. Etterspørselen er stor, og det er muligheter for prestisje blant medfanger dersom man distribuerer stoffet på innsiden (Crewe 2005). Dette var også tilfellet for Nikolai.

Marius har periodevis ruset seg i fengsel. *Det kommer helt an på hvem man soner med det, tilgang til rus varierer alltid.* Dette er i hovedsak et fenomen i små eller mellomstore fengsel (Helgesen 2006), da det i store fengsel ofte er flere beslag og ulovlige inntak. Johan har ruset seg mye under tidligere soninger. Han vet det fører til rusmisbruk etter løslatelse, men sier det er vanskelig å la være. *Det får liksom dagene til å gå da.* Ifølge Gottfredsson og Hirschi (1990) er lav selvkontroll en forklaring på hvorfor enkelte er mer disponert for å begå kriminelle handlinger samt bruke alkohol og narkotika. Dette perspektivet kan forklare hvorfor det er vanskelig for Johan å la være å ruse seg på innsiden, da den kortsiktige nytelsen av rusen vinner over den langsiktige investeringen i å løslates som rusfri. Det var spesielt mye rus da Johan sonet sist gang. *Jeg ga bare faen. Når man sitter ganske lenge ikke sant, da kan det bli litt sånn der..[...] Det er lett å miste fokus altså. Det er som å skru av en bryter da, når man tenner en pipe hasj.* Keene (1997) viser, med likhetstrekk til Gottfredsson og Hirschi (1990), at det å kunne rømme fra fengselshverdagen er en av hovedgrunnene til rusbruk under soning. *Ja, det er mange som ikke tenker over at de har sona engang,* sier Marius. Slik har det vært for Johan også:

Det kan være helt jævlig godt når man soner, for å få dagene til å gå om du skjønner. Da blir man helt zombie, alt er morsomt og ingenting er farlig. Du kan sitte og se på "Gode og onde dager" og det går som en drøm. Det klarer jeg ikke å sitte å se på når jeg er rusfri altså. Da får jeg helt hetta. Gode og onde dager liksom, fy faen.

Rusen hjelper Johan å mestre dagene i fengsel. Jo mindre aktiviteter som tilbys i et fengsel, desto mer øker forekomsten av rus (Cope 2003). Birger soner for første gang uten å ruse seg.

Han har blitt løslatt med et pågående rusbruk flere ganger, men har bestemt seg for at det skal bli annerledes denne gangen. Skal han være rusfri på utsiden må han også være det i fengsel:

B: Jeg rusa meg noe fælt når jeg satt borte på blokka. Jeg røyka mye hasj, det er så lett å få tak i. Du ser muren der borte, rett utenfor så har du parken. Folk går forbi der, så kaster de bare over.

A: Hvordan er det å komme ut når man har ruset seg hele veien inne da?

B: Da er det jo rett ut til rus da. Det er ingen andre veier.

Rusbruk i fengsel byr på vanskeligheter etter løslatelse, men har også ulike fordeler for de innsatte. Blant annet fører rusen til en form for tilhørighet, på innsiden så vel som på utsiden. Rusen bidrar til å skape et fellesskap som er adskilt fra den kontrollerte virkeligheten i fengselet. En av de viktigste motstandsformene i fengsel er bruk og salg av narkotika (Crewe 2005). Slike handlinger kan gi en følelse av å vinne over et system som forbyr nettopp dette (Ugelvik 2011). *Når man sitter på lukka så blir det veldig sånn.. De markerer seg veldig i gangene og er veldig stramme. Det blir en helt annen holdning. Man går rundt og er forbanna hele tiden. Å mestre en vanskelig kontekst eller å få til noe på tross av slike begrensninger, er en form for motstand (Ugelvik 2011).*

Salg av rusmidler i fengsel kan ikke ses som en enkel individuell handling, men må ses som en del av en større kontekst av kulturelle koder og sosiale relasjoner (Crewe 2006). De innsatte lever innenfor fengselets rammer, som preges av regler, struktur og rutiner. Rusmidlene blir en mulighet til å ta kontroll. *Vi lurte betjentene hele tiden. Besøket hadde med seg kaffekopper og sjokolade og sånn, fra andre siden av glassveggen. Så vi fikk det alltid inn, sa Nikolai. Å "vinne" over fengselets kontroll gjennom å smugle inn narkotika kan føre til en mestringsfølelse hos de innsatte, samtidig som det kan gi økt gatekapital. De vet hvordan systemet fungerer, og de klarer å komme seg rundt regelverket.*

Å bli satt i fengsel kan føre til en rekke utfordringer på subjektnivå (Ugelvik 2011). Idet man settes i fengsel blir man en *fange*. Bruk og salg av narkotika blir et verktøy for å håndtere de utfordringer denne statusen fører med seg. Ønsker de innsatte å være noe mer enn en *fange*, så må disse utfordringene besvares. Makten er tydelig inne i fengsel, noe som gjør det enda viktigere for innsatte å gjøre motstand mot dette (Ugelvik 2011:113). Rusmisbruk inne i fengsel er en klar utfordring for tiden etter løslatelse, da mange opplyser å ha kommet ut med

et pågående misbruk. Dette kan føre til at de innsatte i enda større grad oppsøker miljøet på utsiden når de slipper ut.

Det foreligger ingen god oversikt over narkotikamisbruk i norske fengsel, da dette er vanskelig å måle. Å holde narkotika utenfor fengselet er selvsagt et mål, men lar seg vanskelig gjennomføre. Blant annet vil for strenge kontrolltiltak gjøre rehabiliteringsarbeidet vanskelig. Urinprøver den mest utbredte form for kontroll i norske fengsel, og andelen positive prøver har holdt seg på 12 prosent de sist årene (St.meld. nr. 37, 2007-2008). Høysikkerhetsanstalt og store fengsel får mest utslag på slike prøver (Rokkan 2011), noe som står i samsvar med Cope (2003) sin påstand om rusbruk og aktivitetsnivå (høyere sikkerhetsnivå betyr mindre aktiviteter). Det å hindre all innsmugling i fengselet vil så å si være umulig så lenge de innsatte får besøk og lignende, dermed vil det alltid være varierende tilgang til narkotiske stoffer i fengsel.

4.2 Rusmiljøet

De innsatte har av flere årsaker vanskelig for å bryte med rusmiljøet. De føler en form for tilhørighet til rusmiljøet, og avstanden til resten av samfunnet føles stor. Det er vanskelig å bli rusfri med svake sosiale nettverk utenfor miljøet, samtidig som de føler en viss form for trygghet i det kjente miljøet. Ved siden av tilhørighet finnes det flere positive aspekter ved å ta del i miljøet, som rus spenning og raske penger. Mange har vondt for å motstå slike fristelser, og havner således fort tilbake til både rus og kriminalitet.

4.2.1 Tilhørighet – på godt og vondt

I kapittel tre, *marginalisering*, beskriver de innsatte vennskapene i rusmiljøet som falske og uekte. Likevel oppsøker de disse vennene etter løslatelse. Johan visste at vennene i miljøet hadde dårlig innflytelse på ham, men sørget likevel for å bli hentet på utsiden ved forrige løslatelse:

Jeg ringte noen folk som jeg kjente, ikke bra folk i det hele tatt. Jeg fiksa så jeg hadde litt penger og folk som kom og henta meg og sånn. Så var jeg urolig i magen hele veien da, for jeg visste jo at ja... Jeg visste hva som venta der ute liksom. [...] Kamerater med både det ene og det andre. Alkohol og alt mulig. Så var det fest med en gang.

Marius opplevde det også slik og var nølende til å kontakte gamle kjente i begynnelsen. *Men det er liksom det der... Møter man på en så er det veldig lett å finne på noe, så sitter man i det. Veien er ikke lang.* Spesielt på perm kan dette være en utfordring, sier Jørn. *Jeg traff en kamerat som jeg fikk noe amfetamin av. [...] Jeg gikk med det i to dager da, før det ble for mye for meg.* Vennene tilbyr rus, noe som er vanskelig å motstå. I motsetning til ellers i samfunnet finnes det ingen fordommer mot rusmisbruk innad i miljøet (Lalander 2001), noe som fører til en tilhørighetsfølelse for mange.

William blir engasjert når vi snakker om tidligere løslatelser. Han tenker tilbake på tiden i lukket fengsel, og alt sinnet han satt med på cellen. Ved løslatelse gikk han rett ut til sine gamle venner og ruset seg:

Drit nå i de der terapeutene, sosionomene og kontaktbetjentene. Hva skal jeg med dem da? Kontaktbetjent liksom! Låse meg inn og ut, og så skal han liksom hjelpe meg? Fuck han da! Du driter i den biten der, du skal ut du. Ut for å stjele, ruse deg og gjøre det du skal gjøre. Du har venner der ute som står og venter på deg. De var der når du gikk inn, de er der når du kommer ut.

En informant beskriver en spesiell hendelse.⁷ Han har vært med i en gjeng i lengre tid, og ble hentet opp av kompiser en kveld før de skulle på konsert. De tok et par øl hjemme hos informanten, og like før de skulle gå gikk han for å skifte. Da han kom tilbake var stemningen forandret. *Når jeg kom ut så stod det plutselig tre stykker rundt meg. Jeg forsto ikke hva som var galt. Da jeg prøvde å gå, så jeg bare en jernstang som traff meg midt i haken.* Gjengen informanten var med i hadde klare retningslinjer for hvordan medlemmene skulle oppføre seg. *Dårlig oppførsel får konsekvenser, kan du si. Jeg hadde feil musikk i CD-hyllen min, så da knakk de kjeven på meg.* Dette ble ansett som et overtramp og resulterte i grov vold. *Det var boten jeg fikk betale for feil musikk. Hip-hop i CD-hyllen er ikke bra.* Likevel sier han at alt gikk tilbake til det normale med tiden. *Det var rar stemning mellom meg og han som slo, men det jevnet seg ut etter hvert. Jeg fikk ta igjen ved en annen anledning.* Han har hatt en vanskelig oppvekst, og beskriver derfor tilhørigheten han følte i gjengen som svært viktig. Endelig følte han at han hørte hjemme et sted:

⁷ Enkelte steder i kapittelet er navn fjernet slik at ingen skal kunne trekke slutninger.

For min del så var det veldig en sånn tilhørighetsbit da, jeg er veldig glad i folk og har liksom et behov for å ha folk som støtter meg. Så jeg fant meg i det egentlig. Jeg lærte egentlig ganske fort hvordan jeg skulle strukturere livet mitt i forhold til de rammene.

Bruk av vold var en vanlig sanksjonsform dersom gjengens regler ikke ble fulgt. Bourgois (2003) beskriver hvordan en slik subkultur vokser frem. Han kaller det "inner-city street culture" og definerer det som "et sett praksiser og verdier som vokser frem som et svar på ekskludering fra det øvrige samfunnet" (Bourgois 2003:8, min oversettelse). Informanten var del av en subkultur der bruk av rus og vold var utbredt. Begrepet subkultur sikter til de delte verdier og normer som finnes innad i spesielle grupper, slik som gjengen informanten beskriver. En slik gruppe defineres ofte som marginale og/eller avvikende som et resultat av gruppens spesielle praksiser (Gelder 2005:1). Medlemmer av en slik subkultur er som regel klar over at de er annerledes, og ønsker også å stemples slik av andre (Gelder 2005:1). Som en del av denne kulturen tilegnet han seg de normer og verdier gjengen står for. Disse står i kontrast til samfunnets tradisjonelle normer og verdier og bidro til at informanten i økende grad ble ekskludert fra resten av samfunnet.

For å overføre dette til resten av de innsatte kan det ses i forhold til den multiple marginaliteten som beskrives i kapittel 3. Det å være ekskludert fra arbeidsmarkedet, boligmarked og lignende betyr at de møter en rekke strukturelle problemer som kan lede til kriminalitet. Men marginalitetsperspektivet fanger ikke opp andre forståelser av kriminalitet og avvikende adferd. For å forstå dette må fordeler og positive effekter ved en slik gjengkultur identifiseres. Informanten fremhevet tilhørigheten han fant i gjengen. Dette fellesskapet virket trygt, samtidig som han hadde tilgang til både rus og penger. Episoden med jernstangen var selvsagt ingen positiv opplevelse, men den var et resultat av gruppens praksiser. Han hadde gitt et løfte til de andre i gjengen, men overholdt ikke dette. Det fikk konsekvenser, noe informanten aksepterte. Slik voldsbruk vil kunne være en kilde til makt og respekt, og kan således bidra til å trekke medlemmer lenger inn i miljøet fremfor å skyve de ut.

Siden ung alder har informanten tatt del i et voldelig rusmiljø. Musklene han har bygget har gitt status og respekt, noe han nå ønsker å distansere seg fra. *Jeg har sluttet å trene muskler, nå sykler jeg mest. Jeg skal begynne utseendemessig. Ta det først, og så håpe at om jeg lar de være i fred så lar de meg være.* Det er ikke akseptert å forlate gjengen og han har til tider følt

seg utrygg. *Det er ikke sikkert noe skjer, men det er en ubehagelig tanke. Jeg har jo sittet der selv og mint andre på at vi er førsteprioritet.* Han forteller om episoder med trusler og grov vold, men også om hvordan miljøet lokket med ulike goder, som penger og status, for å beholde sine medlemmer:

De tror vel kanskje at så lenge de får meg inn i kretsen igjen så klarer de å manipulere meg til å være der jeg var. Eller gjøre det godt nok for meg til at jeg ikke vil dra.

Birger har også vansker med å forlate miljøet, men av andre årsaker. Han er en sosial type og sier han trekker til miljøet for å unngå å være alene. Han har flere ganger forsøkt å holde seg unna miljøet når han har sluppet ut, for å lå være å ruse seg. Det har ikke vært lett. *Det er den jævla rusen da, det er rett tilbake til miljøet det. Det går ikke en dag uten at folk bruker stoff.* Utenfor miljøet har han følt seg ensom. *Jeg er ikke en sånn der veldig rolig sjel. Jeg er veldig glad i å ha noe å gjøre, da er det automatisk å dra ned til miljøet. Der har man noe å gjøre hele tiden. Det fører stoffet med seg.* Rusen fungerer som et tidsfordriv for mange rusmisbrukere (Cope 2003). Det blir et middel for å fylle dagene, som Birger ellers beskriver som kjedelige og ensomme.

Det finnes altså en rekke årsaker som gjør det vanskelig å forlate miljøet. Episoden med jernstangen er noe spesiell, da informanten har vært tett knyttet til en gjeng. Han føler seg trygg på at han klarer å holde seg unna rusen, men sier det er tungt å ikke ha et sted å gå når han slipper ut. Mangel på positive nettverk utgjør en av de største utfordringene ifølge de innsatte. Livet utenfor er gjerne ensomt og de tyngste rusmisbrukerne er oftere ensomme enn andre innsatte (Friestad og Skog Hansen 2004, Øiestad 2005). Det finnes et klart skille i levekår mellom innsatte med og uten rusproblemer (Nilsson 2002). Fengslede med rusproblem har generelt dårligere levekår enn andre og tilstanden forverres ytterligere dersom de også har sonet tidligere. Nettverket i rusmiljøet ofte er en årsak til dårlig håndtering av rusproblem (Øiestad 2005). Dette samsvarer med mine data, da de innsatte fremhever rusen og tilknytningen til miljøet som en av de største utfordringene ved løslatelse.

4.2.2 Fristelsene

Tilknytningen til rusmiljøet har også sine fordeler. Marius har flere ganger forsøkt å kutte med rusen og forlate miljøet, men uten hell. *Når man har holdt på såpass mye, så er det liksom lett å falle tilbake. Det er jo dette man kan.* De siste årene har han vært dypt inne i rus

og kriminalitet. Det gjør det vanskelig å bryte med dette mønsteret selv om motivasjonen tilsynelatende er på plass. *De siste fem årene har jeg bare løpt rundt og rusa meg og vært kriminell liksom. Det er det som frister da. Det å alltid ha penger i lomma og ja.. Spenning.* For Marius har dette alltid vært en viktig drivkraft til kriminalitet. *Hvis politiet kommer så blir det nesten bare morsommere. Da må man jakte litt, løpe fra de og gjemme seg. Kommer man unna er det bare en kjempebonus. Å bli arrestert beskriver han som uproblematisk. Blir man tatt så er det jo bare inn på glattcella og så ut igjen. Det tar litt tid før man blir satt inn liksom. Sist gang hadde jeg 57 saker.* For Marius er spenning minst like viktig som status og penger.

Katz (1988) sier at følelsene rundt en kriminell handling må granskes for å kunne forstå kriminalitet, altså må følelsene som ligger bak adferden analyseres. Marius ser det å bli jaget av politiet som en bonus, altså verdsetter han det ”kicket” jakten gir. Behovet for spenning og risiko kan få utløp gjennom spenningssøkende adferd (Katz 1988), slik Marius beskriver. Både rusen, pengene og spenningen er målet. En slik adferd kan være av sentral verdi i gatekulturen, og kan forstås som en måte å opparbeide seg gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009).

Ved siden av spenningen er også de økonomiske fordelene store. Kapittel 3 beskriver de innsattes situasjon på arbeidsmarkedet og viser at de har liten mulighet for suksess. I miljøet er det derimot mulighet for gode penger. Nikolai sier han har levd godt som kriminell på tross av et kynisk miljø:

Selv om det har vært utrygt på noen måter, så har det alltid vært veldig trygt for meg. Det har alltid vært bra for meg i miljøet. Man har alltid støtte, alltid penger. Alltid leilighet, alltid dame, bikkje, bil. Alt har gått så bra, selv om det kanskje ikke har gått så bra når man plutselig må inn og sone et par år.

Status trekkes også frem som en motiverende faktor for kriminelle handlinger. William opparbeidet seg status gjennom å være den som ordnet opp for andre. *Folk var liksom sånn, han fikser ting. William fikser det. Så blei man liksom litt sånn konge.* Penger, voldelig adferd og kunnskap til narkotika er eksempler på faktorer som inngår i gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009:84). Gjennom å være en del av et kriminelt miljø har flere av de innsatte tidvis hatt godt med penger som et resultat av blant annet distribusjon av narkotika. Dette verdsettes i miljøet og tilkjennes verdi av andre. Slik kan en posisjon i miljøet oppnås på grunnlag av

ferdigheter og kunnskaper knyttet til både rusfeltet og kriminalitet. En form for gatekapital kan også være ryktet som voldelig. Birk har utøvd mye vold og sier at det er en del av gamet. *Det er sånn det er i min krets. Vi har hatt en sjuk posisjon i miljøet da, for å si det sånn. Og det innebærer at du må gjøre mye rart for å beholde den posisjonen. For å tjene penger og for å få respekt. Det er det det går på. Frykt og respekt.* Gjennom å utøve vold har Birk opparbeidet seg respekt, en form for gatekapital som gagner han i miljøet. Gatekapital er ikke bare knyttet til penger og vold, men også status og tillit. *Du kommer ut med status, ikke sant. For du har ikke tysta på noen. Slik bygger man seg opp.* Slik William beskriver det kan man komme ut av fengselet med økt gatekapital.

Forlater de innsatte miljøet forsvinner både statusen, spenningen og pengene. Gatekapitalen lar seg ikke overføre til andre arenaer og vil ha en stigmatiserende effekt i andre sosiale rom (Sandberg og Pedersen 2009:86). I miljøet gir den imidlertid både respekt og status. Samtidig er det flere faktorer ved det streite livet som virker lite fristende. Birk synes det er skummelt å tenke på et ”vanlig” liv. *Det som blir skremmende er det A4 livet da. I det lange løp. Jeg har alltid klart meg en periode, eller en god stund.* Han forteller at familie og venner sakte men sikkert bygger opp tilliten til han igjen, før noe skjer og han ramler utpå igjen. *Det blir kjedelig, jeg føler at jeg mangler noe da.* Det rusfrie livet er trolig lovlydig, noe som er det store målet, men samtidig er det en rekke ulemper ved denne livsstilen. Økonomien er dårligere, A4 livet oppleves som kjedelig og tomt og mange vil sitte igjen uten sosialt nettverk. Ifølge Smith-Solbakken og Tunngland (1997) er fordelene med å være del av en illegal ruskultur at aktørene unngår nettopp dette. Livet som rusfri krever at den løslatte etablerer et nytt liv der kompetansen de har ervervet seg ikke teller. Dette opplever ofte som svært vanskelig.

4.3 Rusen – min edelsten

William har vært rusavhengig i snart tjue år og har misbrukt både alkohol og amfetamin. Nå er han rusfri og tror han skal klare å holde seg nykter. Likevel frister rusen mer enn noe annet. *Rusen den ga meg styrke, mot. Den ga meg omsorg. Den fjerna frykt og angst.* Stoffet som amfetamin og heroin påvirker misbrukerens mentale tilstand, dette er de psykiske virkningene rusmisbrukere ønsker å oppnå (Andersson 1991). Rusen var en stor del av Harald sin hverdag. *Rus og sex. Rus og på byen. Rus når jeg står opp, rus når jeg vasker opp.* William opplevde også at rusen gjorde han modig, men den fikk han i tillegg til å begynne med tung kriminalitet:

Når jeg prøvde det første gangen så var jeg forelska. Da hadde jeg funnet min edelsten, min dronning. Hun ga meg alt da. Alt det jeg kunne ha det vanskelig med, det fiksa hun. [...] Det å ha sex med en dame, no more – det var ikke lenger noe problem. Altså, det var mye som gikk greit da, men så økte også kriminaliteten min.

Flere av de innsatte er overbevist om at de ikke hadde bedrevet kriminalitet hadde det ikke vært for avhengigheten. *Da hadde jeg ikke trengt noe særlig med penger*, konstaterer Birger. *Da hadde jeg bare trengt litt mat og et sted å bo.* Å være avhengig koster mye penger, og uten en jobb er kriminalitet eneste utvei for å finansiere bruket. Birger brukte daglig 3500 kroner på rus og hadde et stort behov for penger. Det er imidlertid ikke alltid slik at rusmisbruk fører til kriminalitet. Det er mange som er registrert i kriminalstatistikken før de utvikler misbruk. Stoffmisbruk og kriminalitet må derfor ses som to faktorer som gjensidig betinger og forsterker hverandre (Ege 2004:86). Rusmisbruk er tett knyttet til kriminell adferd, da stoff koster så mye at en misbruker ikke klarer å finansiere det med en vanlig inntekt. Derfor er det mye vinningskriminalitet og salg av stoff blant misbrukere (Bretteville-Jensen 2005:107). I dagens samfunn er det et økt forbruk av narkotika, samt økt fokus fra politiet på dette problemet (Stene 2003). Det gjør at narkotikarelaterte lovbrudd er en av de største lovbruddsgruppene i kriminalstatistikken (Stene 2003).

Russuget er fysisk og psykisk krevende. Johan er redd for å gå ut uten kjæresten, i frykt for å treffe på noen fra miljøet. Han er fast bestemt på å kutte med rusen, men suget er sterkt:

Jeg gidder ikke gå ut aleine for jeg vet at jeg kan treffe en eller annen på veien, ikke sant. Jeg vet ikke om jeg er så jævlig sterk da altså. Kanskje jeg kan lure meg selv igjen. Uansett om jeg har lovd gull og grønne skoger og litt til, så kan jeg like gjerne sette den der dosen med amfetamin da. Det er helt sprøtt at man kan risikere så mye egentlig. Så sterkt er det suget da.

William har slitt med det samme og husker tidligere løslatelser som skremmende. *Du får lyst å ruse deg, du får lyst til å løpe, whatever da. Å komme ut igjen er sterke krefter.* Ståle beskriver også en sterk avhengighet. *Jeg kommer aldri til å slutte å ruse meg. Det er for godt. Jeg kommer aldri til å slutte, verken i fengsel eller på utsiden.* Rusen er en stor del av Ståles liv og han, i motsetning til de andre innsatte, sier han ønsker å fortsette slik. Thomas er snart ferdig med soningen og skal videre til behandling. Han er på en avdeling med gode

muligheter for å reise på både dagsperm og helgeperm, men har enda ikke søkt om dette. *Jeg har ikke hatt mot nok til å søke perm. Jeg tør ikke. Jeg vet ikke om jeg takler det, om jeg sprekker for å si det sånn.* Han har vært rusfri i snart tre år, det er den lengste perioden uten rus siden tenårene. Frykten for å sprekke på perm er ikke uten grunn, han kjenner mange som har opplevd det. Det er ikke mange ukene siden Johnny ruset seg på en perm. Han hadde hatt perm mange ganger før, men sist gang gikk det feil. Han gikk på fest med noen kamerater og ruset seg på nachspiel. Jeg husker ikke noe etter det, sier han. *Politiet kom og hele pakka, så ble jeg arrestert av dem. Jeg hadde permlappen min i lomma, ikke sant. Så da var det rett inn på glattcella.* Slik er det tydelig hvordan rusen frister, og i verste fall leder til nye tilbakefall.

4.4 Motgang og rus går hånd i hånd

De innsatte møter mye motgang på veien mot et rusfritt liv. Harald snakker om tilbakefall og sier han har skuffet seg selv utallige ganger. *Det er ikke noe moro å ruse seg da, det er lite kult å gå på trynet. Det blir et stort nederlag.* Likevel skjer det så lett. *For meg er det litt som en sånn kjele da, en vannkoker. [...] Det bare kokte seg nok. Og da tydde jeg til det som var enklest for meg. For å lette unna stress og faen og kaos.* Dette virker å være et fellestrekk for de innsatte. Blir det vanskelig i hverdagen er rusen farlig nær og lett å ty til. Birk har holdt seg unna de sterkeste stoffene, men har ruset seg når noe har blitt vanskelig. *Ikke motgang, kall det kjipe følelser. Jeg har rusa meg eller røyka en joint hver dag, ikke sant. Så da utsetter jeg ting da, jeg kjenner ikke på det for jeg er stein hele tida.* Å kjenne på de vanskelige følelsene er det Birk gruer seg mest til. Den dårlige samvittigheten og tankene kan ikke lenger ruses bort dersom han vil holde seg ute.

Ja, du vil alltid ha sug. Det er en evig jobb å holde det i sjakk da. [...] For å holde det i sjakk må man ha fått til det man ønsker å oppnå, da må forholdene ligge til rette ute. Hvis det blir et tomrom, så ruser man seg i det tomrommet.

Jørn sier han er veldig sårbar på utsiden. Dersom alt ikke er i orden, som bolig, penger og jobb så tyr han til rusen. Slik har det alltid vært. *Det går selvfølgelig aldri, at alt er på plass. Det er grunnen til at de fleste kommer tilbake. Om alt unntatt en ting er på plass, så holder det til at det går galt. Da bruker man den tingen som unnskyldning for å sette seg et skudd.* Rusen blir en enkel løsning når informantene møter motgang. Ifølge Marlatt og Gordon (1985) er rusmisbrukere spesielt utsatt for tilbakefall under fire spesielle omstendigheter.

Negative følelser som sinne og frustrasjon, men også ved følelse av ensomhet og kjedsomhet. Under *sosialt press*, for eksempel ved at andre ruser seg eller oppfordrer vedkommende til å gjøre det. Er de i *konflikt med andre*, som for eksempel partner eller familie er det også lettere å ty til rusen. Til sist sier de også at *ekstra positive følelser* kan gjøre det lettere å ruse seg, da man ønsker å feire eller unne seg noe ekstra, for eksempel etter løslatelse. De vanligste grunnene til å ta rusmidler er ønsket om å ville fjerne seg fra egen virkelighet som gjerne er preget av ensomhet, usikkerhet og lignende (Ege 2004:55). Dette samsvarer med erfaringene til de innsatte. Rusmisbruk fører også til en større risiko for nye tilbakefall, uavhengig av antall tidligere dommer (Nilsson 2002:158).

Tett tilknytning til miljøet og rusmisbruk preger hverdagen på utsiden, og utgjør en stor utfordring for de innsatte. Bruk og salg av narkotika har også vært en del av de innsattes hverdag under soning. Det har bidratt til å holde de innsatte fast i en struktur hvor rus og kriminalitet dominerer.

4.5 Gatekapital og kulturøkonomisk avhengighet

Dette kapittelet viser at de innsatte sliter med tunge rusproblem, samt at tilknytningen til rusmiljøet gjør det vanskelig å bli rusfri. Ved hjelp av perspektivene gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tunglund 1997) vil jeg vise hvordan de innsatte tar del i et større sosialt system det er vanskelig å bryte med. Gatekapital beskriver, i likhet med kulturøkonomisk avhengighet, hvordan rusmisbrukere tilegner seg kunnskap og egenskaper som verdsettes i rusmiljøet. Dette er ferdigheter som har en begrensende effekt ellers i samfunnet. Gatekapital er en form for kompetanse som er av verdi i gatekulturen, men lar seg ikke overføre til andre felt (Sandberg og Pedersen 2009). Jeg mener den lar seg overføre til fengselspopulasjonen. Dette er mulig fordi rusmiljøet også eksisterer inne i fengsel, med de modifikasjoner som følger av fengselets struktur. Det vil si at mange innsatte aldri helt forlater rusmiljøet, men også tar del i det under soning. Dette bidrar til at de i større grad trekker mot rusmiljøet etter løslatelse. I det de forsøker å forlate rusmiljøet og ta del i den hvite økonomien vil den kulturøkonomiske avhengigheten og gatekapitalen gjøre dette vanskelig.

Gatekapital erverves over tid i deler av rusmiljøet. Rusmiljøet er ikke enhetlig men har skillelinjer jeg ikke griper med mine data⁸. Handlinger som gir gatekapital visse steder i

⁸ Se for eksempel Nafstad (2013:90-91) for en beskrivelse av ulike deler av rusmiljøet.

rusmiljøet vil ikke nødvendigvis gjør det overalt. Rusmiljøet er fragmentert, blant annet er det slik at rusmidler vurderes ulikt, da noen bruksformer vurderes lavere enn andre (Crewe 2006). De innsatte har opparbeidet seg ulike former for gatekapital gjennom sin kriminelle karriere, både gjennom salg og bruk av narkotika og voldsutøvelse. De har gått inn og ut av fengsel i flere år, og flere opplyser om både bruk og salg av stoff under tidligere soninger. Nikolai er et eksempel på at gatekapital også kan erverves inne i fengsel. Han solgte stoff i fengsel og fremhevet økonomi, identitet og maskulinitet som hovedårsaker til dette. Det samsvarer med funn fra Crewe (2006) sin studie. Salg av narkotika betyr penger, makt og status – både i miljøet på utsiden og i fengsel. Gatekapital kan blant annet knyttes til kunnskap om rus kriminelle aktiviteter og vil derfor også kunne erverves inne i fengsel. Nikolai fortsatte sin kriminelle livsstil inne i fengselet. Han tjente penger på stoff gjennom å selge og distribuere til andre medfanger, som etter hvert opparbeidet seg gjeld i form av penger og gjentjenester. Dette kan ses i lys av kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tungland 1997) og viser hvordan de innsatte gjør seg avhengige av en svart økonomi. Slik holdes mange fast i sin kriminelle livsstil også under soning.

Rusmiljøet i fengsel har en rekke likheter til miljøet på utsiden. For det første soner de innsatte ofte sammen med bekjente fra miljøet. Dette gjør at de opprettholder kontakten med aktører fra rusmiljøet også inne i fengsel. For det andre er det tilgang til stoff, selv om dette vil variere, både ut ifra type fengsel, type soning og hvem som soner. For det tredje opplyste flere innsatte om både salg og bruk under tidligere soninger. Rusbruket ble finansiert i form av tjenester og penger. Dette viser konturene av et omsetningssystem med likhetstrekk til den illegale økonomien på utsiden. Rusmiljøet i fengsel er selvsagt også begrenset av fengselets struktur og kontroll. Det betyr at det også er en rekke faktorer som skiller et miljø ute fra det i fengselet. Med fengselets kontroll er tilgangen til stoff varierende og til tider begrenset. Dette avhenger av type fengsel, hvem som soner og lignende. Celler visiteres, det blir tatt jevnlig urinprøver og betjenter holder oppsikt på avdelingene. Dette er faktorer som setter sine begrensninger på miljøet, både med tanke på kjøp og salg av stoff. Det er også lite bevegelsesfrihet inne i norske fengsel, noe som har en begrensende effekt på narkotikahandelen (Ugelvik 2011:62). Det er heller ikke slik at alle ruser seg i fengsel selv om de har muligheten til det.

Det å skaffe stoff i fengsel kan ses som å ”overvinne” fengselets kontroll. Dette vil kunne bidra til økt gatekapital fordi slik adferd tilkjennes verdi av mange medfanger. I tillegg til økt gatekapital tilbyr handlingen også en form for kontroll i en hverdag de innsatte har liten

mulighet for å påvirke. Bruk og salg av narkotika kan derfor ses som en form for motmakt (Crewe 2005, Ugelvik 2011) som bidrar til å skape en fangekultur som fungerer på siden av fengselets kontrollerte struktur. Denne fangekulturen forsterker likhetene til rusmiljøet på utsiden. Dette kompliserer situasjonen ved løslatelse ytterligere. De innsatte kommer inn i fengsel med et rusproblem og mange ruser seg også på innsiden. Mange kommer derfor ut med et pågående rusbruk, noe som gjør at de er tett knyttet til rusmiljøet også etter løslatelse. De innsatte fremhevet dette som et av de største problemene ved løslatelse. En rekke årsaker gjør det vanskelig å bryte med miljøet, spesielt rusmisbruk og begrensede sosiale nettverk utenfor miljøet fremheves. I tillegg til å komme ut med et pågående rusmisbruk opplyser mange å komme ut med gjeld. Å forlate miljøet med narkogjeld er vanskelig, ofte foreligger det trusler om alvorlige sanksjoner dersom gjelden ikke nedbetales (Smith-Solbakken og Tungland 1997:137). Misbruk og økt gjeld er en måte å bli dypere involvert i miljøet på. Noen, slik som Nikolai, vil kunne komme ut av fengsel med økt gatekapital. Dette kan gi en mer fordelaktig posisjon i rusmiljøet. Dette har en rekke implikasjoner for den løslatte, da det å bli mer integrert i miljøet gjør det vanskeligere å forlate det. Den økte gatekapitalen fører også til marginalisering i samfunnet for øvrig (Sandberg og Pedersen 2009).

I det de innsatte i økende grad tar del i rusmiljøet blir de avhengige av en svart økonomi, slik Smith-Solbakken og Tungland (1997) beskriver. Denne svarte økonomien tilbyr penger, spenning og et godt rykte. Mens Nikolai benyttet seg av muligheten for raske penger, fremhevet Marius spenningsaspektet. Spesielt verdsatte han spenningen som oppstår når han jages av politiet. Med muligheter for penger, et godt rykte og et stort nettverk befinner de seg i det Smith-Solbakken og Tungland (1997:141-142) kaller en "talenttilværelse" i den sorte økonomien. Her kan de også trekke nytte av gatekapitalen de har opparbeidet seg.

Problemene oppstår først i det de innsatte ønsker å bryte med miljøet. I den hvite økonomien er de dårlig stilt og går over til en "klienttilværelse" (Smith-Solbakken og Tungland 1997:140-142). De er rusmisbrukere og avhengige av et system de ikke har tilstrekkelig kjennskap til. De møter store utfordringer på arbeidsmarkedet, det er heller ikke mulig å finansiere et rusmisbruk på en vanlig lønn. Det er Birger et eksempel på, som opplyste å ha et forbruk på 3500 kroner dagen. Flere eksempel på slike problemer beskrives i kapittel 3, som forhold til NAV, problemer med bolig og lignende. Den ruskulturen de innsatte har tatt del i er en motkultur til resten av samfunnet, derfor vil alle fordelene de hadde bli snudd til noe negativt i det de forlater miljøet. Det samme skjer med gatekapitalen, som har en marginaliserende og ekskluderende effekt i den hvite økonomien. Fengselsoppholdet og den

kunnskapen de innsatte har opparbeidet seg om vold og rus vil virke avskrekkende på andre, fremfor å være en kilde til kredibilitet slik som i rusmiljøet. Jo mer integrert de innsatte er i rusmiljøet, desto mer vil de oppleve å stigmatiseres i den øvrige samfunnet. Dette kalles en dobbel karrierevei (Smith-Solbakken og Tunmland 1997:134), noe som betyr at de innsattes muligheter i den sorte økonomien øker samtidig som de ekskluderes fra storsamfunnet.

Samtidig er rusavhengigheten en stor utfordring. De innsatte beskriver hvordan enhver utfordring etter løslatelse fører til økt russug. Frykten for å sprekke er stor og fører ofte til lav selvtillit. Stress, konflikt og negative følelser gjør de innsatte spesielt sårbare for tilbakefall (Marlatt og Gordon 1985), noe som er en utfordring etter løslatelse. I overgangen fra ”talent” til ”klient” kan dette være ekstra vanskelig. Som rusmisbrukere har de opplevd et rolletap, mange mister rollen som far, sønn, ansatt eller venn. Disse rollene må de gjenoppta, men flere mangler de ferdigheter som trengs for å gå fra den svarte til den hvite økonomien (Smith-Solbakken og Tunmland 1997:136). Med utgangspunkt i dette kan det identifiseres en rekke fordeler med å ta del i den svarte økonomien og rusmiljøet. Spenning, stoff og raske penger frister de innsatte og står i kontrast til livet som rusfri. Der opplever mange, som Birk, det ”streite” livet som kjedelig. Dette er vanskelig å forholde seg til i lengden.

Den største utfordringen ved løslatelse er tilknytningen til rusmiljøet og rusmisbruk. I miljøet har de gjort seg avhengige av en økonomi og kultur det er vanskelig å bryte med. Samtidig fører gatekapitalen til ekskludering fra storsamfunnet. Dette gjør det lett å forbli i den svarte økonomien. Dette vil være spesielt vanskelig for de som har tatt del i rusmiljøet på innsiden. De går i fengsel, men forlater ikke nødvendigvis miljøet. Det fører til at mange kommer ut av fengsel med et pågående rusmisbruk, noe som kompliserer løslatelsesprosessen.

4.6 Avslutning

Dette kapitlet viser at de innsatte er tett knyttet til rusmiljøet og sliter med tunge rusproblem. Bruk og salg av narkotika i fengsel betyr at mange innsatte tar del i et rusmiljø også under soning. Dette kompliserer løslatelsen da mange kommer ut med et pågående misbruk, og således knyttes enda tettere til rusmiljøet. Mange innsatte løslates med økt gatekapital, noe som gjør at de i økende grad ekskluderes fra storsamfunnet. Samtidig gjør den kulturøkonomiske avhengigheten det vanskelig å bryte med miljøet. Jo lenger de veves inn i rusmiljøet, jo mindre blir mulighetene for å lykkes i storsamfunnet.

De to foregående kapitlene viser at de innsatte befinner seg i en marginalisert posisjon og sliter med rusen. I neste kapittel leses data på en ny måte. De innsattes beretninger forstås ikke lenger som fakta, men som deres konstruksjoner av virkeligheten. Kapitlet viser hvordan de innsatte trer inn og ut av den marginaliserte posisjonen ved hjelp av ulike narrativer.

5 Inn og ut av offerposisjonen

De to foregående analysekapitlene viser at omfattende marginalisering og tilknytning til rusmiljøet gjør løslatelsesprosessen vanskelig for de innsatte. Dette kapittelet utdyper analysen ytterligere ved å legge et narrativt perspektiv til grunn. Det innebærer at data leses på en annen måte enn i de to deskriptive kapitlene. Data vil ikke lenger fortolkes som faktiske beskrivelser av hendelser, men som sosiale konstruksjoner av virkeligheten. En narrativ analyse er viktig fordi den tar utgangspunkt i hvordan mennesker fremstiller seg selv, noe som kan fortelle oss mye om miljøet de lever i (Sandberg 2010, 2012b). En analyse av hvordan de innsatte opplever sin situasjon, heller enn å se fortellingene som fakta, forteller oss noe om verdiene i et samfunn. Narrativene bidrar til å forstå fremtidig handling da aktører handler i tråd med fortellinger om seg selv (Presser 2009).

Kapittelet viser hvordan de innsatte organiserer opplevelser og erfaringer for å gi mening til egne liv. Ved hjelp av ulike narrativer konstruerer de sine liv og identiteter, samtidig som de redegjør for fortiden (Riessman 2008). Fortellingene til de innsatte kan deles inn i to kategorier. Den første typen fortellinger handler om vansker på skolen, rusmisbruk og tilbakefall. De innsatte fremstår som et produkt av sine omgivelser, uten mulighet for å påvirke sin egen skjebne. Den andre typen tar en annerledes form og handler om en velfungerende familie, venner, og motivasjon for endring. Her fremstår de innsatte som aktive aktører i livet, som har tatt grep for å endres.

Kapittelet har jeg delt inn i seks fortellinger. De har jeg kalt ”ADHD”, ”ulykken”, ”med søppelsekken på ryggen”, ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå”. Avslutningsvis ses fortellingene i lys av narrativ kriminologi (Presser 2009), et perspektiv som tar utgangspunkt i at menneskers liv konstrueres gjennom fortellinger.

5.1 En ferdigskrevet skjebne

Dette delkapittelet presenterer fortellingene ”ADHD”, ”ulykken” og ”med søppelsekken på ryggen”. De innsatte trer inn i en offerposisjon og fremstår som ofre for vanskelige forhold. Fortellingene brukes for å forklare rusmisbruk og tidligere tilbakefall.

5.1.1 ADHD

Fortellingen om ADHD⁹ var en gjenganger blant de innsatte. Den handler om å falle utenfor på skolen i tidlig alder. På den tiden hadde ingen fått stilt diagnosen, men problemene fremstod som reelle for de innsatte. Vanskene på skolen gjorde at de trakk mot andre miljøer, der mange fikk sitt første møte med rusen. William hadde store vansker på skolen. *Jeg var ikke noe flink, men det skyldtes jo ADHD-biten.* Harald opplever det også slik. *Jeg skulle hatt ADHD-utredning når jeg var mye yngre. Kanskje jeg kunne startet på medisiner og følt at jeg fungerte bedre i skolesammenheng.* William trakk mot kriminelle miljøer og gjorde innbrudd sammen med eldre venner. Adferden eskalerte og han dro raskt på seg en rekke dommer. *Jeg er domfelt 23 ganger og mange av disse dommene burde egentlig ikke være der. Jeg skulle blitt fanget opp av systemet.* William mener alt hadde vært annerledes i dag dersom han hadde fått hjelp tidligere.

Fortellingen om ADHD beskriver hvordan de innsatte falt utenfor på skolen og begynte med kriminalitet og rus. Johan var tretten år gammel da han begynte å ruse seg. *Jeg hadde masse rare fakta og slet noe jævlig.* Han hadde problemer med å følge med i undervisningen og følte seg utenfor. *Jeg fikk ikke de medisinene jeg trengte. Vi som har ADHD søker oss spesielt til amfetamin.* Johan går fra å snakke om egen diagnose til å snakke om "vi med ADHD". Det kan være et uttrykk for å ville identifisere seg med en større gruppe og faller under begrepet kollektiv identitet (Brewer og Gardner 1996:83). En kollektiv identitet kan gi en følelse av tilhørighet uten å fordre en relasjon mellom individene (Brewer og Gardner 1996:83). Gjennom å fremme rusmisbruk som vanlig blant mennesker med ADHD kan fortellingen bidra til økt selvbilde, samtidig som den rettferdiggjør handlingen. Utsagnet "vi med ADHD" bidrar også til en normalisering av rusmisbruk.

Levekårsrapporter viser at det er en hyppig forekomst av ADHD blant innsatte i norske fengsel (Skardhamar 2003, Aarvold og Solvang 2008), og det er i senere tid blitt kjent at ADHD leder til konsentrasjonsvansker og impulsivitet (Løvaas og Dahl 2013). Fortellingen om ADHD er kjent for de fleste. Dette kan være et resultat av et medikalisert samfunn, en prosess der menneskers problemer i økende grad blir kategorisert som en medisinsk tilstand (Zola 1983). Det at diagnosen stilles oftere enn før har en rekke implikasjoner på individnivå. Den bidrar til å rettferdiggjøre avvikende adferd, men har også en begrensende funksjon. Narrativet er en institusjonalisert fortelling som inkorporeres i den innsattes virkelighet

⁹ Attention-deficit hyperactivity disorder (ADHD) står for problemer med oppmerksomhet, konsentrasjon, hyperaktivitet og impulsivitet (Løvaas og Dahl 2013:44)

gjennom behandling. Det vil være begrensende i den forstand at den innsatte forstår seg selv som en med manglende evne til å fungere normalt i samfunnet, noe som kan resultere i ytterligere marginalisering. Fortellinger kan forme den innsattes sosiale virkelighet. Cain (1991) viser hvordan identitet kan formes gjennom selvhjelpsgrupper i Anonyme Alkoholikere. I møtene skapes en gruppeidentitet og deltagerne lærer hva som kjennetegner en alkoholiker. Her kan det trekkes en parallell til de innsatte. Narrativet trekker på en allmenn forståelse av hva som kjennetegner mennesker med ADHD, noe som kan påvirke de innsattes selvbilde. Slike identiteter er resultater av en narrativ prosess og kan ifølge Riessman (2008:69) ikke ses som naturlige.

Fortellingen om ADHD beskriver starten på en kriminell karriere. Diagnosen presenteres som årsaken til både rusmisbruk og kriminell adferd, selv om det trolig finnes flere bakenforliggende faktorer. Det er vanskelig å få mennesker til å fortelle om hendelser som setter dem i dårlig lys, men kriminelle vil ofte dele sin historie da de får en mulighet til å forklare tidligere handlinger (Presser 2010:436). Fortellingen ble fortalt av nesten alle innsatte, men hvorvidt diagnosen er satt av en lege eller ikke er uvisst. Det viktige er ikke om en historie er sann eller ikke, men at menneskers fortellinger sier noe om verdier, identitet og samfunn (Sandberg 2010:448).

5.1.2 Ulykken

”Ulykken” er også en fortelling om rusmisbruk. Sander var med i en ulykke i tenårene der han ble hardt skadet, noe som ifølge ham selv ledet til rusmisbruk. Før ulykken brukte han ulike stoffer, men opplevde aldri å være avhengig. Når han var elleve begynte han med hasj og femten år gammel begynte han å bruke heroin. *Så gikk det over til tabletter, røyking, litt amfetamin.* På tross av både heroin og amfetaminbruk beskrives perioden som problemfri og først etter ulykken forteller Sander om økende avhengighet og misbruk. *Det var da ting virkelig gikk til helvete. Før ulykken var det ikke så mye dop inne i bildet, bare litt hasj og pillespising.* Sander forteller at legen ga han tilgang til store mengder morfin. Han gikk på stoffet i fem-seks år og avhengigheten eskalerte. *Når jeg var 23 kunne ikke legen gi meg mer, da hadde han mista lisensen. Det var bom stopp, men da var jeg solgt. Avhengig av morfin og andre ting.* På dette tidspunktet var Sander avhengig av rus, men hadde ikke lenger tilgang til stoff. Sander forteller at han begynte i LAR¹⁰, da han så dette som eneste måten å få tilgang

¹⁰ Personer som er avhengig av heroin eller andre opioider kan motta (LAR) legemiddellassert behandling med metadon og buprenofin (www.larnett norge.no)

til medisiner. *Siden den dag har jeg gått på metadon. Hele denne perioden har det vært pillemisbruk og ja, det meste egentlig.* I fortellingen skrives ansvaret for misbruket over på legen som først gjør han avhengig, for så å ta fra han morfinen. Han begynte derfor i LAR, noe som har resultert i over tjue år med metadonbruk, hasj og pillemisbruk. Sander forteller at han ikke husker de første årene etter ulykken på grunn av pillemisbruket. *Jeg kan ikke huske om jeg satt i fengsel en gang. Hukommelsen min er bare svidd bort. Det er bare et sort hull i hukommelsen min. Jeg vet om ting som har skjedd, men jeg kan ikke huske det.* Dette kan være et uttrykk for at Sander ikke vil snakke mer om rusmisbruket. Siden han nettopp har fortalt om ulykken er det åpenbart at han husker hva som har hendt. Dette kan tolkes som at han ønsker å skifte samtaleemne.

”Ulykken” er en klassisk fortelling som forklarer rusmisbruk. Når mennesker forteller om seg selv trekker de på allerede eksisterende fortellinger (Riessman 2008:105). For å kunne gjøre rusmisbruk forståelig er en slik ulykkesfortelling et nyttig verktøy. En god historie kjennetegnes av narrativer som presenterer en fullstendig forklaring på en hendelse (Gubrium og Holstein 2009:203). Således er ”ulykken” en god fortelling fordi den virker sammenhengende og forståelig for lytteren. Ulykken forklarer rusmisbruket i tillegg til at ansvaret skrives over på ytre omstendigheter. Slike ansvarsfraskrivelser er normalt og det å ta skylden for alt galt man har gjort i livet kan i ytterste konsekvens være et tegn på depresjon (Copes og Maruna 2005:227). Gjennom å legge ansvaret over på eksterne faktorer som ulykken og legen skaper Sander en mening i det som har skjedd. Rasjonaliseringene er et uttrykk for at ytre faktorer har skylden i hans rusproblem. Slik gjør fortellingen det lettere å akseptere egen avhengighet.

5.1.3 Med søppelsekken i hånda

”Med søppelsekken i hånda” er en fortelling om manglende rehabilitering. De innsatte har opplevd en rekke tilbakefall og forteller om lite oppfølging fra det offentlige. Marius opplever å ha mottatt lite hjelp etter tidligere løslatelser. Han forteller om en kort tidsperiode med mange arrestasjoner hvor han selv mener at lite ble gjort for å hjelpe. *Nei, jeg fikk lov å holde på å flyte da, holde på med kriminalitet og rus over en lang periode ved å slippe ut rett etter avhør. Man slipper bare ut for å bli tatt for noe nytt.* Det var naturlig å gå tilbake til kriminalitet på utsiden. *Du trenger penger til amfetamin eller stoff. Så det er hele tiden inn og ut.* Marius hadde et pågående rusmisbruk ved løslatelse og gikk dermed tilbake til sin vante livsstil med kriminalitet og rus. Harald beskriver også en vanskelig tid etter løslatelse. *Det er*

ikke akkurat så mye rehabilitering i fengsel. I fengsel er de mest glad i å låse inn folk. Dermed forteller Harald, i likhet med Marius, om et system som svikter når det gjelder behandling og rehabilitering. Harald trakk automatisk ned til Plata etter løslatelse og møtte mange i samme situasjon. *De er der bare fordi de slapp ut med to søppelsekker. Aldri noe rehabilitering.* Birger forteller det samme, han har flere ganger stått på bar bakke etter løslatelse:

Jeg har selv gang på gang blitt sluppet ut av fengsel med søppelsekken på ryggen og et par slanter i lomma. Jeg har ikke hatt en plass å gå jeg, jeg har ikke engang hatt noen å ringe til. Hvor er det meningen jeg skal gå da? Det blir jo ned på Plata det.

Både Harald og Birger benytter seg av nøytraliseringsteknikken *fornektelse av ansvar* (Sykes og Matza 1957:667). Mangel på rehabilitering i fengsel er utenfor deres kontroll og således er det ikke deres feil at de har trukket ned mot Plata etter løslatelse. ”Med søppelsekken på ryggen” er en klassisk fortelling om manglende rehabilitering og kan ikke bare forstås som en beskrivelse av tidligere tilbakefall. Fortellingen er utbredt og mange innsatte brukte den for å forstå sin egen situasjon. De innsatte har opplevd en rekke tilbakefall som stadig må forklares og rettfærdiggjøres ovenfor det offentlige, så vel som ovenfor seg selv. Fortellingen kan dermed forstås som et svar på stigmatisering. De innsatte fraskriver seg ansvaret for tidligere tilbakefall – de mener systemet har sviktet og at de har fått lide for det.

5.1.4 Fortellinger fra en offerposisjon

”ADHD”, ”ulykken” og ”med søppelsekken på ryggen” er tre klassiske fortellinger om kriminalitet, rus og tilbakefall. Fortellingene har stor utbredelse i samfunnet og brukes ofte for å forklare kriminalitet og rusmisbruk. De innsatte trer inn i en offerrolle med likhetstrekk til offerdiskursen Sandberg og Pedersen (2009) identifiserte. En slik offerdiskurs er en samling narrativer som effektivt belyser marginalisering, slik at de innsatte fremstår som ofre for manglende oppfølging fra det offentlige. ADHD, rusproblemer og gjentatte tilbakefall har satt dem i en marginalisert posisjon, og som et resultat av dette fraskriver de seg ansvar for egne handlinger ved hjelp av nøytraliseringsteknikkene *fornektelse av ansvar* og *fordømmelse av fordømmeren* (Sykes og Matza 1957:667). Slike ansvarsfraskrivelser kom til syne i alle tre fortellingene. I fortellingen ”ulykken” skrev Sander ansvaret for rusmisbruket over på eksterne faktorer. Ulykken presenteres som årsaken til rusmisbruket, mens legen blir

ansvarliggjort for økende avhengighet. Denne type nøytraliseringsteknikker bidrar til å rettferdiggjøre handlingene ovenfor både den innsatte og andre. Således kan de innsatte tenkes å lettere akseptere sin situasjon. Selve bruken av slike teknikker er en indikasjon på at de innsatte er såpass knyttet til samfunnet at de føler en skam ovenfor egne handlinger og derfor har et behov for å rasjonalisere sin adferd (Sykes og Matza 1957:667).

Fortellingene er i tråd med Marunas (2001:147) funn i sin studie av aktive og avstående kriminelles narrativer. Maruna mener at aktive forbryteres narrativer, kalt *condemnation scripts*, fokuserer på manglende muligheter, håpløshet og en opplevelse av å være dømt til et liv som kriminell (Maruna 2001:74). Dette er en type fortellinger som står i kontrast til mer positive fortellinger, såkalte *redemption scripts* (Maruna 2001:87). Slike fortellinger presenteres under 5.2.4.

Fortellingene kan også forstås som *sad tales* (Goffman 1961:151-152). Gjennom slike historier fremmer den innsatte seg selv som et objekt styrt av strukturelle forhold. Å sitte i fengsel fungerer som en konstant påminnelse om tidligere handlinger og bidrar til et svekket selvbilde. Ifølge Goffman (1961:152) vil slike *sad tales* være et verktøy for å begrense at dette skjer. Bruk av offerposisjoner åpner for å oppnå sympati og forståelse fra andre. I fortellingen ”med søppelsekken på ryggen” begrunnes tidligere tilbakefall med manglende rehabilitering. Slik blir den innsatte et offer for systemets mangler, heller enn en som selv har feilet og gått tilbake til rus og kriminalitet. I fortellinger om marginalisering er offerrollen lett tilgjengelig for den innsatte, i tillegg til å være gjenkjennelig for andre mennesker (Sandberg og Pedersen 2009). Gjennom å fremstå som et offer blir den innsatte selv ikke skyldig i sin situasjon, dermed har offerrollen en legitimerende effekt som beskytter mot ansvar og skyld. Likevel kan ikke fortellingene ses på som strategiske fra de innsattes side. Samtidig som de har en legitimerende effekt er de et uttrykk for hvilke fortellinger som inngår i det narrative repertoaret i samfunnet. De innsatte har i en årrekke vært i kontakt med hjelpeapparatet, som et resultat av dette har fortellinger om rus og tilbakefall blitt en stor del av deres identitet. Offerposisjonen de innsatte trer inn i må derfor, ifølge Sandberg (2009b:537), ses som et en del av den norske velferdsstaten.

Dette kan belyses ved hjelp av ADHD-narrativet. En slik fortelling må forstås som et produkt av et medikalisert samfunn som bidrar til marginalisering. Slike narrativer vil ha en begrensende effekt på de innsatte på flere plan, blant annet vil de virke identitetsformende i den forstand at de tilegnes generelle egenskaper som kjennetegner en person med ADHD. Offerdiskursen kan også være et resultat av de innsattes opphold på Stifinner'n, der målet er å

gjøre de innsatte forberedt på videre rusbehandling. Opplegget på avdelingen kan dermed ha bidratt til at offerdiskursen har blitt en del av de innsattes narrative repertoar. I løpet av tiden på Stifinner'n må de innsatte være delaktig i blant annet gruppesamtaler, med hovedfokus på tema som misbruk, misbrukerkultur, kriminalitet og vold (Danielsen og Haugen 2010:62, Haugen 2013:72). Siden Stifinner'n er spesifikt rettet mot gjengangere med tunge rusproblem kan alle tre fortellingene tenkes å ha blitt videreutviklet i løpet av tiden på avdelingen. For eksempel vil fortellingen om tidligere tilbakefall være viktig, da identifisering av problemer og fremtidige utfordringer skal kartlegges for fremtidig endring. Læring, vekst og utvikling er i fokus på avdelingen. Alle fortellinger er formet og begrenset av kultur og kontekst (Gubrium og Holstein 2009:32), derfor er trolig også Stifinner'n delaktig i å forme de innsattes fortellinger. Det å hele tiden ville forklare rusmisbruk kan være et resultat av deres opphold på avdelingen. Åpenhet er etterspurt og de innsatte er trent i å snakke om seg selv på bestemte måter. Blant annet har de en samtalegruppe som heter *veien videre*, en ukentlig samling hvor de innsatte snakker om rusproblemer og kriminalitet, samt mulige løsninger på disse problemene (Haugen 2013:72). Det å snakke om rus er naturlig på Stifinner'n, dermed er det også naturlig at de innsatte fortsetter å snakke slik i intervjusituasjonen. Stifinner'n sin påvirkning av narrativer drøftes mer inngående under punkt 5.2.3.

5.2 Nye holdninger, nye muligheter?

Dette delkapittelet presenterer fortellingene ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå”. Fortellingene skiller seg fra de foregående ved at de ikke tar sikte på å forklare tidligere handlinger. Narrativene fokuserer heller på muligheter for endring og viser en mer optimistisk tankegang. I motsetning til å skrive ansvar over på strukturelle forhold fremmer de innsatte seg selv som rasjonelle, handlende aktører som ønsker å gjøre endringer i sine liv. De trer ut av offerposisjonen som ble presentert over og vektlegger nye, positive sider ved seg selv. Gjennom fortellingene identifiseres en endring i tenkesett, noe som er et godt utgangspunkt for rehabilitering (Maruna 2001).

5.2.1 En god familie

Historien om en god familie gikk igjen på tross av fortellinger om vanskelige oppvekstforhold. Det var tilsynelatende viktig for de innsatte å presentere et positivt bilde av familien. Johan har et nært forhold til familien og er tett knyttet til brødrene sine. *De har*

masse barn. Han ene er utdanna og sønnen reiser for å starte på skole i morgen. Til New York. Han andre er jurist. Johan er tydelig stolt over familien sin.

Ole forteller om et stabilt forhold til moren. Han snakker med henne hver dag og forteller at de alltid har hatt en god tone, også når han ruset seg. *Jeg har alltid hatt en viss moral da, det bekrefter moren min. Hun sier jeg var mest morsom, men at jeg dro den litt langt innimellom. Men jeg har alltid holdt fasaden, jeg har tatt ansvar.* Han forteller at søsteren også er rusmisbruker. *Hun ruser seg, er narkoman. Skikkelig og. Hun plager livet av moren min egentlig.* Ole vektlegger at han har tatt ansvar, selv når han ruset seg som verst. Presser (2004:88) kaller dette *stability narrative* og refererer til det å ha en stabil moralsk karakter. Det å sammenligne seg med noen av negativ karakter, slik som søsteren, er et vanlig trekk ved slike narrativ (Presser 2004:88). Det står i motsetning til *return narrative* som referer til den mindre moralske karakteren fortelleren har vært tidligere (Presser 2004:86).

Søsterens pågående rusmisbruk har resultert i at Ole har kuttet kontakten. Søsteren plager moren, mens Ole har et godt forhold til henne. Fortellingen skaper en avstand mellom Ole og søsteren – han er ikke slik som henne. Slik setter Ole seg i en mer fordelaktig posisjon. Dette kan ses i lys av narrativet *jeg er anstendig* som brukes for å sammenligne seg selv med andre (Sandberg 2009a:496). Dette er noe alle mennesker gjør, da det er vanlig å ville vise seg moralsk. Bruk av slike narrativer er et vanlig verktøy for å fremme en positiv identitet (Rødner 2005:340-341). Ved hjelp av fortellingen om en god familie presenterer Ole seg som en fornuftig rusmisbruker. Dette er vanlig blant rusmisbrukere og bidrar til å nøytralisere avvikende adferd i tillegg til å fremme et *moralsk selv* (Presser 2008:88). Det moralske selvet i fortellingen kommer til syne idet Ole sier han alltid har vært ansvarsfull og fornuftig. Sammenligningen med søsteren bidrar til å forsterke dette. Lamont og Molnár (2002:168) beskriver hvordan mennesker bruker *symbolske grensedragninger* som en teknikk for å skape avstand til andre grupperinger. Fortellingen viser hvordan Ole aktivt skaper identiteter og skiller mellom seg selv og mennesker han mener besitter en lavere status. Dette kan forstås som en måte å opprettholde selvrespekten på.

”En god familie” handler om å være en god sønn, og viser hvordan Ole har lyktes i å opprettholde et stabilt forhold til moren på tross av tungt rusmisbruk. Fortellingen handler også om å være en god far. Både Ole og ekskona var rusmisbrukere og Ole fikk hovedansvaret for sønnen da de gikk fra hverandre. *I begynnelsen greide jeg å holde meg nykter når han bodde hos meg. Men etter hvert så greide jeg ikke den omstillingen da. Fra å kun ruse seg når sønnen var hos moren gikk det gradvis over til at han også ruset seg foran*

sønnen. *Men jeg har alltid hatt kontakt med han. Det er jeg som har tatt han med på ferier, stått på ski og stått på snowboard. Alt sånt.* En fortelling om ”å ha ting” er viktig for en tung rusmisbruker, da det viser til ressurser (Copes, Hochstetler og Williams 2008:261). Samtidig skaper det et skille mellom Ole og en ”skikkelig narkoman” som ikke ville hatt mulighet til å ta seg av sønnen på samme måte. Slik tjener fortellingen også til å vise at Ole har hatt kontroll over rusmisbruket.

Fortellingen ”en god familie” åpner for at de innsatte kan presentere seg på en positiv måte. Mennesker har et ulikt sett av roller tilgjengelig og til hver slik rolle følger det en rekke forventninger. I rollen som en god far fremheves egenskaper som omtenksom, ansvarsfull og kjærlig, noe som kontrasterer forventningene til en rusmisbruker. En slik identitetsbygging kan forstås som at selvbildet endres fra ”rusmisbruker” til ”en god far” og er ifølge Maruna (2001) essensielt for å forandre levemønster. Både ønsket om å endres og den nye identiteten må komme fra den innsatte selv (Veysey, Martinez og Christian 2009:5). En god far er et godt alternativ til den kriminelle identiteten og de forventninger som er festet ved den (Martinez 2009:66). Slik kan fortellingen om en god familie hjelpe de innsatte å skape avstand til deres tidligere identitet som rusmisbruker eller kriminell.

5.2.2 Selvvalgt isolasjon

Fortellingen ”selvvalgt isolasjon” handler om å velge bort venner. Den beskriver hvordan de innsatte bevisst har kuttet ut rusvennene i håp om å kunne bryte med rusen. Mange har også valgt bort rusfrie venner grunnet frykten for nok et tilbakefall. Jørn forteller at han har rusfrie venner fra da han var yngre, men at han velger å ikke kontakte dem. Han vil holde avstand til han er helt sikker på at han er rusfri:

Jeg har de gamle vennene enda, men jeg er ikke så mye sammen med dem på grunn av rusen. Men de er tilgjengelige. Jeg velger å ikke være sammen med dem, misbruke dem på en måte, sånn at jeg mister dem. Sånn at jeg har noe å komme tilbake til, visst det skulle skje da.

Jørn har vært tungt inne i rus i flere år og er usikker på om han klarer å holde seg rusfri etter løslatelsen. Derfor forteller Jørn at *han* har valgt bort vennene fordi han ikke vil misbruke de. Han gir uttrykk for at han har gjort et offer for vennenes skyld, samtidig presiserer han at det ikke er de som har valgt bort han. Fortellingen belyser den ensomheten som beskrives i kapittel 3, men den er også et uttrykk for at Jørn har liten tro på å kunne bli rusfri. Dette er

ifølge Maruna (2001:157) slik aktive lovbrøtere prater, da det ikke presenteres en endring i tankesett.

Johan er derimot positivt innstilt til å kontakte sine rusfrie venner etter løslatelsen. *Jeg har masse nyktre venner, men de vanker jeg ikke noe særlig med.* Han forteller at han i blant møtte de på gaten, men at de ikke snakket særlig mye sammen. *Jeg bare går forbi dem og sier hei og sånt.* Johan sier at det er viktig å ha rusfrie venner som han kan kontakte når han blir nykter. *Det er bra å ha gamle venner, da har du mange som bryr seg om deg. [...] De kan jeg søke opp når jeg kommer ut.* Han sier det er det første han skal gjøre etter løslatelsen. Å fortelle om nyktre venner som kan kontaktes på utsiden kan ifølge Maruna (2001:158-159) ses som et *redemption ritual*. Det innebærer at Johan trekker på fortellinger om noe positivt når han snakker om rehabilitering og viser at det finnes noe der ute som kan hjelpe ham etter løslatelse.

Lars har også valgt bort venner, men av andre årsaker. Han mener vennene har hatt dårlig innflytelse på han:

Disse vennene er innunder NOKAS nå. Eller, noen av de er innblanda i den saken. Så det viste seg at om jeg hadde beholdt de vennene så hadde jeg kanskje selv vært i den kretsen. Så det kan jeg takke meg selv for at jeg ikke er.

Gjennom å velge bort disse vennene unngikk Lars å involveres i tyngre kriminalitet og fortellingen bidrar dermed til å rettferdiggjøre egne handlinger. Gjennom å velge bort disse vennene gjorde han et lurt valg, da han implisitt avstod fra tyngre kriminalitet¹¹.

Fortellingen ”selvvalgt isolasjon” handler om muligheten til å ta egne valg og viser hvordan de innsatte har muligheten til å påvirke sin egen skjebne. De har bevisst tatt avgjørelser om å velge bort både rusfrie venner og vennene i miljøet. Dette har de gjort for å ha noe å falle tilbake på når de er rusfrie.

5.2.3 Det er annerledes nå

Fortellinger om tidligere tilbakefall var en gjenganger blant de innsatte. ”Det er annerledes nå” handler om motivasjon for endring. Harald forteller at han ikke har vært interessert i å endres tidligere. *Jeg var innstilt på å fortsette slik som jeg gjorde. Jeg husker første dommen*

¹¹ Utsagnet kan også forstås som at Lars viser en fascinerende side ved seg selv siden NOKAS-ranerne har høy status i det kriminelle miljøet.

min. Jeg satt og så utover havna og tenkte ofte på å knekke containere da, jeg planla ofte sånt. Denne gangen er annerledes, og han vil gjøre en innsats for å bryte med både rus og kriminalitet. Flere forteller at det er viktig å ”gjøre seg ferdig med rus og kriminalitet”. Thomas forteller at det har gått for langt og at han nå tenker annerledes:

Nå skal jeg prøve å snu på alt på veldig kort tid. Det er ikke enkelt, det er ikke det. Jeg har kommet et stykke da, tror jeg. Sånne tanker jeg har nå har jeg aldri opplevd før. Jeg har aldri vært motivert eller hatt vilje til å endre på ting tidligere.

Gjennom Thomas sin fortelling kommer en endring i tankemønster til syne. *Ja, det blir noe nytt nå. Jeg har vært løslatt flere ganger før, men da har det ikke vært et forsøk på noe som helst. Jeg har ikke villet. Jeg har bare reist nordover og begynt å rote det til med en gang. Denne gangen vil jeg virkelig klare det.* Maruna (2001:152) beskriver hvordan den ”utbrente lovbrøter” etter hvert blir utslitt av sin kriminelle livsstil og ønsker å foreta endringer i livet. Dette samsvarer med de innsattes fortelling om å ”gå lei”, uten at det nødvendigvis resulterer i endring. Fortellingen er trolig fortalt en rekke ganger tidligere selv om den innsatte har endt opp i fengsel igjen.

Thomas har kommet raskt tilbake i fengsel. *Ja, med en gang har jeg hoppet på toget igjen. Det har ikke vært vanskelig egentlig, jeg har aldri forsøkt. Jeg har bare kjørt mitt eget løp og gitt faen i det meste egentlig.* Thomas forteller at han bevisst har gått ut til kriminalitet og rus, han var ikke interessert i å gjøre noe annet. Fortellingen kan ses i lys av Elsters begrep ”sour grapes” og adaptive preferanser (1983). Uttrykket ”sour grapes” kommer fra en av Æsops fabler og viser til da reven i historien ikke nådde opp til noen fristende druer i et tre og sa: *Høyt henger de og sure er de.* Moralen i fortellingen er at man gjerne innbiller seg å ikke ville ha det man ikke får. Dette kan overføres til Thomas, som gir uttrykk for å ikke ha villet endre seg ved tidligere løslatelser. Dette gjør det lettere å akseptere tilbakefall. Gjennom å fortelle seg selv at det ikke egentlig er vanskelig kan han overbevise seg selv om at neste gang får han det til – så lenge han prøver. Thomas sin fortelling har også likhetstrekk til narrativet *det var mitt valg* (Sandberg 2009a), da begge narrative fremhever viktigheten av det frie valg. Narrativet viser at Thomas hadde kontroll over situasjonen og sin adferd. Det å ikke ha kontroll over eget rusbruk vil fra en misbrukers perspektiv oppfattes som å ha en svak personlighet (Rødner 2005:338). Derfor kan det være viktig å vise at tilbakefallet var bevisst.

Slik kan fortellingen også tjene som en forsvarsmekanisme som vil kunne hjelpe Thomas å holde motivasjonen oppe frem mot løslatelse.

Fortellingen kan også være et produkt av rehabiliteringsprosessen den innsatte går gjennom. I samtaler med blant annet ruskonsulenter og rådgivere fabrikkeres disse fortellingene og må derfor ses som et mulig resultat av dette. Gjennom det de kaller motiverende samtaler er behandlingens formål å bygge opp motivasjon for endring (Danielsen og Haugen 2010:59). En institusjonell fabrikking av historier er ikke uvanlig da personalet i behandlingsinstitusjoner spiller en viktig rolle i utformingen av slike fortellinger (Poletta et al 2011:116). Dette er viktig, da det kan tenkes at de innsatte forteller historier de tror er forventet av dem. Johan forteller om tidligere tilbakefall og hevder i likhet med de andre å ha endret tankemønster:

Før så valgte jeg bare å gå og ruse meg om det skjedde noe som ikke passet meg. Vi er bra på å lure oss selv, men jeg tror jeg kommer til å være sterkere neste gang. Når suget kommer så klarer jeg å si nei, for jeg tenker konsekvens da.

”Å tenke konsekvens” ble ofte ytret av de innsatte og er et eksempel på en institusjonell forming av historier, da begrepet trolig ikke er en del av deres opprinnelige fortelling. Stifinner’n kan ha spilt en viktig rolle i konstruksjonen av denne fortellingen, da avdelingen har som mål å starte en endringsprosess i et miljø som åpner for utvikling og læring. Et av kriteriene for å få plass på avdelingen er nettopp å vise at endring er målet¹², dermed er fortellingen til en viss grad forventet av den innsatte. Det finnes en veletablert måte å snakke om ting på avdelingen og de innsattes fortellinger preges trolig av dette. Fortellingen kan også oppleves som forventet i intervjusituasjonen, noe som gjør at forskerens rolle også blir viktig. Fortellinger blir presentert til ulike mennesker med ulike formål og har forskjellige konsekvenser (Gubrium og Holstein 2009:10). Derfor vil fortellinger alltid tilpasses situasjonen. Behandlingens forming av fortellinger kommer igjen til syne når Harald forteller:

¹² Se metodekapittel for utdyping om Stifinner’n

Tiden har liksom ikke vært inne for det. Man må gjøre seg ferdig. Sånn som for meg da, så er liksom livet som en bok. Man har enkelte kapitler. Hvis man ikke er villig til å skrive slutten på kapitlene, hva er vitsen da liksom? Hva er vitsen med å starte på noe nytt om man bare skal tilbake til det gamle?

Dette kan ses i lys av McAdams (1993:101) *life story model of identity*, som sier at menneskers identitet tar form gjennom en livshistorie. Slike livshistorier setter hendelser i livet sammen slik at de gir mening og fremstår som en organisert helhet (McAdams 1993:101). Gjennom fortellinger definerer mennesket seg selv og forklarer ulike aspekter ved livet. Beskrivelser av oppturer, nedturen og vendepunkter i livet vil til sammen utgjøre en persons livshistorie. For eksempel vil det å kutte rusen kunne være avslutningen på et kapittel i Haralds livshistorie. I det Harald forteller om livet sitt som en bok ytrer han en kognitiv behandlingsfortelling, samtidig som han rasjonaliserer at han har gått tilbake til rusen etter tidligere soninger. Ifølge Harald har ikke tiden vært inne og dermed kan han ikke gå videre til neste kapittel i livet. Fortellingen belyser hvordan innsatte benytter seg av institusjonelle narrativer, noe som også viser hvordan kontekst former menneskers fortellinger.¹³

5.2.4 Fortellinger om motivasjon for endring

De tre fortellingene ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå” tar utgangspunkt i at de innsatte er handlende, rasjonelle aktører. Dette er et viktig skille fra de tre fortellingene ”ADHD”, ”ulykken” og ”med søppelsekken på ryggen” der de innsatte fremstår som fullstendig styrt av strukturelle forhold. Mens de tre første fortellingene ligner *condemnation scripts*, er de tre siste historiene av annen natur og ligner *redemption scripts* (Maruna 2001:87). Slike fortellinger er mer positivt vinklet og etablerer gjerne en moralsk karakter, samtidig som de viser motivasjon for endring (Maruna 2001:87). Dette er ifølge Maruna (2001) svært viktig for å lykkes med rehabiliteringen.

Gjennom fortellingene fremstår de innsatte som aktive beslutningstakere som tar grep om egen situasjon. Ifølge Maruna kjennetegnes avstående kriminelle sine fortellinger av såkalte *redemption rituals* (Maruna 2001:155). Ritualene trer frem i fortellingene og har som hensikt å vise at den innsatte har endret sin adferd til det bedre. Slike ritualer kom til syne gjennom alle de tre foregående fortellingene, og hovedpoenget til disse ritualene er at de bidrar til en

¹³ Å fortelle om livet sitt i form av kapitler er også en psykologisk intervjueteknikk. Haralds fortelling også kan være formet av dette.

normalisering. Et eksempel finner man i fortellingen ”selvvalgt isolasjon”, der de innsatte forteller om nyktre venner de kan kontakte ved løslatelse. Gjennom å fortelle at det finnes mennesker som har tiltro til dem viser de at det har kommet noe godt ut av alt det onde og at forandring er mulig. Ritualene spiller en viktig rolle i rehabiliteringsprosessen, da de innsatte endelig opplever å ha en viss kontroll over sin skjebne (Maruna 2001:161). Dette kommer igjen til syne i den siste fortellingen ”det er annerledes nå”. Etter at familie og venner har sett noe positivt i den innsatte, åpnes det for en endring i selvbilde også. Troen på et godt selv viser at de innsatte er i stand til å tenke annerledes om livet sitt og dermed kan se seg selv på en ny måte. De tre fortellingene vitner om håp for endring, optimisme og en plan for fremtiden. Å erkjenne at det som har hendt tidligere ikke utelukkende ligger utenfor en selv er viktig, da det åpner for personlig endring. Det er ikke selve fortellingen som er viktig, men den betydningen den tillegges av den innsatte (Maruna 2001:38). Slike ritualer fremmes som noe positivt for rehabiliteringsprosessen, og viser til kontroll over egen skjebne og fremtid.

Slike narrativer kan bidra til å forstå kriminelles handlingsmønstre. For å kunne endre adferd må selvbildet forandres, og det å overbevise seg selv om at man kan lykkes er kanskje det aller viktigste (Maruna 2001:86). I tråd med Presser (2009) kan dette forstås som en endring i selvbevissthet, og vil således være bakgrunn for endring i handlingsmønstre. Fortiden kan ikke endres, men fortellingene viser at de innsatte forstår at bare de kan endre nåtiden. De må selv ta grep for å bryte med kriminalitet og rus. Dette belyser hvorfor narrativer er viktig. De er ikke faktiske beskrivelser av hendelser, men de kan påvirke fremtidig handling.

5.3 Interdiskursivitet

Dette kapittelet viser hvordan de innsatte konstruerer sine liv ved hjelp av ulike narrativer. Som vist over deler Maruna (2001:74/147) forbryteres narrativer inn i to grupper, *condemnation scripts* og *redemption scripts*. Ifølge Maruna vil den kriminelle alltid befinne seg i en av de to kategoriene, altså aktiv eller avstående kriminell. En slik inndeling er ikke tilfredsstillende. Det er ikke slik at noen forteller avstående fortellinger, mens andre forteller aktive. Det vil alltid finnes posisjoner midt i mellom disse to. Det finnes det flere eksempler på fra intervjuene. En aktør kan ikke forstås som en avstående forbryter på grunnlag av en fortelling formet som et *redemption script*. Alle har ulike fortellinger som i varierende grad vil være preget av trekk fra de to kategoriene. Dette er en klar svakhet ved Marunas teori.

De innsatte fortalte flere historier som hadde likhetstrekk til både *redemption scripts* og *condemnation scripts*. Jørn var en av de tyngst belastede, og hans fortellinger hadde ofte klare

paralleller til Marunas (2001) *condemnation script*. *Jeg har ingen mulighet der ute, det vet jeg. Ingen mulighet for jobb, ingen penger eller bolig. Men rusen, den er der.* Dette vil ifølge Maruna ligne en aktiv forbryters fortelling. Når Jørn inkluderer familien i fortellingen ligner den mer på et *redemption script*, altså en avstående forbryters fortelling. *Jeg skal ikke skuffe familien min igjen, aldri. Det kan jeg bare ikke. Denne gangen skal jeg gjøre alt annerledes.* Dette viser hvordan det ikke lar seg gjøre å kategorisere Jørn som enten aktiv eller avstående på bakgrunn av en fortelling, da han i løpet av kort tid trekker på begge typen narrativ.

Jørn forteller at familien venter på utsiden, noe som kan forstås som et *redemption ritual* (Maruna 2001:161). Maruna sier at dette er positivt for rehabiliteringen uten å ta høyde for at disse ritualene kan være falske. En potensiell utfordring opptrer dersom den nylig løslatte oppdager at støtten han hadde forespeilet seg ikke finnes likevel. Et slikt tilfelle vil heller kunne ha en negativ effekt på rehabiliteringen. Dette belyser noen av begrensningene til disse positive fortellingene. Det fungerer ikke slik at i det en innsatt forteller en slik historie, kan det fortolkes som en avstående forbryters narrativ. Det hjelper ikke å fortelle om støtte på utsiden, dersom disse ritualene viser seg å være falske. Enhver fortelling må derfor analyseres ut i fra kontekst. Et *redemption ritual* kan ha positive konsekvenser, mens et annet kan ha motsatt effekt.

De innsattes fortellinger om positive familierelasjoner og håp for fremtiden åpner for å kunne gjøre bestemte inntrykk på andre. Slik inntrykksstyring er et nyttig verktøy, spesielt for marginaliserte mennesker (Goffman 1963). Inntrykksstyringen kommer til syne ved at de skifter mellom ulike roller som et svar på stigmatiseringen. Goffman kaller dette ”*two headed role playing*”. Bruk av narrativer lar fortelleren velge hvilke deler av livet de ønsker å gjøre kjent for lytteren og åpner dermed for å kunne presentere seg selv på ulike måter. Ved hjelp av ulike narrativer kan de innsatte tre ut av offerposisjonen og inn i en mindre stigmatisert rolle. Dette kom blant annet til syne i fortellingen ”en god familie”, da Ole ved gikk inn i rollen som en god far og således skapte en distanse til hans rolle som rusmisbruker. Dette belyser kompleksiteten av narrativer og viser hvorfor de ikke bør fortolkes på en bestemt måte (Sandberg 2012a:379).

De innsatte skifter aktivt mellom ulike diskurser og narrativer. Overgangene er ofte flytende, mens de andre ganger er motstridene. Et eksempel på dette kom til syne da Harald snakket om familien sin. Familien har han ikke lenger kontakt med, og han beskriver en oppvekst preget av fysisk og psykisk vold. Han avslutter fortellingen slik:

Jeg kommer fra en familie der far har vært både fysisk og psykisk voldelig. Egentlig en god kjernefamilie, men jeg har liksom mista all kontakt med dem da.

Her står to fortellinger i åpenbar kontrast til hverandre. På den ene siden er fortellingen om fysisk og psykisk vold, noe som viser til vanskelige oppvekstforhold. På den andre siden står fortellingen om en god kjernefamilie, et begrep som på ingen måte er forenelig med en voldelig far. Hver for seg er de to fortellingene forståelige, men i det de opptrer samtidig blir bildet mer komplisert (Sandberg 2009b, 2012a). Fortellingen til Harald illustrerer hvor komplekse virkelighetsoppfatninger kan være. Slike skifter er ikke spesielt for de innsatte, det er noe alle gjør. Mennesker har ikke *en* bestemt fortelling, men ulike historier knyttet til forskjellige kontekster (Presser 2004:82). Kontekst er avgjørende for hvilke fortellinger de innsatte trekker på, da både mottaker og formål med fortellingen påvirker valg av narrativ (Riessman 2008:11). For å skape mening vil det i noen tilfeller være naturlig å trekke på en offerdiskurs, mens det andre ganger er hensiktsmessig å tre ut av den stigmatiserte rollen. Slike skifter vil resultere i en ”dobbeltthet” som kan være viktig for å forstå de miljø som studeres (Sandberg 2009b:538).

5.4 Narrativ kriminologi

Avslutningsvis vil jeg vise hvordan perspektivet narrativ kriminologi (Presser 2009) kan bidra til å forstå hvordan de innsatte konstruerer sine liv gjennom de ulike fortellingene. Det er delt inn i to typer fortellinger. De tre første fortellingene ”ADHD”, ”ulykken” og ”med søppelsekken på ryggen” tar utgangspunkt i at de innsatte er kontrollert av eksterne faktorer. De fremstår som determinerte individer uten mulighet for å kontrollere sin egen skjebne. Dette forandres gjennom de tre siste fortellingene ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå”. De innsatte presenterer seg selv som frie individer som selv har gjort bevisste valg for å påvirke sin egen situasjon.

Ifølge Presser (2009:184) analyseres narrativer på tre måter: *narrativ som fakta*, *narrativ som fortolkning* og *konstruktivistisk*. Den konstruktivistiske varianten fokuserer på språket og viser hvordan narrativer skaper virkeligheten (Presser 2009:184). Dialog må analyseres som handling, da enhver fortelling kan ses som et verktøy for å oppnå et bestemt mål. Narrativer kan også bidra til å forstå fremtidig handling (Presser 2009:184). Ut ifra et konstruktivistisk perspektiv vurderes ikke fortellinger som sanne eller usanne fortolkninger av hendelser.

Gjennom å fortelle en historie har de innsatte muligheten til å aktivt fremheve eller utelukke aspekter ved livet, dermed kan det ikke forstås som den faktisk beskrivelse av hendelsen. Gjennom å sette erfaringer, hendelser og opplevelser sammen i en større helhet gir mennesker mening til sine liv. Selvet skapes gjennom språket og menneskers fortellinger vil alltid være et uttrykk for hvem man ønsker å bli oppfattet som. I motsetning til å fortolke narrativ som faktiske rapporteringer av hendelsesforløp vektlegges fortolkninger av selvet. Ulike selv er sosialt konstruert og gjort tilgjengelige av kultur og samfunn (Presser 2009:185). Det vil si at alle har et visst antall fortellinger å trekke på, i tillegg til at de må forholde seg til historiene som befinner seg i deres felt. For de innsatte er dette ofte rushistorier eller fortellinger fra miljøet. De finner altså ikke på sine egne fortellinger, men trekker på allerede eksisterende historier og kjente kontekster. Med utgangspunkt i ulike fortellinger velger de innsatte ut bestemte hendelser de ønsker å fortelle om. Det er ikke selve opplevelsene som er interessante, men hvordan de innsatte velger å fortelle om dem. Mennesker er relasjonelle vesen som påvirker rammene rundt seg, samtidig som disse rammene påvirker individet (Riessman 1993). Derfor spiller språket en svært viktig rolle i en fortelling. Hvorvidt historien er sann eller usann ikke er så viktig, fordi disse utvalgte historiene forteller noe om hva de innsatte ønsker å si, og hvem de ønsker å bli oppfattet som (Sandberg 2010). Måtene de innsatte forteller om seg selv vil også fortelle oss mye om det miljøet de befinner seg i.

De ulike fortellingene som presenteres over viser hvordan de innsatte fremmer ulike sider av seg selv. Gjennom fortellingene ”ADHD”, ”ulykken” og ”med søppelsekken på ryggen” presenterer de innsatte klassiske stigmafortellinger for å rasjonalisere tidligere handlinger som rusmisbruk, kriminalitet og tilbakefall. Historiene viser også hvordan de innsatte forstår seg selv. Gjennom fortellingene skriver de innsatte skylden over på eksterne faktorer ved hjelp av nøytraliseringsteknikker (Sykes og Matza 1957). Manglende ADHD-diagnose førte til problemer på skolen, noe som ledet til at de falt utenfor og trakk mot kriminelle miljøer. Mange forteller at de også måtte selvmedisinere seg og dermed møtte rusen. Slik rasjonaliseres rusmisbruk og kriminalitet ved hjelp av fortellingen om ADHD. Slike ansvarsfraskrivelse er viktig for alle mennesker, da de bidrar til å rettferdiggjøre handlinger ovenfor både aktøren selv og andre. Samtidig har fortellingen en begrensende funksjon, da den vil forme den innsattes selvforståelse samt hvordan andre mennesker oppfatter dem. Fortellingene til de innsatte vil alltid formes av deres kontekst og de narrativer som er tilgjengelige. Dermed vil også selvbildet preges på samme måte. Mennesker har altså et stort repertoar av fortellinger, noe som kom til syne i fortellingen om ”ulykken”. I løpet av en kort

fortelling var ansvaret for rusmisbruket skrevet over på både ulykken og legen. Det samme var tilfellet i ”med søppelsekken på ryggen”, da tidligere tilbakefall ble rasjonalisert i form av fortellinger om manglende rehabilitering. De tre første fortellingene viser hvordan de innsatte trer inn i en offerrolle. Fortellingene er deterministiske og fungerer som en forklaringskraft for de innsatte. Goffman (1961:151) kaller dette *sad tales*. Gjennom å vise at hendelsene er styrt av ytre forhold blir det lettere for de innsatte å akseptere både rusmisbruk, kriminalitet og tilbakefall. Offerrollen er lett gjenkjennelig for andre og kan gi sympati i det de innsatte trekker på en fortelling som er allment kjent. For eksempel er ”ulykken” en fortelling andre kan relatere seg til og således kan den gi økt forståelse for situasjonen.

Gjennom fortellingene ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå” trer de innsatte ut av offerrollen. I motsetning til å fremstå som styrt av strukturelle rammer åpner denne posisjonen for å aktivt ta egne valg. Fortellingene viser en side av de innsatte som ikke lenger er styrt av omgivelsene, der de bevisst forsøker å endre sin skjebne. Fortellingene lar de innsatte fremstille seg selv mer fordelaktig og et mer positivt tankesett kommer til syne.

I fortellingen ”en god familie” presenterer de innsatte ved flere anledninger et moralsk selv (Presser 2008:88) som er i stand til å ta vare på en familie. Ole fortalte om forholdet til moren samtidig som han beskrev søsteren som en ”skikkelig narkoman”. Gjennom å kategorisere søsteren som verre enn seg selv satt Ole seg i en fordelaktig posisjon. Dette er et eksempel på at fortellinger lar de innsatte si noe om hvem de er, men også hvem de *ikke* er. Fortellingen belyser hvordan det kan skapes nye identiteter ved å introdusere andre roller med mer positive egenskaper. En fortelling om en omtenksum og kjærlig far bidrar til å skape avstand til de rollene som presenteres i offerdiskursen. Fortellingen åpner slik for at de innsatte kan presentere en positiv side ved seg selv.

Fortellingen ”selvvalgt isolasjon” illustrerer hvordan de innsatte går ut av offerrollen og inn i en handlende, aktiv rolle. Gjennom å velge bort rusvenner for å kunne bryte med rusen viser de innsatte at de har tatt grep om sin egen skjebne. Fortellingen ”det er annerledes nå” handler også om valg om endring. Den handler om tilbakefall, men i motsetning til fortellingen om manglende rehabilitering poengterer de innsatte at de har *valgt* å gå tilbake til rus og kriminalitet. Først nå er de innstilt på å endre seg. Dette kan ses i lys av adaptive preferanser (Elster 1983), da mennesker har en tendens til å overbevise seg selv om at det uoppnåelige egentlig ikke er ønskelig. Slik legitimeres tilbakefallene, de hadde ikke egentlig lyst til å klare det. Fortellingen må også forstås ut ifra Maruna (2001), som beskriver hvordan den ”utbrente lovbryter” blir utslitt av sin livsstil og ønsker å endre seg. Dette er i tråd med de innsattes

fortellinger om å måtte ”gå lei” kriminalitet og rus før det er mulig å slutte. Fortellingen er trolig viktig for en innsatt som snart skal løslates. Det er nok ikke første gangen fortellingen dukker opp, men den er like fullt et nyttig verktøy for motivasjon i forkant av løslatelsen. Et annet viktig poeng er den institusjonelle formingen som trolig har funnet sted i utviklingen av narrativet. De innsatte går gjennom en felles rehabiliteringsprosess med konsentrasjon om endring. Det fører til at fortellingen ”det er annerledes nå” trolig er delvis fabrikkert i samarbeid med personell på avdelingen. Fortellingen er på mange måter forventet av den innsatte, da motivasjon for nettopp endring faktisk er et kriterium for å få plass på Stifinner’n. Dette viser hvordan fortellinger formes av kontekst og miljø.

De tre fortellingene ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå” kan ses i lys av Maruna (2001) som er opptatt av skillet mellom aktive og avstående lovbrøtere. Nettopp denne endringen i tankesett fremheves som avgjørende for å kunne endre en kriminell livsstil. Fortellingene kan ses som *redemption scripts*, altså fortellinger som er positivt vinklet og viser til motivasjon for endring (Maruna 2001:87). Det er en viktig forskjell fra de tre første fortellingene som kan leses som *condemnation scripts*, historier preget av håpløshet og lite mulighet for endring (Maruna 2001:74).

Ved hjelp av seks fortellinger viser dette kapittelet hvordan de innsatte aktivt veksler mellom narrativer. Ved hjelp av disse skiftene kan de innsatte stige inn og ut av rollen som stigmatisert. I de tre første fortellingene inntar de innsatte en offerposisjon. Tidligere hendelser er utenfor deres kontroll og således kan de ikke forstås som ansvarlige for sine handlinger. I det de trer ut av offerposisjonen fremstår de ikke lenger som ofre for strukturelle begrensninger. De tre siste fortellingene åpner for å presentere seg selv mer fordelaktig, som moralske og handlende vesener. Disse skiftene belyser hvordan fortellinger strategisk kan fremme et budskap. Skiftene betinges av kontekst og er et nyttig verktøy for de innsatte som ønsker å si noe om seg selv og sin situasjon.

6 Konklusjon

Oppgavens tre analysekapitler tar utgangspunkt i ulike teoretiske perspektiver og besvarer således ulike forskningsspørsmål. Marginaliseringskapittelet belyser hvilke utfordringer de innsatte møter etter løslatelse og viser hvorfor dette gjør livet etter soning så utfordrende. Ruskapittelet redegjør for faktorer som binder aktørene fast i et rusmiljø de har store vansker for å bryte med. Dette har bidratt til gjentatte tilbakefall. Den narrative analysen viser hvordan de innsatte konstruerer sine liv gjennom bruk av ulike fortellinger. De ulike narrativene kan bidra til å forstå fremtidig handling, fordi mennesker handler i tråd med egne fortellinger (Presser 2009). Jeg vil med dette vise at alle tre tilnærmingene er viktige for å forstå tilbakefall, og at de er tett knyttet til hverandre.

6.1 Marginalisering

Kapittel 3 *marginalisering* viser hvordan samfunnets strukturer legger begrensninger på de innsatte, og at de opplever en opphopning av levekårsproblemer. Spesielt fem områder fremheves som problematiske, *ensomhet, skam, utdannelse og jobb, bosituasjon og manglende tillit til NAV*. Marginaliseringsformene er tett knyttet til hverandre og samspillet mellom dem gjør veien ut av rus og kriminalitet tung. Det at flere marginaliseringsformer opptrer samtidig kalles *multippel marginalitet* og kan forstås som årsaken til kriminell adferd (Vigil 2003).

De innsatte har flere ganger blitt løslatt uten bolig og har dårlige erfaringer med ustabile bosituasjoner. Det er en tydelig enighet om at det er avgjørende for rehabiliteringen å ha et sted å bo etter endt soning. Å bo hos venner, på gata eller på hospits er en prøvelse og gjør det vanskelig å bryte med rusen. Hospits fremmes som den største utfordringen, da rusmisbruk er utbredt i tillegg til at de til stadighet omgås med andre aktører fra rusmiljøet. Selv beskriver de en slik bosituasjon som en sikker vei mot nye tilbakefall. De innsattes situasjon på arbeidsmarkedet kompliserer situasjonen ytterligere. Flere av informantene har vært utenfor arbeidsmarkedet store deler av livet, og det å finne veien tilbake er en krevende prosess. Med begrenset arbeidserfaring og skolegang i et samfunn der utdannelse tillegges stadig mer verdi, stiller de dårlig hos en potensiell arbeidsgiver. Det er de tyngst belastede, og eldste, som har det dårligste utgangspunktet. Flere av disse har ikke fullført grunnskole, og enkelte har aldri hatt en jobb. De yngre har noe mer arbeidserfaring, men opplever også store vansker med å komme i arbeid.

De innsatte er altså ekskludert fra to viktige arenaer. Både bolig og arbeid tilfører hverdagen struktur og rammer, noe de innsatte gjentatte ganger ga uttrykk for å savne. Flere av informantene fremhevet at mangel på rutiner var en av de største omveltningene etter løslatelse, da hverdagen i fengsel var svært strukturert. I tillegg er en arbeidsplass et sted der nye sosiale relasjoner kan etableres. Dette er viktig for de innsatte, som har et stort behov for å knytte nye, rusfrie relasjoner. Ensomhet og skam er utbredt og bidrar til å styrke den omfattende marginaliseringen de opplever. De har ingen omgangskrets utenfor rusmiljøet, og skammen tilknyttet rusmisbruk legger begrensninger på nye vennskap. Mange holder seg derfor tilbaketrukne i samhandling med nye mennesker.

Mangel på både jobb og bolig gjør at de innsatte opplever en systemavhengighet etter løslatelse. Dessverre er forholdet til NAV problematisk da mange opplyser om svak tillit til sine saksbehandlere. Hyppige utskiftninger av konsulenter oppleves som uholdbart av de løslatte, som reagerer med sinne og tidvis dårlige holdninger i møter med hjelpeapparatet. Veien mot arbeid og en stabil tilværelse blir således vanskelig. Når flere slike marginaliseringsformer opptrer samtidig resulterer det i frustrasjon og manglende mestringsfølelse. Dette resulterer ofte i rus og kriminalitet. De innsatte har behov for stabile, ordnede rammer i hverdagen for å kunne få bukt med et omfattende rusmisbruk. Marginaliseringskapittelet belyser en rekke praktiske utfordringer de innsatte møter etter endt soning. De trenger klare strukturer i hverdagen, som en stabil bosituasjon og en jobb, etter løslatelse.

6.2 Rusen

Kapittel 4 *rusen* belyser ulike årsaker til hvorfor de innsatte stadig vender tilbake til rusmiljøet etter soning. Perspektivene gatekapital (Sandberg og Pedersen 2009) og kulturøkonomisk avhengighet (Smith-Solbakken og Tunglund 1997) bidrar til å vise hvorfor de innsatte sosialiseres inn i rusmiljøet. De blir gradvis del av en større struktur de har vanskelig for å bryte med, samtidig som de ekskluderes fra resten av samfunnet.

Perspektivene overføres til fengselspopulasjonen og viser at mange innsatte også tar del i et rusmiljø inne i fengsel. Dette rusmiljøet er begrenset av fengselets struktur og kontroll, se side 55 for en redegjørelse av likheter og ulikheter mellom de ulike miljøene. Flere av de innsatte opplyser om både bruk og salg av narkotika under tidligere soninger. Salg på innsiden motiveres av både økonomi og maskulinitet, i tillegg til at det gir fordeler som respekt, penger og status. Dette kan ses som en form for gatekapital som erverves inne i

fengselet, og vil ha samme funksjon som på utsiden. Gatekapital kan blant annet avleses i de innsattes kunnskap om rus og evne til å smugle stoffet inn i fengsel og således ”lure” systemet. Dette kan forstås som en form for kontroll som leder til økt respekt blant medfanger. Enkelte innsatte løslates altså med høyere gatekapital, og kan trolig dra nytte av den i deler av rusmiljøet etter endt soning. Dette vil kunne gi en fordelaktig posisjon i miljøet, men vil samtidig ha en stigmatiserende effekt i resten av samfunnet. Jo høyere gatekapitalen er, desto vanskeligere vil det være å bryte med rusmiljøet og reintegreres i samfunnet. Slik opplever mange å bli fast i rusmiljøet.

Mens noen innsatte tjener penger på salg av narkotika til medfanger, opparbeider andre seg gjeld i form av penger og vennetjenester. Dette har likhetstrekk til den kulturøkonomiske avhengigheten Smith-Solbakken og Tungland (1997:131) beskriver på utsiden, der gjensidige forpliktelser binder aktørene til rusmiljøet. Bruk av narkotika under soning resulterer at de innsatte gjentatte ganger har blitt løslatt med et pågående rusbruk, noe som er uheldig med tanke på å bryte med rusmiljøet.

På mange måter forlater de innsatte aldri rusmiljøet fullstendig da de tar del i et miljø i fengsel som har klare likhetstrekk til det som finnes på utsiden. Dette vil redusere sjansene for å trekke seg ut ytterligere, og har en rekke implikasjoner for de innsatte. For det første blir det vanskelig å finne sin plass i storsamfunnet, da de gjerne stigmatiseres grunnet rusmisbruket og sin marginaliserte posisjon. Manglende nettverk utenfor rusmiljøet utgjør også en stor utfordring. Med en omgangskrets som begrenser seg til andre aktører i miljøet er det vanskelig å knytte nye rusfrie relasjoner. Et nytt og rusfritt liv er gjerne ensomt, mens flere opplever en form for trygghet og aksept i rusmiljøet. I tillegg frykter mange at ”A4” livet blir kjedelig i lengden. En annen viktig faktor er fordelene den svarte økonomien kan tilby. Spenning, penger og tilhørighet føles uoppnåelig i storsamfunnet, noe som gjør at de i økende grad vil trekke mot rusmiljøet.

Det innsatte møter en rekke sosiale utfordringer og trenger hjelp til å bryte med rusmiljøet. Nettverksbygging og andre sosiale tiltak som skaper avstand til rusmiljøet vil være av stor nytte for løslatte etter soning. Tiden etter løslatelse er en vanskelig periode og uten et kontaktnett utenfor miljøet blir veien mot et rusfritt liv lang og vanskelig.

6.3 Fortellingene

Den narrative analysen viser hvordan de innsatte konstruerer sine liv ved hjelp av seks ulike fortellinger. Fortellingene åpner for at de innsatte kan fremme ulike sider ved seg selv, blant annet kan de tre inn og ut av sin rolle som marginalisert. De tre første fortellingene kalles ”ADHD”, ”ulykken” og ”med søppelsekken på ryggen”. Gjennom disse tre narrative inntar de innsatte en offerposisjon og forsøker å rettferdiggjøre tidligere handlinger gjennom å legge skylden over på ytre forhold. De fremmer seg selv som fullstendig styrte av sine omgivelser, uten mulighet for å kontrollere sin egen skjebne. Slik kan de ikke ses som ansvarlige for verken rusmisbruk eller tidligere tilbakefall. Slike fortellinger ligner Marunas *condemnation script* (2001:74), historier som kjennetegnes av håpløshet og liten mulighet for endring. De tre siste fortellingene kalles ”en god familie”, ”selvvalgt isolasjon” og ”det er annerledes nå” og tar en annerledes form. De innsatte trer ut av offerrollen og fremstår som handlekraftige aktører som tar styring over sitt eget liv. Disse fortellingene har klare paralleller til Marunas *redemption script* (2001:147). Fortellingene er positivt vinklet og viser en tydelig motivasjon for endring. Slike narrativer er avgjørende for å bryte med sitt kriminelle liv (Maruna 2001).

Flere av fortellingene bærer preg av å være formet av opplegget på Stifinner’n. En slik institusjonell forming av narrativer kommer blant annet til syne i fortellingen ”det er annerledes nå”. Den handler om motivasjon for endring og de innsatte viser nye, positive holdninger. På Stifinner’n finnes det en etablert måte å tenke og snakke om ting på, noe denne fortellingen illustrerer. Dette er et viktig poeng og belyser hvordan fortellinger påvirkes av kontekst og miljø. På den ene siden kan fortellingene være et tegn på at de innsatte faktisk gjennomgår en endringsprosess og forstår sin situasjon på en ny måte. På den andre siden kan fortellingen være et resultat av hva de innsatte tror er forventet av dem. Å vise en form for endring er et av kriteriene for å få plass på avdelingen, noe som betyr at en slik fortelling faktisk *er* forventet. Gjennom ulike samtalegrupper lærer de innsatte å sette ord på følelser, i tillegg til at de tar sikte på å utvikle en plan for veien videre. Slik skal de innsatte få økt selvinnsikt og motivasjon for endring (Haugen 2013:73).

Skillet mellom de to fortellingstypene er viktig og belyser hvordan de innsatte aktivt veksler mellom ulike posisjoner. I det de trer ut av offerposisjonen skaper de en større avstand til sin kriminelle rolle. Fortellingen ”en god familie” belyser dette. Alle mennesker har et visst antall roller å trekke på og hver av disse rollene er knyttet til en rekke forventninger. Rollen som far er for eksempel tilknyttet helt andre forventninger enn rollen som rusmisbruker. Gjennom å

trekke på fortellinger som fremmer en moralsk karakter skaper de en avstand til sitt "gamle jeg". En slik identitetsbygging er viktig for å kunne endre sitt levemønster (Maruna 2001).

Det er likevel ikke så enkelt som å dele inn de innsattes fortellinger i enten *condemnation scripts* eller *redemption scripts*, altså aktive eller avstående forbryteres fortellinger (Maruna 2001:74/147). De innsatte vekslet hyppig mellom disse posisjonene, alt etter hvordan de ønsket å fremstille seg selv. I noen tilfeller vil det være hensiktsmessig å fremme en moralsk karakter, mens det andre ganger vil være en fordel å trekke på offerrollen. I kontakt med hjelpeapparatet er det tenkelig at offerrollen er et nyttig verktøy for å få støtte, penger eller lignende. Mennesker har ikke *en* fortelling, men flere fortellinger knyttet til ulike kontekster (Presser 2004:84). Menneskers virkelighetsoppfatninger kan være komplekse, noe som kom tydelig frem i løpet av intervjuene.

Et mulig tiltak vil være å drive med identitetsarbeid og ta sikte på å utvikle flere, positive fortellinger som motiverer til endring. Det vil også være nyttig å arbeide for å skape nye roller, da avstanden til deres nåværende stempel som "rusmisbruker" eller kriminell" kan øke.

6.4 Mot en helhetlig forståelse av livet etter soning

Opgaven viser at tilbakefall kan forstås i lys av ulike perspektiver. Dette er tilnærminger som belyser utfordringer innsatte møter etter løslatelse, og jeg vil vise at denne tredelingen er nødvendig grunnet en rekke årsaker. De tre perspektivene gir svar på ulike spørsmål, og vil dermed ha implikasjoner for hvilke løsninger som finnes. Etersom tilbakefall er et komplekst problem er det viktig med en helhetlig forståelse. De tre perspektivene er gjensidig avhengige av hverandre, blant annet er det en klar kobling mellom marginaliseringen og rusen. Strukturelle begrensninger vil ofte kunne resultere i rus, da de innsatte har lett for å ruse seg når de møter motgang. Samtidig vil rusmisbruk gjør det vanskelig å beholde både jobb og bolig. Situasjonen de innsatte befinner seg i vil således også påvirke deres fortellinger da mennesker trekker på fortellinger fra eget miljø og kontekst.

Marginaliseringskapittelet belyser et behov for strukturell tilrettelegging. Dermed er det rimelig å anta at det er nødvendig med konkrete hjelpetiltak som venter de innsatte ved løslatelse, der blant annet jobb og bolig er i fokus. Slike tiltak finnes det imidlertid flere av, uten at det har resultert i at de innsatte har brutt med kriminaliteten. Slike tiltak vil ikke være effektive uten en god forståelse av de to andre perspektivene. Er de innsatte for dypt integrert i miljøet vil ikke en jobb eller en bolig være tilstrekkelig for å holde dem utenfor rus og

kriminalitet. Rusen spiller også en viktig rolle. Et jobbtilbud vil ikke oppleves som tilfredsstillende for en løslatt om han sliter med tung avhengighet. Marginaliseringsperspektivet kan altså ikke forstå alle sider ved kriminalitet og avvik. Det må også foreligge en forståelse av hvilke faktorer, utenom de strukturelle, som trekker aktørene mot rus og kriminalitet. Ved siden av de rent praktiske utfordringene finnes det flere andre faktorer som trekker de innsatte tilbake til rusmiljøet. Ruskapittelet viser til flere slike årsaker. De er sterkt tilknyttet et rusmiljø og har en begrenset omgangskrets utenfor rusmiljøet. I tillegg til dette er de ekskludert fra resten av samfunnet. Som et resultat av stigmatiseringen ser de flere muligheter i den illegale økonomien enn i det øvrige samfunnet, og trekkes stadig i retning rus og kriminalitet. Kun en jobb eller bolig vil ikke være nok for å stanse dette, uten at det også foretas endringer på det sosiale planet.

Forholdet mellom de tre tilnærmingene er således viktig da de påvirker hverandre på flere måter. Analysene viser viktigheten av å ha narrativer som viser motivasjon for endring. Dette er essensielt for å kunne gjøre noe med tilværelsen, men for at det skal skje må også forholdene ligge til rette. Det er viktig å utvikle positive fortellinger om endring, som har fundament i reelle endringer. En fortelling om jobbmuligheter er verdiløs dersom strukturene rundt ikke åpner for at de innsatte kan finne veien tilbake til arbeidsmarkedet. En fortelling om endring er altså avhengig av at strukturene rundt støtter opp rundt denne motivasjonen. På samme måte er ikke en jobb tilstrekkelig uten en fortelling om en endring som motiverer den løslatte til å stå i jobben. Dette belyser den tette koblingen mellom de innsattes fortellinger og situasjonen i deres hverdag. En fortelling om rusfrie venner vil ikke være av nytte med mindre dette nettverket faktisk eksisterer. Maruna (2001:161) kaller dette *redemption rituals*, og refererer til fortellinger der de innsatte snakker om støtte som finnes på utsiden. Maruna (2001) hevder dette har en positiv effekt på rehabiliteringen. Jeg argumenterer for at dette på mange måter stemmer, men at det kan ha en motsatt effekt dersom den forespeilede støtten ikke eksisterer ved løslatelse. Med andre ord er det helt avgjørende at en fortelling om nye venner, jobb eller bolig faktisk har rot i virkeligheten.

De positive fortellingene er viktige for å kunne endres, men det er også avgjørende å ta høyde for fortellingene av mer negativ art. Den narrative analysen viser blant annet hvordan fortellingen "med søppelsekken på ryggen" har en begrensende funksjon for de innsatte. En slik deterministisk fortelling påvirker både hvordan de innsatte forstår seg selv og hvordan andre mennesker oppfatter dem. Her vil det være nødvendig med strukturelle endringer som letter rehabiliteringen, samtidig som de innsatte trenger en fortelling om at de kan lykkes ved

kommende løslatelse. Dette illustrerer den tette koblingen mellom de innsattes situasjon og deres fortellinger. En kombinasjon av det strukturelle og nye fortellinger er nødvendig for å reintegreres i samfunnet etter endt soning. Fortellingen om å kunne bryte med rus og kriminalitet forutsetter faktiske endringer i de innsattes situasjon, siden fortellingene bygger på den konteksten de befinner seg i. Med andre ord må fortellingen være genuin, troverdig og forankret i virkeligheten.

De innsatte har et behov for struktur i hverdagen i form av blant annet bolig og jobb. Dette har de i flere tilfeller hatt, uten å lykkes i å beholde dem. Andre opplyser om å ikke ha benyttet seg av foreliggende tilbud fra hjelpeapparatet. Dette bør ikke tolkes som at de ikke ønsker hjelp, det må heller forstås som en indikator på at de opplever utfordringer på så mange områder at de ikke ser muligheter for å lykkes. Med for mange fortellinger om håpløshet og rus kan avstanden til et lovlydig liv oppleves som for stor. Dette illustrerer at det er behov for en bredere tilnærming, og at det ikke utelukkende er strukturelle endringer som trengs. Med utgangspunkt i kun et av perspektivene vil ikke alle aspekter ved tilbakefallsproblematikken fanges opp. I tillegg til behov for reelle strukturer i hverdagen, er det også avgjørende at tilknytningen til rusmiljøet svekkes. Skal de lykkes i å bryte med rus og kriminalitet er det viktig at de har trygge rammer som støtter opp, samtidig avhenger prosessen også av motivasjon hos den innsatte. Et tilbud om jobb og tiltak på det sosiale planet må skje parallelt med en utvikling av fortellinger som viser en tro på at slike endringer faktisk er mulig.

Tilbakefall og livet etter soning er et komplekst problem og en forståelse av disse tre perspektivene er nødvendig. De står i et gjensidig forhold til hverandre og endringer på samtlige områder må til for å lykkes i å bryte med både kriminalitet og rus.

Litteraturliste

- Aarvold, R.H. og Solvang I.L. (2008). "En kvalitativ evaluering av Røde Kors nettverksarbeid". Oslo: Synovate.
- Andersson, B. (1991). *Att förstå drogmissbruk*. Lund: Arkiv Förlag.
- Andersson, E. (1999). *Code of the Street: Decency, violence, and the moral life of the inner city*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Benjaminsen, L. og Christensen, I. (2007). "Hjemløshed i Danmark. Nasjonal kortlægning". København: SFI Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Berger, P. og Luckmann T. (1966). *Den samfundsskabte virkelighed. En videnssociologisk afhandling*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Bergsgard, N.A, og Danielsen T. (2012). "Når veien er målet. En evaluering av Stifinner'n." Oslo: Iris.
- Bourgois, P. (2003). *In search of Respect. Selling Crack in El Barrio*. New York: Cambridge University Press.
- Bretteville-Jensen, A.L. (2005). "Økonomiske aspekter ved sprøytemisbrukeres forbruk av rusmidler: En analyse av intervjuer foretatt 1993-2004". Nr. 4/2005. Oslo: SIRUS. Hentet fra http://www.sirus.no/filestore/Import_vedlegg/sirusrap.4.05.pdf
- Brewer M. og Gardner W. (1996). Who is this "We"? Levels of Collective Identity and Self-Representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 83-93.
- Burgess R. og Akers R. (1966). A Differential Association-Reinforcement Theory of Criminal Behaviour. *Social behaviour*, 14(2), 128-147.
- Cain, C. (1991). Personal Stories: Identity acquisition and self-understanding in Alcoholics Anonymous. *Ethos*, 19(2), 210-253. Hentet fra <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/eth.1991.19.2.02a00040/abstract>
- Cope, N. (2003). 'It's No time or High Time': Young Offenders' Experiences of Time and Drug Use in Prison. *The Howard Journal* 42(2), 158-175.
- Copes H, Hochstetler A og Williams P. (2008). "We Weren't Like No Regular Dope Fiends" Negotiating Hustler and Crackhead Identities. *Social Problems*, 55(2), 254-270.

- Copes H, Maruna S. (2005). What Have We Learned from Five Decades of Neutralization Research? *Crime and Justice*. Vol. 32. 221-320. Hentet fra <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3488361.pdf>
- Crewe, B. (2005). Prison society in the era of hard drugs. *Punishment and Society*. 7(4): 457-481.
- Crewe, B. (2006). Prison drug dealing and the ethnographic lens. *The Howard Journal*. 45:4, 347–368. Hentet fra <http://onlinelibrary.wiley.com/store/10.1111/j.1468-2311.2006.00428.x/asset/j.14682311.2006.00428.x.pdf?v=1&t=hfvlkqic&s=340b8f4c7b31710808f7dd4d25f23767d5ff9f7a>
- Crewe, B. (2009). *The Prisoner Society. Power, Adaption, and Social Life in an English Prison*. New York: Oxford University Press.
- Danielsen, T. og Haugen S. (2010). ”Håndbok for Stifinner’n.” Oslo: Tyrili Skriftserie Nr. 2/2010
- Dublin Community Forum (2012, 07. desember). Hentet fra: http://www.dublin.ie/uploadedFiles/City_Development_Board/Housing_First_Report.pdf
- Dyb E, Brattbakk I, Bergander K. og Helgesen J. (2006). ”Løslatt og hjemløs. Bolig og bostedsløshet etter fengselsopphold.” Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Dyb, E. (2005). ”Bostedsløs; posisjon på boligmarkedet eller identitet?: Oppfølgende analyse av kartlegging av bostedsløse i 2003”. Prosjektrapport 383. Oslo: Norges byggforskningsinstitutt.
- Dyb E, Hansen T, Østerby S. (2005) ”Bostedsløse i Norge 2005- en kartlegging”. Prosjektrapport 403-2006. Oslo: Norges byggforskningsinstitutt
- Ege, P. (2004). *Stofmisbrug + afhængighed hos unge og voksne*. København: Hans Reitzels forlag.
- Elster, J. (1983). *Sour grapes: studies in the subversion of rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Esaiasson P., Gilljam M., Oscarsson H. og Wängnerud L. (2007). *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Vällingby: Norstedts Juridik AB.
- Friestad, C. og Skog Hansen, I.L. (2004). ”Levekår blant innsatte”. Oslo: Fafo.

- Fog, J. (2004). *Med Samtalen som Udgangspunkt: Det Kvalitative Forskningsinterview*. København: Akademisk Forlag.
- Frodlund Å, Holmberg S, Marklund F. og Öberg J. (2005). "Kriminalvårdens särskilda narkotiska satsning. En utvärdering av arbetet under åren 2002-2004". 2005:3. Stockholm: BRÅ. Hentet fra http://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800012363/2005_03_kriminalvards_sarskilda_narkotikasatsning.pdf
- Gelder, K. (2005). *The Subcultures Reader*. New Your: Routledge.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London: Pelican Books.
- Goffman, E. (1990). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New Jersey: Penguin Books.
- Grønmo, S. (2004). *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gubrium J. og Holstein J. (2009). *Analysing Narrative Reality*. California: Sage Publications Inc.
- Hammersley, M. (1992). *What's wrong with ethnography?* London og New York: Routledge.
- Haugen, S. (2013). *Endring fra innsiden. Forberedelse til rusbehandling bak fengselsmurene*. Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag AS
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. New Jersey: University of California Press.
- Holstein, J., Gubrium J. (2000). *The Self We Live By: Narrative identity in a Postmodern world*. New York: Oxford University Press.
- Johansson, A. (2005). *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Katz, J. (1988). *Seductions of Crime*. Oxford: Basic Books.
- Keene, J. (1997). Drug misuse in prison: Views from inside: A qualitative study of staff and inmates. *The Howard Journal*, 36(1), 28-41.
- Kristoffersen, R. (2013). Relapse study in the correctional services of the Nordic countries. Key results and perspectives. *EuroVista*, 2(3), 168-176.
- Kvale S. og Brinkmann S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Lalander, P. (2001). *Hela världen är din: en bok om unga heroinister*. Lund: Studentlitteratur.
- Lalander, P. (2003). *Hooked on heroin: Drugs and drifters in a globalized world*. Oxford, New York: Berg Publishers
- Lamont M., Molnar V. (2002). The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*, 28:167-195
- Lar- Nett Norge (2013, 18. Juni). <http://www.larnett norge.no>
- Lee, D. (1997). Interviewing men: Vulnerabilities and Dilemmas. *Women's Studies International Forum* 20(4), 553-564.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lundberg, K. (2012). *Uforutsigbare relasjoner: Brukererfaringer, NAV-reformen og levd liv* (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra https://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/5715/42918_Lundberg_materie.pdf?sequence=2
- Løvaas E. og Dahl T. (2013). *Rusmiddelbruk og ADHD: Hvordan forstå og hjelpe*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- McAdams, D. (1993). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology* 2001 5(2), 100-122.
- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Stockholm: Kriminologiske Institutionen.
- Marlatt G. og Gordon J. (1985). *Relapse prevention, maintenance strategies in the treatment of addictive behaviours*. New York: Guilford Press.
- Martinez, D. (2009). Former prisoners, their family members and the transformative potential of support. I B. Veysey, J. Christina & D. J. Martinez (Red.), *How Offenders Transform their Lives*. (s. 56-72). Oregon: Willan Publishing.
- Maruna, Shadd (2001) *Making good: How Offenders Reform and Rebuild their lives*. Washington: American Psychological Association
- Nafstad, I. (2013). *Et anstendig menneske. Møter mellom rusmisbrukere og det offentlige rom i Oslo*. Oslo: Det Juridiske Fakultet.

- Pedersen, W. (1996). Marginalitet – arbeiderklassens sårbare sønner. I T. Øia (Red.), *Ung på 90-tallet, en antologi*. (s. 75-89). Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Penfold C, Turnbull Paul J., Webster R. (2005). Tackling prison drug markets: an exploratory qualitative study. 39/05. *Home Office Online Report*. Hentet fra <http://collectionsr.europarchive.org/tna/20081230104146/http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/rdsolr3905.pdf>
- Polletta F., Bobby Chen P. C., Gardner, G. B og Motes A. (2011). The Sociology of Storytelling. *Annual Review of Sociology*. 37: 109-130.
- Presser, L. (2004). Violent Offenders, Moral Selves: Constructing Identities and Accounts in the Research Interview. *Social Problems* 51(1). 82-101.
- Presser, L. (2009). The narratives of offenders. *Theoretical criminology*, 13(2), 177-200.
- Presser, L. (2010). Collecting and Analysing the Stories of Offenders. *Journal of Criminal Justice Education*, 21(4), 431-446.
- Riessman, C. (1993). *Narrative Analysis*. California: Sage Publications Inc.
- Riessman, C. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles: Sage Publications
- Rødner, S. (2005). “I’ m not a drug abuser, I’ m a drug user”: a discourse analysis of 44 drug users’ construction of identity. *Addiction Research and Theory*, 13(4), 333-346.
Hentet fra <http://informahealthcare.com/doi/pdf/10.1080/16066350500136276>
- Sandberg, S. (2009a). A Narrative Search for Respect. *Deviant Behaviour*, 30(6), 487-510.
- Sandberg, S. (2009b). Gangster, victim or both? The interdiscursive construction of sameness and difference in self-presentations. *The British Journal of Sociology*, 60:(3), 523-542.
- Sandberg, S. (2010). What can ”lies” tell us about life. Notes towards a framework of narrative criminology. *Journal of Criminal Justice Education* 21(4), 447-465.
- Sandberg, S. (2012a). Is cannabis use normalized, celebrated or neutralized? Analysing talk as action. *Addiction Research and Theory*, 20(5), 372-381.
- Sandberg, S. (2012b). What can “Lies” tell us about Life? Notes towards a Framework of Narrative Criminology. *Journal of Criminal Justice Education* 21(4), 447-465.

- Sandberg, S og Copes, H. (2012). Speaking With Ethnographers: The Challenges of Researching Drug Dealers and Offenders. *Journal of Drug Issues*. 43(2) 176-197.
- Sandberg S. og Pedersen W. (2009). *Gatekapital*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Shaw, C. R. og McKay, H.D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas; A study of rates of delinquents in relation to differential characteristics of local communities in American cities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skardhamar, T. (2002). ”Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsel”. Universitetet i Oslo: Institutt for Kriminologi og Rettssosiologi.
- Skardhamar, T. (2003). Inmates’ social background and living conditions. *Criminology and Crime Prevention*. 4(1), [39]-56.
- Skardhamar T. og Telle K. (2009). ”Life after prison. The relationship between employment and re-incarceration”. Discussion Papers No. 597, Oslo: Statistics Norway, Research Department
- Skrinjar, M. (2003). Forskare eller ”babe”? I: I. Lander, T. Pettersson og E. Tiby (Red.). *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet*. (s. 107-138) Lund: Studentlitteratur.
- Social exclusion unit. (2002). “Reducing reoffending by Ex-prisoners”. London: Social Exclusion Unit.
- Smith- Solbakken, M. og Tunglund, E. M. (1997). *Narkomiljøet. Økonomi, kultur og avhengighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Statistisk Sentralbyrå (2012a, 08 august). ”Nyinnsettelse, etter kjønn, alder og type hovedlovbrudd”, 2010. <http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-154.html>
- Statistisk Sentralbyrå (2012b, 14 november). Samfunnsspeilet 2003/1. <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/utg/200301/03/index.html>
- St. meld nr. 37 2007-2008 (2008). *Straff som virker- mindre kriminalitet- tryggere samfunn* [Oslo] : Justis og Politidepartementet. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/pages/2109450/PDFS/STM200720080037000DDDPDFS.pdf>
- Sykes, G. M. og Matza D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of Delinquency. *American Social Review* 22(6), 664-670.

- Thagaard, T. (2002). *Systematikk og Innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tjora, A. (2010). *Kvalitative Forskningsmetoder i Praksis*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Trost, J. og Jeremiassen L. (2010). *Interview i praksis*. København: Akademica.
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes Friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Veysey, B.M, Martinez D. J, Christian J. (2009). Identity transformation and offender change. I: Veysey M, Christian J, Martinez D.J (Red.), *How Offenders Transform Their Lives*. (s. 1-12). Oregon: Willan Publishing.
- Vigil J.D. (1988). *Street Life and Identity in Southern California*. Texas: University of Texas Press.
- Vigil J.D. (2002). *Street Cultures in the Mega-City. A rainbow of gangs*. Texas: University of Texas Press.
- Vigil J.D. (2003). Urban Violence and Street Gangs. *Annu. Rev. Anthropol.* 32:225-42.
- Whyte W.F. (1943). *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Widerberg, K. (2001). *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Widerberg (2010). Med samtalen som utgangspunkt. Om veivalg og kunnskapsmuligheter ved intervjuing. I: K. Widerberg (Red.), *Metodene våre*. (s. 219-235). Oslo: Universitetsforlaget.
- Zola, I.K. (1983). *Socio-medical inquiries: Recollections, reflections and reconsiderations*. Philadelphia PA: Temple University Press
- Ødegård, E. (2008). Narkotika- og alkoholproblemer blant innsatte i norske fengsler. *Nordisk Alkohol & Narkotikatidsskrift.* 25(3), 169-185.
- Ødegård E., Amundsen E., Kielland K. B., og Kristoffersen R. (2010). The contribution of imprisonment and release to fatal overdose among a cohort of Norwegian drug abusers. *Addiction research and theory.* 18(1): 51-58
- Øiestad, Marit Sjølie (2005) "Hassel fengsel 2004. En brukerorientert undersøkelse av en virksomhetsteoretisk praksis". Oslo: KRUS

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i oppgaven: 34440

Vedlegg 1

Intervjuguide

Venner

Kan du fortelle meg litt om hva du gjør i hverdagen?

Hvordan er kontakten med vennene dine?

Kan du fortelle meg litt om dine beste venner?

Har du kjent disse vennene lenge/ vokste du opp med de?

Holdt dere kontakten mens du satt inne?

Tok du/ de opp kontakten etter soning?

Forandret forholdene seg under/ etter soning?

Kan du fortelle meg om ditt siste møte med dine venner?

Hvordan var det å møte vennene dine første gang etter du ble løslatt?

Familieforhold

Kan du fortelle meg litt om familien din?

Kan du fortelle meg om ditt forhold til dine foreldre?

Kan du fortelle meg om ditt forhold til dine søsken?

Holdt dere kontakten mens du satt inne?

Forandret deres forhold seg da du ble tatt?

Kom de mye på besøk til deg i fengselet?

Ble deres forhold annerledes etter du ble løslatt?

Hvordan var det å møte familien første gang etter løslatelse?

Soning og forberedelse på løslatelse

Kan du fortelle meg litt om tiden før du ble satt i fengsel, hva gjorde du på da?

Kan du fortelle meg om livet ditt inne i fengselet?

Tok du utdanning i fengselet?

Er det lenge siden du sonet sist?

Hvordan føltes det å vite at du snart skulle ut?

Hadde du tenkt mye på hva du skulle gjøre når du slapp ut?

Hva var det første du gjorde som fri?

Hvordan opplevde du å bli løslatt?

Hadde du jobb og bolig? Penger?

Føler du at de ble forberedt på løslatelse i fengselet?

I så fall, hvordan?

Systemet

Har du noe arbeidserfaring fra før?

Fikk du bruk for dette etter løslatelse?

Kan du fortelle meg om din erfaring med NAV?

Har det vært vanskelig å søke/ finne jobb?

Hadde du mye gjeld da du slapp ut av fengselet?

Fikk du hjelp til å ordne dette?

Vedlegg 2

Informasjonsskriv

Jeg er masterstudent i sosiologi ved Universitetet i Oslo og holder nå på med den avsluttende masteroppgaven. Jeg vil finne ut hvordan livet fortøner seg etter soning og se nærmere på hvordan løslatelsesprosessen forstås av de innsatte. Jeg vil legge et narrativt perspektiv til grunn og undersøke hva lovbrüternes narrativer kan fortelle om denne prosessen. Gjennom arbeidet med denne avhandlingen ønsker jeg å gi en oversikt over ulike narrativer som presenteres av brukerne samtidig som disse vil ses i lys av rammen rundt (NAV, jobb, leilighet og lignende).

For å finne ut av dette vil jeg intervju 10-15 personer. Kjønn og alder har ingen betydning. Underveis vil vi snakke om fire hovedtema: venner, familie, tiden før/ etter løslatelse og systemet. Hovedfokus vil være å få frem informantenes opplevelser og fortolkninger av prosessen. Jeg søker fortellinger om hva som skjer i det de løslates og hvilke utfordringer det de møter, for så å se på hvordan dette passer sammen med tiltakene som tilbys av det offentlige.

Jeg vil bruke båndopptaker mens vi snakker sammen. Intervjuet vil ta 1- 1.5 timer og vil skje på Huset / Stifinner'n. Vi blir enige om tidspunkt.

Det er frivillig å være med og du har mulighet til å trekke deg når som helst underveis, uten å måtte begrunne dette nærmere. Om du vil trekke deg vil alle data bli anonymisert. Opplysningene vil bli behandlet konfidensielt og ingen enkeltpersoner vil kunne gjenkjennes i den ferdige oppgaven. Opplysningene anonymiseres og opptakene slettes når oppgaven er ferdig, innen utgangen av 2013. Ingen andre enn meg, og eventuelt veileder, vil ha tilgang til datamaterialet.

Har du spørsmål må du gjerne ringe meg på tlf. 9260 9925 eller skrive en mail til anitahardeland@gmail.com. Du kan også kontakte min veileder Sveinung Sandberg ved institutt for sosiologi og samfunnsgeografi på tlf. 22854149.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Med vennlig hilsen

Anita Østlund Hardeland, Herman Foss gate 2A, 0171 OSLO.

Samtykkeerklæring:

Jeg har mottatt skriftlig informasjon og er villig til å delta i studien.

Underskrift:

Dato:

